

Til Koloniens Felles Beste og Det Alminneliges Gavn

Opplysning og Kulturmøter i Danmark-Norges Indiske
Kolonibesittelser 1777 – 1808

Jon Emil Halvorsen

Masteroppgave i historie ved Institutt for arkeologi,
konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2018

Til Koloniens Felles Beste og Det Alminneliges Gavn

Opplysning og Kulturmøter i Danmark-Norges Indiske
Kolonibesittelser 1777 – 1808

© Jon Emil Halvorsen

2018

Til Koloniens Felles Beste og Det Alminneliges Gavn – Opplysning og Kulturmøter i Danmark-
Norges Indiske Kolonibesittelser 1777 – 1808.

Bilde forrige side: Kolonibyen Trankebar. Malt av Peter Anker, ca. 1790.

Foto: Wikimedia Commons.

Jon Emil Halvorsen

<https://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven behandler Danmark-Norges indiske kolonibesittelser, kalt Dansk India, på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet. Den er en studie i hvordan de europeerne som bodde og arbeidet i koloniene på denne tiden opplevde og interagerte med den indiske lokalbefolkningen der. Fokuset er på opplysningstid og hvordan de idéstrømningene, impulsene og idealene som preget den, virket inn på livet i koloniene og på hvordan de lokale innbyggerne ble betraktet og behandlet. I denne undersøkelsen anvender jeg teoretiske begreper som bl.a. «orientalisme», i henhold til Edward Said, og «patriotisk opplysning» i en analyse av tekst og bildemateriale. Oppgaven er todelt, med en bakgrunns- og kontekstdel, og en hoveddel der fem relativt selvstendige kapitler utgjør selve analysen av de europeisk-indiske relasjonene. Gjennom disse fem kapitlene ser jeg bl.a. nærmere på den protestantiske misjonens betydning i koloniene, arbeidet til Det Trankebarske Selskab som eksponent for den patriotiske opplysningstanke og hvordan den daglige kontakten mellom europeere og lokalbefolkning utspant seg i koloniene og hvordan synet på kulturforskjeller virket inn på denne. Undersøkelsen tar for seg en rekke eksempler i form av embedsmenn, misjonærer og andre europeiske innbyggere i koloniene, og den fokuserer mye på personen Peter Anker, guvernør i Dansk India gjennom 18 år. I noen grad har jeg også valgt å inkludere stemmene til de lokale ikke-europeiske innbyggerne i koloniene.

Forord

En masteroppgave er en lang prosess, med prøving og testing av tema, problemstillinger og ulike perspektiver, før man finner den veien man har lyst til å gå. Dette var i særdeleshet tilfellet for min del helt fra jeg begynte høsten 2016, med endring av hovedtema én gang, skifte av perspektiver gjentatte ganger og en utprøving av et ukjent antall problemstillinger, før jeg endelig fant min vei. Derfor skylder jeg en stor og hjertelig takk til min veileder Erling Sverdrup Sandmo for at han ikke gav meg opp, men i stedet oppmuntret meg, presset meg på en vennlig måte og heiet på meg helt til mål. Han har vært til uvurderlig hjelp gjennom dette arbeidet med alt fra faglig veiledning til korrekturlesning og hyggelige samtaler over kaffekoppen. I tillegg ønsker jeg å rette en takk til Bård Frydenlund, direktør for Eidsvoll 1814, som har vært til stor hjelp i å lede meg på rett vei i arkivarbeidet. Jeg vil også takke min kone Larissa Avelar for svært god hjelp med praktiske spørsmål i forbindelse med tekstbehandling m.m., og for å ha støttet meg underveis i arbeidet da motivasjonen ikke var på topp. Ellers en stor takk til alle, venner og familie, som har spurt hvordan det går og gitt gode råd og motivasjon underveis.

Oslo, november 2018

Jon Emil Halvorsen

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	V
Forord	VII
Innholdsfortegnelse	VIII
Innledning	1
<i>Del 1: Bakgrunn og kontekst</i>	<i>7</i>
Kapittel 1: Koloniriket Danmark-Norge	7
Innledning	7
Begynnelsen – Christian IV og det første danske ostindiske kompani	8
Ekspedisjonen til Ceylon	10
En liten fiskerlandsby på Koromandelkysten	11
Brudd med Trankebar og et nytt ostindisk kompani	12
De første misjonærer og Asiatisk Kompagni	14
Handel, vitenskap og religion – Dansk India på 1700-tallet	15
Krig, okkupasjon og nedgangstid	17
Konklusjon	18
Kapittel 2: Til helstatens beste	19
Innledning	19
Opplysningstiden i Danmark og Norge	20
Guds «annen» Bibel	23
Den patriotiske opplysningstanke	24
De patriotiske selskaper	26
Konklusjon	27
<i>Del 2: Hoveddel</i>	<i>28</i>
Kapittel 3: Den danske Halle-misjonen	28
Innledning	28
De første lutherske misjonærer i India	29
Pietismen, De Franckeske stiftelser og Halle-misjonen	32
Teologiske skillelinjer i synet på misjon	34
Misjonen etter Ziegenbalg – nyorganisering og utvidelse	37
Gylne tider for misjonen – vitenskapelig aktivitet og nettverksbygging	39

Brødremenigheten	42
Den nye generasjon misjonærer	43
Misjonen og enevellet	46
Turbulente tider og nedgang for misjonen	47
Konklusjon	48
Kapittel 4: Den patriotiske opplysnings kommer til Dansk India	50
Innledning	50
Vitenskap i Dansk India og Det Trankebarske Selskabs bakgrunn	51
Fra Rendalen til Trankebar i vitenskapens (og religionens) tjeneste	52
Selskapets formål og vedtekter	54
Medlemmene og arbeidet	56
Det Trankebarske Selskabs Historie	59
Selskapet dør ut	61
Konklusjon	62
Kapittel 5: Møtet med en annen verden	64
Innledning	64
Drømmen om «India»	65
Møtet med den indiske verden	67
Utviklingen i synet på de ikke-europeiske innbyggerne	69
Kunne «inderne» opplyses? En distinksjon i synet på kulturforskjeller	75
Kulturforskjeller sett fra den andre siden	79
Konklusjon	80
Kapittel 6: Interaksjon og dagligliv i koloniene	82
Innledning	82
Herskere, handelspartnere, tjenere	83
Tanken om ikke-innblanding i lokale kulturer	86
Den store kastekonflikten	88
Kulturforskjeller i forståelsen av den administrative praksis	91
Konklusjon	94
Kapittel 7: Koloniherre og opplysningsmann	96
Innledning	96
Tidlige år	97
I utenriktjeneste	99

Peter Ankers møte med India	101
Menneskesyn, hensynet til kulturforskjeller og den harde linje	103
Maleren, opplysningsmannen og ... orientalisten?	105
Guvernør i stormfulle tider	108
Hjemkomst, 1814 og de siste år	110
Konklusjon	112
Oppsummering og konklusjon	114
Epilog – Tiden etterpå	118
Anvendt materiale	120
Primærkilder	120
Sekundærlitteratur	121
 Bilag 1: Utvalgte malerier	 126
Bilag 2: Kart over Trankebar, foto av Fort Dansborg	128

Innledning

Bakgrunn og valg av tema for oppgaven

«Hadde Norge kolonier i India?» Dette var det første en venn av meg sa da jeg kom inn på temaet for min masteroppgave. Min venn er ikke alene i denne undringen. Danmark-Norges kolonihistorie er en del av den felles historien som ofte blir glemt. At det fantes sukkerplantasjer i Karibien og forekom slavehandel fra Afrika med dansk-norske skip er noe som forekommer underlig for mange. At Norge gjennom Danmark hadde kolonier, om enn små, i India helt fra 1620 og frem til bruddet med Danmark i 1814, og at mange nordmenn levde og virket her store deler av sitt liv som embedsmenn, handelsmenn, sjøfolk og soldater virker for mange enda mer utrolig. Ikke desto mindre er dette en del av vår historie, en historie som i senere tiår har opplevd en bredere historisk interesse gjennom en rekke danske og norske bokutgivelser av både faglig og skjønnlitterær art.

Med denne oppgaven ønsker jeg å bidra til denne utviklingen. Jeg vil analysere og fortelle om den indiske delen av Danmark og Norges historie. Det er historien om en liten bit av Danmark-Norge i Sør-Asia der dansker, nordmenn og andre europeere levde side om side med den indiske lokalbefolkningen i mer enn 200 år, i et langsomt og komplisert kulturmøte. Med dette ønsker jeg også å utforske en side ved vår kolonihistorie som tradisjonelt sett har fått mindre oppmerksomhet: forholdet til den ikke-europeiske, indiske lokalbefolkningen.

Historieskrivningen om Danmark-Norges indiske kolonier har gjerne fokusert på den økonomiske siden, på varehandelen mellom koloni og metropol, eller på Danmark-Norges rolle i et større bilde av europeisk kolonisering og storpolitisk spill i tidlig moderne tid. Langt mindre utforskede sider ved kolonihistorien er de kulturhistoriske og mentalitetshistoriske, men også de idéhistoriske. Det er skrevet lite om den interaksjonen som forekom mellom europeere og lokalbefolkning i det daglige liv i koloniene, og om de kulturelle påvirkninger og forståelser disse gruppene hadde på og av hverandre: Hvilke forestillinger og tanker hadde europeerne om de indiske folk og deres verden – og omvendt? Hvilke praktiske konsekvenser fikk disse for administrasjonen av og livet i koloniene?

Dette er det overgripende tema for denne oppgaven, der europeernes opplevelse av og syn på den lokale ikke-europeiske befolkningen står i fokus. Jeg vil se dette i lys av de store idémessige

strømningene i samtiden som har fått fellesbetegnelsen opplysningstiden. Mens studier av hvordan opplysningstiden artet seg i Danmark-Norge stort sett har fokusert på riktes europeiske kjerneområder, ønsker jeg i denne oppgaven å belyse hvilke innvirkninger de impulsene som preget den hadde på koloniene, i dette tilfellet de indiske. I lys av det som kan kalles den patriotiske opplysningsbevegelse i dobbeltmonarkiet.¹ En slik tilnærming gjør det også mulig å analysere denne delen av Danmark og Norges historie ut ifra et postkolonialt historisk perspektiv.

Forholdet mellom kolonisubjekter og koloniherrer i de europeiske koloniene er en viktig del av det tverrfaglige studiefeltet postkolonialisme. Postkolonialismen analyserer på bred basis effektene av koloniseringen og de konsekvensene den fikk for lokalbefolkningen som et utgangspunkt, men der tanken om vestens intellektuelle og kulturelle dominans over de tidligere kolonier utgjør et teoretisk grunnlagsproblem. I denne sammenhengen er det interessant å se på Edward Saids teorier om opphavet til denne dominansen, der forholdet mellom språk og makt er avgjørende, og hvor Vestens dominans over den ikke-vestlige verden bygger på definisjonsmakt og en negativ fremstilling av den ikke-vestlige verden. Saids bok *Orientalism* fra 1978 blir her det sentrale utgangspunktet for å analysere forholdene i Danmark-Norges indiske kolonier. Denne oppgaven vil slik bli en studie i hvordan de universalistiske idealene og ambisjonene i opplysningstiden ble forsøkt overført også til de indiske koloniene, og hvordan disse møtte oppfatningen av grunnleggende essensielle forskjeller mellom europeiske og ikke-europeiske mennesker, i en verden som oppleves så forskjellig fra den hjemme. Behovet for å legitimere en dominans over de ikke-europeiske innbyggerne i koloniene gjorde at mange søkte til vitenskapen for å gjøre dette, og lot seg inspirere av opplysningstidens naturvitenskapelige og encyklopediske aspekter.

Valget av Dansk India og især kolonien Trankebar som studieobjekt for denne oppgaven bygger på en interesse for Danmark-Norges kolonihistorie, for opplysningstiden slik den kom til uttrykk i Danmark-Norge og for hvordan forholdet var til helstatens ikke-europeiske undersåtter i denne fjerne delen av riket. Det bygger også på en spesiell interesse for personen Peter Anker, som var en av de lengstsittende og viktigste guvernørene i Dansk Indias historie. Peter Anker var påvirket av opplysningstidens idéer og impulser, og virket i kolonien Trankebar i den perioden hvor disse kanskje nådde sitt høydepunkt. Dette var samtidig i en brytningstid hvor de

¹ Engelhardt, Juliane. *Borgerskab og fællesskab – De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2010. s. 14-21.

indiske koloniene var preget av både indre uro, men også ytre konflikter som følge av revolusjons- og Napoleonskrigene. Derfor vil nettopp Peter Anker få en større plass gjennom mye av denne oppgaven, og vil bli brukt som et eksempel på mange av de holdningene som europeerne fremviste overfor de lokale innbyggerne, og på statens innstilling og forhold til sine indiske undersåtter fra de ble innbyggere av kronens kolonier i 1777. Andre aktører i denne undersøkelsen vil for det meste bestå av embetsmenn i koloniene og noen av deres familiemedlemmer, misjonærene og andre geistlige og andre europeere som virket i koloniene på denne tiden. Jeg vil også inkludere lokalbefolkningen i noen grad og la dem komme til uttrykk der det er relevant og mulig å gjøre dette.

Valg av problemstillinger, teori og avgrensning av oppgaven

Kolonibyen Trankebar som det geografiske fokus for denne studien falt naturlig da byen utgjorde sentrum for det vi kjenner som Dansk India. Det var der administrasjonen for de indiske koloniene hadde sitt sete, både i den fasen da de ble administrert av handelskompaniene, og i den siste perioden fra 1777, da de var under statens administrasjon. Trankebar utgjorde i store deler av sin tid som dansk-norsk koloni et sentrum for handel og vitenskap ved Det indiske hav, og var et sted der nye impulser og idéstrømninger møttes. Derfor har jeg valgt å fokusere i mindre grad på de andre delene av Dansk India, Serampore og Nikobarene, selv om disse også vil bli berørt. Trankebar var også sete for den misjonsvirksomheten som ble utført i de dansk-norske koloniene gjennom i all hovedsak den protestantiske pietistbevegelsen, som utgjør en viktig del av denne oppgaven: den var sentral i spredningen av opplysning og vitenskapelig aktivitet i koloniene.

I Serampore var forholdene langt mindre, da den for det meste besto av en handelsloge, og stedet hadde ikke det preg av å være et intellektuelt sentrum i samme grad som Trankebar i den perioden jeg undersøker. På øygruppen Nikobarene hadde Danmark-Norge aldri noe virkelig hell med koloniseringsforsøkene, og fikk ikke et skikkelig fotfeste, selv om de formelt lå under riket.

Den kronologiske avgrensningen har jeg satt til årene mellom 1777 og 1808. Det var i 1777 at kronen overtok administrasjonen av koloniene fra handelskompaniet Asiatisk Kompani, og siden en viktig side ved denne oppgaven er å analysere den dansk-norske statens forhold til den indiske lokalbefolkningen, og knytte dette opp mot den regimetro patriotiske

opplysningsbevegelse under helstaten, så var dette et naturlig utgangspunkt. Avslutningen har jeg satt til begynnelsen av året 1808, da Dansk India ble okkupert av Storbritannia. I syv år lå administrasjonen i hendene på britene, og siden var opplysningstiden på mange måter over, i hvert fall for Trankebars tilfelle. Jeg har likevel funnet det nødvendig å inkludere noe av tiden før og etter denne avgrensningen for å gi et helhetlig og sammenhengende bilde i fremstillingen. Særlig gjelder dette kapitlet om misjonen og bakgrunnskapitlet om dansk-norsk kolonihistorie.

Til denne oppgaven har jeg valgt tittelen *Til Koloniens Felles Beste og Det Alminneliges Gavn – Opplysning og Kulturmøter i Danmark-Norges Indiske Kolonibesittelser 1777 – 1808*. Hovedtittelen er inspirert av skriftene til Det Trankebarske Selskab, det patriotiske selskapet som virket i byen mellom 1788 og 1792. Den gjenspeiler formålet og intensjonen bak den patriotiske opplysningsbevegelse og tanke i Dansk India, som var selve rammen for opplysningstiden slik den kom til uttrykk i koloniene i den perioden oppgaven behandler. Dette leder igjen til de problemstillingene jeg har valgt for denne oppgaven, hvor de overordnede spørsmålene blir: hvordan artet opplysningstiden seg i Dansk India i løpet av kronkolonitiden? På hvilken måte påvirket dens idéer og impulser forholdet til og oppfattelsen av de lokale ikke-europeiske innbyggerne der gjennom administrasjon, misjonsvirksomhet, handel og annen kontakt? Det blir også viktig å undersøke i hvilken grad slike idéstrømninger ble brukt direkte og indirekte som maktmidler overfor lokalbefolkningen. Lå det i tilfelle en strategi bak, og kan man finne spor av en «orientalistisk» og/eller kulturimperialistisk tenkemåte hos europeerne i Dansk India på denne tiden? Jeg vil forsøke å finne svar på dette gjennom fem relativt selvstendige hovedkapitler, der jeg vil tolke kilder og litteratur på bakgrunn av aktuell teori.

Som et teoretisk grunnlag for denne studien har jeg altså valgt å basere meg i stor grad på Edward Saids teori om «orientalismen». Det sentrale elementet her er idéen om «orientalismen» ikke bare som en akademisk disiplin, men som en verdensanskuelse og en representasjon som baserer seg på en ontologisk og epistemologisk distinksjon mellom det vi gjerne omtaler som «Orienten» og den vestlige verden.² Her blir negative og fordomsfulle stereotypier brukt som analytiske redskaper overfor innbyggerne i de landene som gjerne omfattes av begrepet «orienten», for å skape et bilde av Vestens motsetning. Slik ble «orientalismen» også et politisk instrument for den vestlige verdens dominans over den østlige slik Said ser det, ved at det skapte en ideologisk basis for den imperialistiske ekspansjonen på 1800-tallet.³ Said plasserer

² Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Classics, 2003. s. 2-3.

³ *Ibid.*

«orientalismens» begynnelse først og fremst på slutten av 1700-tallet, og jeg følger ham i dette.⁴ Jeg har også benyttet meg av relevant teori fra bl.a. Antonio Gramsci, som Said bygger på, og jeg berører også Karl Marx og Max Weber i noen grad.

Kilder, litteratur og metode

Jeg har basert meg mye på arkivmateriale fra Riksarkivet i Norge, Dansk Rigsarkiv og Kongelig Bibliotek i Danmark, der de viktigste kildene har vært guvernør Peter Ankers korrespondanse, Hans bror Carsten Ankers korrespondanse, div. fra de Ankerske papirer (privatarkiv), guvernementets resolusjonsprotokoller, presten Henning Munch Engelhardts korrespondanse og avhandling, samt skriftene til Det Trankebarske Selskab.

Peter Ankers brev til kommerskollegiet i København og til familien i Norge gir et bilde på hans forståelse for indisk kultur og personlige syn på lokalbefolkningen i Trankebar. De er for det meste skrevet i et «tørt» økonomisk og administrativt språk og handler om saker som fremkommer, men særlig den private korrespondansen inneholder noe mer følelsesladde kommentarer om India. En annen viktig kilde til synet på de ikke-europeiske kulturer og folk i og rundt Trankebar har vært presten Engelhardts avhandling og skrifter for Det Trankebarske Selskab. Dette er en rikholdig kilde og jeg har basert meg mye på en kildekritisk undersøkelse av dette materialet i tillegg til bildemateriale, som består av noen av Peter Ankers egne malerarbeider fra India. I tillegg til kildekritikk baserer jeg meg i stor grad på en kritisk applikasjon av noen sentrale begreper slik som «orientalisme», «opplysningstid» og «den patriotiske opplysningstanke/idé/bevegelse».

Utenom disse kildene har jeg basert meg på sekundærlitteratur om opplysningstidens filosofiske tenkning, noe postkolonial teori, litteratur om misjonshistorien i Dansk India hvor *Halle and the Beginning of Protestant Christianity in India*, redigert av Andreas Gross, Y. Vincent Kumaradoss og Heike Liebau, fra 2006 er det viktigste verket, og endelig på øvrig litteratur om kolonihistorien. Av sistnevnte er blant de viktigste bind 7 av *Vore Gamle Tropekolonier* fra 1967, redigert av Johannes Brøndsted, *Kolonierne i Asien og Afrika* av Ole Feldbæk og Ole Justesen fra 1980, som er en oppdatert kolonihistorie i kun ett bind, og det ganske nye praktverket *Indien – Tranquebar, Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes fra 2017. Praktverket *The Governor's Residence in Tranquebar* fra 2017, redigert av Esther Phil,

⁴ Said, *Orientalism*, 3, 22.

har vært et viktig bidrag til forståelsen av forholdet mellom lokalbefolkning og europeere gjennom dagliglivet i koloniene. Et annet viktig og unikt bidrag til denne forståelsen har vært *Brevet fra Trankebar* fra 2009, som er et transkribert brev fra Peter Anker utgitt i hefteform.

Jeg har også funnet mye hjelp i hovedoppgaven *Generalmajor Peter Anker* av Dorte Hysing fra 1998, som er en studie av Ankers malerier og prospekter, i tillegg til masteroppgaven *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar: interaksjoner, 1777-1808* fra 2007 av Kjell Hodne.

Del 1 – Bakgrunn og kontekst

Kapittel 1.

Koloniriket Danmark-Norge

En liten kolonimakt fører seg frem

Stedet der bølgene synger - Betydningen av Trankebar (Tharangambadi) på Tamil.

Innledning

I 1777 satt Christian VII (1749 – 1808) på tronen som eneveldig konge av dobbeltmonarkiet Danmark-Norge. Han hadde i 1766 etterfulgt sin far Frederik V (1723 - 1766), og arvet hans mange titler som «av Guds nåde, konge til Danmark og Norge, de Venders og Goters, hertug i Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, greve i Oldenburg og Delmenhorst».⁵ Det var et geografisk stort rike Christian hadde arvet, Det strakte seg fra Tyskland i sør til Vardøhus i nord, og inkluderte Island, Færøyene og Grønland. I tillegg kom koloniene i fjernere strøk slik som Dansk India, slavefortene i Ghana og tre øyer i Karibben. Det var et mangfoldig rike enevoldskongen rådde over. Dette kapittelet vil handle om historien til det dansk-norske koloniriket i korte trekk, slik det artet seg hovedsakelig på 1600- og 1700-tallet, og danne en bakgrunn for den videre behandling av det overhengende temaet for oppgaven, opplysningstiden slik den kom til uttrykk i Dansk India, og interaksjonen mellom europeere og lokale innbyggere i Danmark-Norges indiske besittelser. Ønsket med dette kapittelet er å etablere en historisk og geografisk ramme for den idéhistoriske debatten, og for de begivenhetene som vil utgjøre hoveddelen av denne oppgaven. Derfor vil jeg legge hovedvekten på å beskrive historien til koloniene i India, slik de inngikk i det som var et svært diversifisert og geografisk ganske så adskilt og spredt kolonirike.

⁵ Feldbæk, Ole. *Danmark-Norge 1380-1814 Bind IV*. Oslo: Universitetsforlaget, 1998. s. 21.

Begynnelsen – Christian IV og det første danske ostindiske kompani

Danmark-Norges kolonihistorie utgjør en liten bit av det store bildet som omfatter den perioden i verdenshistorien som vi kan kalle for oppdagelsen og koloniseringens tidsalder. Perioden har også blitt omtalt som «Vasco da Gama-epoken», etter portugiseren som i 1497-1498 seilte rundt Afrika mot Goa i India, den første direkte seilas fra Europa til India, og med det for alvor satte i gang en periode med europeisk oversjøisk ekspansjon.⁶ Egentlig kan vi dele den europeiske ekspansjon inn i flere perioder, der oppdagelser, kolonisering, imperialistisk politikk og etter hvert dekolonisering markerte europeernes kontakt med den større verden. Danmark-Norge utgjorde en ganske så liten brikke i det store spillet om verdens ressurser. Men der andre kolonimakter, slik som den britiske, hadde militærstrategiske interesser og territoriell imperiebygging i sin koloniseringspolitikk, utviklet aldri Danmark-Norge dette. I stedet fokuserte man på å opprettholde de små handelsknutepunktene man hadde sikret seg. Likevel skulle Dansk India bidra med noe nytt i den europeiske koloniseringens historie: den protestantiske misjonen. I tillegg skulle koloniene utvikle seg til å bli et senter for vitenskap og opplysning på 1700-tallet.

Den virksomme kong Christian IV av Danmark-Norge (1577-1648) hadde store ambisjoner for seg og sitt rike. Han aktet etter hvert ikke å bli hengende etter i kappløpet om å etablere handelsstasjoner og kolonier i fjerne himmelstrøk, slik portugiserne, spanjolene og etter hvert engelskmennene og franskmennene, var i full gang med. Etter seieren over svenskene i Kalmarkrigen 1611 – 1613 fulgte en liten oppgangstid for Danmark-Norge og for kongen selv som, frem til 1625 da han trakk rikene inn i Tredveårskrigen, hadde sin aller mest virksomme fase og var på høyden av sin popularitet og anseelse. Christian IV hadde med krigen mot Sverige ønsket å befeste Danmark-Norges posisjon som den ledende makten i Norden, og med seieren fikk han nå utenrikspolitisk ryggdekning for å kunne gjennomføre den planlagte og langsiktige økonomiske politikken.⁷ Kong Christian var svært interessert i å styrke kongerikets handel med andre deler av verden, som et ledd i å bygge opp en sterk stat og en sterk kongemakt. Han hentet mye inspirasjon fra Nederland, både i den omfattende byggevirkksomheten han satte i gang i tvillingrikene, og den økonomiske politikken og handelsvirkksomheten som hadde brakt den unge nederlandske republikken stor velstand, der en stor del kom fra handelen med Asia gjennom Det nederlandske ostindiske kompani. Det var kanskje derfor ikke så rart at kongen

⁶ Feldbæk, Ole og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika*. København: Politikens Forlag, 1980. s. 9.

⁷ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 32.

ble svært interessert da han i 1615 mottok en oppfordring fra to innvandrede nederlendere, Herman Rosenkrantz og Jan de Willum, til å danne et eget dansk ostindisk kompani.⁸

Kong Christian var tilhenger av merkantilismen, som var den dominerende økonomiske politikken i utenrikshandelen på 1600-tallet, der formålet var å styrke statsmakten gjennom mest mulig handelsoverskudd. Dette ble søkt gjennomført med ulike tiltak som tollmurer, monopoler og privilegier. Den internasjonale handelen var et nullsumspill, der det ene lands tap var det annets gevinst, og et størst mulig handelsoverskudd ble sett på som gunstig, der import skulle begrenses og helst til landets egne kjøpmenn. Disse kjøpmennene ble tildelt privilegier til og monopol på bestemte handelsområder og varer, i et forsøk på å beskytte hjemmemarkedet. Det gjaldt for kong Christian å styrke statens økonomiske grunnlag fra jordbruk til manufaktur og handel. På denne måten skulle Danmark-Norge bli konkurransedyktig, og dette lå bak opprettelsen av det privilegerte *Ostindisk Kompagni* den 17. mars 1616, som i praksis var en kopi av Det nederlandske ostindiske kompani.⁹ Det var også inspirert av det engelske East India Company.¹⁰ Mange av grunnlagsartiklene fra det nederlandske kompaniet ble rett ut kopiert og flere nederlendere utgjorde kompaniets lederskap, blant dem initiativtagerne Rosenkrantz og de Willum. Ostindisk Kompagni var i tillegg Danmark og Norges første aksjeselskap, og dets europeiske konkurrenter var også de første aksjeselskaper på verdensbasis. Disse private foretagender var også selve drivkraften i den merkantilistiske handelspolitikken. I tillegg markerer de utbredelsen av en mer kapitalistisk tankegang i Europa i tidlig moderne historie. Men selv om Christian IV forsøkte å få danske og utenlandske investorer til å skyte inn beløp i kompaniet, ble han ved opprettelsen selv den desidert største aksjonæren, med et innskudd på 16 000 riksdaler.¹¹ Mange var skeptiske til å ta risikoen investeringen medførte. Det er forståelig nok, da dette var upløyd mark og det var mange farer involvert med de lange sjøreisene. Mange av skipene, og mannskapene, kom aldri hjem og mye verdifull last endte opp på havets bunn.

Selv om Ostindisk Kompagni aldri helt fikk den store suksessen som sine nederlandske og engelske konkurrenter, ble det likevel lagt merke til i begynnelsen; nederlenderne var bekymret for en ny konkurrent i «sine» farvann, mens engelskmennene ble imponert over danskenes

⁸ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 42.

⁹ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 42.

¹⁰ Mentz, Søren. 2017. «Handelsstationen Tranquebar 1630-1750». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes, 85. København: Gads Forlag.

¹¹ *Ibid.*

tilsynelatende store fremgang.¹² Særlig etter at kompaniet hadde begynt å få inn mer kapital og kunne utruste flere ekspedisjoner. Det var særlig pepper og andre etterspurte kryddere som kardemomme og nellik som kompaniet handlet med i stor grad til å begynne med, i tillegg til salpeter og porselensvarer men også fine indiske tekstiler som kattun. Sistnevnte ble også benyttet som handelsvare i Sør-øst Asia i bytte mot andre varer til det europeiske markedet. Omsetningen på det københavnske markedet ble vanskelig, da mange av varene til å begynne med viste seg ofte å være av dårligere kvalitet og dyrere enn de som ble importert fra Hamburg. Det var altså vanskelig å hevde seg i konkurransen med Nederland for det unge dansk-norske kompaniet. Likevel ønsket ikke kongen å oppgi prosjektet, det var tross alt et av hans prestisjeprosjekter, og skulle signalisere økonomisk og politisk styrke overfor de andre europeiske statene. Men et pengesluk ble det, mellom 1621 og 1622 sto Christian IV selv for et innskudd på 265 000 riksdaler.¹³

Ekspedisjonen til Ceylon

29. november 1618 reiste en liten eskadre bestående av fire skip ut fra København. Det var orlogsskipene «Elefanten» og «David», i tillegg til de tre skipene «Christian», «København» og «Den hollandske Fløjte» fra det nylig opprettede (Dansk) Ostindisk Kompagni. Christian IV skriver i sin kalender: *”Sejlede Vor indianske flåde ud af Sundet. Den almægtigste Gud give dem lykke.”*¹⁴ Flåten sto under ledelse av admiral Ove Gjedde (1594 – 1660). Målet for reisen var Ceylon, nå Sri Lanka, i det indiske hav, og etablering av en dansk-norsk handelsstasjon der og en allianse med Rajaen av Kandy, som skulle gi Danmark-Norge enerett på den europeiske handel med det lille kongeriket. Det var en sammensatt flåte som sto ut Øresund den 29. november, med både kompaniskip og marinefartøyer, men størstedelen av de om bord var i Ostindisk Kompagnis tjeneste. Mange var nederlendere. Den unge admiralen Ove Gjedde, som kun var 23 år da reisen begynte, ledet ekspedisjonen på vegne av danskekongen. Og som så ofte var tilfellet med lengre sjøreiser på den tid ble reisen da også en strabasiøs og farefull ferd.

Sterk motvind og motgående havstrømmer i syd-Atlanteren skapte vanskeligheter for flåten, sterk hete og dårlig proviantering førte til at da flåten omsider ankom Kapstaden sommeren 1619, var godt og vel 200 mann døde og de fleste andre syke. I tillegg var det interne stridigheter, særlig mellom de danske adelsmenn som Ove Gjedde, og de nederlandske

¹² Mentz, *Handelsstationen Tranquebar*, 61 og 91.

¹³ Mentz, *Handelsstationen Tranquebar*, 88.

¹⁴ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 31.

handelsborgerne, og moralen var dårlig. Likevel fortsatte flåten 5. august opp langs Afrikas østkyst og inn mot Rødehavets munning. Derfra dro den så over det indiske hav, og den 16. mai 1620 nådde den omsider Ceylon. Målet var nådd og handelen kunne tilta, trodde mann. Men det skulle vise seg at ting skulle gå ganske så annerledes, og når Ove Gjedde vendte hjem til København den 4. mars 1622 var det uten en handelsavtale med Rajaen av Kandy. I stedet kunne han vise til ervervelsen av byen Trankebar på Koromandelkysten i sør-øst India, med etableringen av en festning der og et fotfeste på det indiske subkontinent.

En liten fiskerlandsby på Koromandelkysten

Da Ove Gjedde ankom Ceylon i 1620, ble han overrakt et brev fra kompaniets generaldirektør for Ceylon avdelingen, den nederlandskfødte handelsmannen Roland Crappé (d. 1645), som hadde reist i forveien med skipet «Øresund» for å forberede ankomsten av flåten. Der kunne han lese at «Øresund» hadde blitt angrepet av portugiserne og forlist og at Crappé og flere av de overlevende hadde søkt beskyttelse hos nayaken (kongen) av Thanjavur, Raghunatha (konge 1600 – 1634), på Koromandelkysten av India. Rajaen av Kandy hadde kommet til enighet med portugiserne og ville mest sannsynlig ikke lenger overholde sin avtale med kong Christian, og i stedet ble Gjedde invitert til å komme til Thanjavur. Der lå den lille kystbyen Tharangambadi, som Raghunatha hadde uttalt at kunne være aktuell som handelsstasjon for Danmark-Norge.¹⁵ På dansk skulle stedet komme til å bli kalt Trankebar. I 1620 var stedet ikke stort annet enn en liten fiskerlandsby med en markeds plass og noen få gater og hus, omgitt av jordbruksområder, og med lange og flate strender. Likevel hadde stedet hatt betydning over tid som utskipningshavn for handelen med bl.a. Malacca.¹⁶ Portugiserne hadde også vært innom og det lå fremdeles et katolsk kapell der. Men da Danmark-Norge ankom hadde disse i stor grad forlatt denne kyststrekningen.

Det var et frodig landskap de kom til, som lå ved utløpet av elven Kaveri. Det var gode dyrkningsmuligheter for bl.a. bomull og ris samt div. krydder, nettopp det Gjedde og hans menn var ute etter. I november får Gjedde foretrede for nayak Raghunatha, han beskriver i sine beretninger fra reisen om møtene med nayaken:

¹⁵ Fihl, Esther, Asger Svane-Knudsen. 2017. «Tranquebar etableres 1620-30». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag. s. 39.

¹⁶ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 60.

Den 16 [nov.] var jeg om Middagen hos Naichen, og lod han mig da alt sit Guldverk og Klenodier see, som han og hans 365 Koner brugte. Hvilket var stort nok, dog ont Guld; og store Stene, dog fulde af Pletter og uskaaren. Og var deriblandt store Perlekieder og store Smykker med ubesnedne Diamanter, Smaragder, Katteøien, Saphir, Hyacinter og Rubiner [...].¹⁷

Beretninger slik som dette har helt sikkert bidratt til å bygge opp under legendene om Østen og «Orienten» som et eksotisk land fylt opp av alskens rikdommer. Dette vil jeg drøfte nærmere senere. 19. november 1620 undertegnet Ove Gjedde traktaten med Nayak Raghunatha om at byen Trankebar skulle overdras fullstendig til Kong Christian IV med enerett til å drive handel der og oppføre hus og en festning, Fort Dansborg, som står der den dag i dag. Danmark-Norge kunne skattlegge de som bodde i byen i tillegg til å innkreve toll på varer ut og inn av området, og til gjengjeld skulle de bare betale en viss avgift til Nayaken for å oppholde seg der. Det var en gunstig avtale for Danmark-Norge. Det Nayaken ønsket primært var at handelen i området skulle ta seg opp, og han ønsket derfor danskene og nordmennene velkommen. Slik gikk det til at Trankebar ble dansk-norsk, noe den skulle forbli i 225 år helt til 1845, da kolonien ble solgt til Storbritannia. I løpet av denne tiden skulle Dansk India også komme til å omfatte et holdepunkt i Bengal kalt Serampore, øygruppen Nikobarene, og noen faktorer spredt rundt i det sørlige India, alle administrert fra Trankebar.¹⁸

Brudd med Trankebar og et nytt ostindisk kompani

I 1622 vendte Ove Gjedde tilbake til København som en helt. Om bord var varer som pepper, indigo, ingefær, og eventyrlige beretninger fra opplevelsene i Østen.¹⁹ Gjedde og hans menn ble viden kjent, ikke bare i Danmark-Norge, men også i det øvrige Norden og utenfor. Gjedde hadde skaffet kong Christian fotfeste i India og ble godt belønnet. Allerede i 1622 ble han lensherre i Brunla og Numedal i Norge. Nesten umiddelbart etter Gjeddes hjemkomst ble det sendt ut en ny ekspedisjon til Trankebar, og en stund tjente kompaniet godt på gode krigskonjunkturer som nøytral havn. Men det skulle ikke vedvare. Fra 1640 årene av fikk det

¹⁷ <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/om-ove-gjeddes-ekspedition-til-ceylon-og-trankebar-1618-1622/> Lest: 17.10.18.

¹⁸ I 1755 får Danmark-Norge lov av nawaben, herskeren i Bengal, til å etablere en handelsloge ved Hughli floden i Bengal ved den lille landsbyen Serampore, som de får administrere. Navnet på handelslogen var offisielt Frederiksnagore, til ære for Frederik V. I dagligtalen ble stedet bare kalt Serampore. Riktignok hadde Danmark-Norge hatt loger og holdepunkter i området på 1600-tallet og opp til 1714, men var blitt drevet ut.

¹⁹ Ustvedt, Yngvar. *Trankebar*. Oslo: Cappelen, 2001. s. 52.

nederlandske kompaniet gradvis overtaket og utkonkurrerte også Danmark-Norge i det store og hele, som deretter måtte holde seg til Koromandelkysten.

Nedgangen skyltes også til dels at færre og færre skip ankom fra moderlandet med forsyninger, mannskap, penger og varer derfra. Avkastningen på varene fra India var dårlig på markedene hjemme, de kom for sjelden, og omsetningen sto ofte tilbake for kompaniets nederlandske konkurrent. Det var vanskelig å få aksjonærer til kompaniet og Christian IV opprettholdt det i sin levetid i stor grad ved hjelp av egne penger. Det var som nevnt et prestisjeprojekt med handelskompani og koloni, men Danmark-Norges inntreden i Tredveårskrigen i 1625 ødela i stor grad statens økonomi. Det ble etter hvert kun sendt noen få unnsettelseskiper til Trankebar, og i 1639 utgikk det siste skip til kolonien på nesten tretti år, da Danmark-Norge ble trukket inn i Hannibalfeiden 1643 – 1645.²⁰ I 1650, to år etter sin fars død, oppløste kong Frederik III (1609–1670) endelig det første ostindiske kompani.

Men drømmen om Trankebar ble ikke oppgitt. Etter at krigene mot Sverige 1657 – 1660 var over og eneveldet innført i Danmark-Norge, ble det bestemt at en ny unnsettelsesekspedisjon skulle sendes. Denne kom ikke av sted før i 1668, men den 21. mai 1669 ankret endelig fregatten *Færø* opp ved Trankebars red.²¹ Ekspedisjonen hadde ikke bare til oppgave å unnsette kolonien, men også å gjenoppta den ostindiske handel. Det var likevel Indonesia som var det primære målet denne gang for ekspedisjonens initiativtagere, og mulighetene for et faktori der. Ekspedisjonen ble nok likevel positivt overasket over hvor velfungerende kolonien Trankebar var etter alle disse årene. Som eneste gjenværende av det mannskapet som hadde reist ut med den siste ekspedisjon fant man Eskild Andersen Kongsbakke (d. 1674) fra Halland kommandant på Dansborg. Han hadde takket være dyktig diplomatisk og politisk spill, noe kapervirksomhet og gode handelsforbindelser drevet både den og byen for øvrig svært godt og fått den til å blomstre noe økonomisk.²² Festningen var istandsatt, byen befestet og handelen med regionen var god. Kongsbakke forble kommandant på festningen livet ut, og utnevnt til guvernør for kolonien. Han ble værende i Trankebar til sin død. Koloniens relativt gode tilstand og fortsatt

²⁰ Hannibalfeiden er oppkalt etter den norske stattholderen Hannibal Sehested, svigersønn til Christian IV og som hadde den nyopprettede norske hæren. Sverige angrep Danmark-Norge etter å ha blitt provosert av Christian IV. Det var kamper i Jylland, Sjælland, Skåne og langs grensen mellom Norge og Sverige. Det kjente sjøslaget ved Kolberger Heide forekommer også under denne krigen. I Sverige kalles den Torstenssonkrigen.

²¹ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 78.

²² Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 74-78.

gode vilkår som handelsknutepunkt, var med på avgjørelsen om at et nytt Ostindisk Kompagni ble etablert av Christian V i november 1670.

De første misjonærer og Asiatisk Kompagni

Den 9. juli 1706 ankom kompaniskipet *Prinsesse Sophie Hedvig* Trankebar. Foruten varer og forsyninger hadde det med seg et nytt tilskudd til kolonihistorien: de tyske misjonsprestene Bartholomeus Ziegenbalg (1682 – 1719) og Heinrich Plütschau (1676 – 1752).²³ De var pietister og utdannet ved De franckeske stiftelser i byen Halle i Sachsen, utløpet for pietistbevegelsen.²⁴ Som verdens første protestantiske misjonærer hadde de fått oppgaven å bringe Kristi evangelium til «hedningene».²⁵ Dette var på tampen av en relativt god periode for Ostindisk Kompagni og handelen, da England, Nederland og Spania m. fl. fra 1688 lå i krig med Frankrike.²⁶ Dette førte til en høykonjunktur i nøytralitetshandelen for Danmark-Norge og minst to skip utgikk om året frem til 1704. Christian V hadde satset mye på kompaniet og handelen med Østen, og det var gode tider for omsetningen av varene på markedene hjemme.

Kong Christians etterfølger Frederik IV var svært religiøs og interessert i den nye pietistbevegelsen fra Tyskland. Han så det som sin religiøse og politiske plikt å sørge for de åndelige behov hos sine undersåtter ikke bare i moderlandene, men også i koloniene. Derfor beordret han igangsettelsen av misjonsvirksomhet i disse, og siden ingen danske eller norske geistlige meldte seg eller ble funnet egnet, falt valget på de to tyskerne. Og i all den tid misjoneringen pågikk i Dansk India kom de aller fleste av misjonsprestene fra Tyskland og Den franckeske stiftelsen i Halle. Misjonen i Trankebar har derfor fått navnet Den danske Halle-misjonen, og dette vil bli temaet for neste kapittel. Misjonen kan også plasseres i et større bilde av en økt konsolidering av en europeisk tilstedeværelse i India, som nå ikke lenger bare var økonomisk men også kulturell. Misjonen ga en åpning for en aktiv inngripen i de lokale ikke-europeiske innbyggernes liv, og ikke bare utveksling av varer. Likevel var det nettopp handelen som forble det viktigste for kompaniene, og som jeg senere vil vise så de med ublide øyene på de som ville blande seg inn i lokal kultur og forstyrre denne.

²³ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 89.

²⁴ Pietismen var en åndelig vekkelsesbevegelse innen luthersk kristendom som en personlig tilnærming til troen og en inderliggjøring i sentrum. Den var en reaksjon på den antatte ortodoksien i de lutherske statskirker. Pietismen vil bli mer behørig omtalt gjennom denne oppgaven.

²⁵ Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India*. Halle: Franckesche Stiftung, 2006. Foreword. s. xv.

²⁶ Den såkalte *Niårskrigen* 1688 – 1697, som ble forårsaket av Ludvik XIVs ambisjoner om å øke Frankrikes territorium. Det var den andre av Ludvik XIVs tre store kriger.

Årene umiddelbart etter misjonens etablering ble en ny nedgangstid for kompaniet og handelen med Trankebar, da Frederik IV i 1709 erklærte krig mot Sverige og trakk Danmark-Norge inn i den Store Nordiske krig. Denne skulle vare helt til 1720 og betydde dødsstøtet for det nye Ostindisk Kompagni, og i april 1729 opphevet direksjonen hele kompaniet og leverte oktroen (privilegiebrevet) og Trankebar tilbake til kongen.²⁷ Dette så ut til å kunne være slutten på Danmark-Norges koloniambisjoner i Asia, men kong Christian VI ville det annerledes. Han hadde i 1730 etterfulgt sin far Frederik IV på tronen, og hans og statens interesser i handelen med Østen sammenfalt med de københavnske kjøpmenn og aksjonærers. Drømmen om India ble ikke oppgitt. Etter at et overgangsforetakende hadde eksistert etter det gamle kompaniets nedleggelse, satte Christian VI i 1732 sitt navn på oktroen til ett nytt kompani. Det fikk navnet *Asiatisk Kompagni*.²⁸ Det nye kompaniet var i det hele en fortsettelse av det gamle Ostindisk Kompagni, men uten dets gjeld og heftelser. Det skulle, som det gamle, administrere festningsbyen Trankebar for kongen og ha enerett på handelen med Østen for Danmark-Norge. Og omkring denne tid gikk også de første dansk-norske handelsskip til Kanton i Kina av sted, for direkte handel med Kineserne.²⁹

Handel, vitenskap og religion – Dansk India på 1700-tallet

Asiatisk Kompagni skulle, som det gamle kompani, drive handel til det beste for riket og det allmenne vel i Danmark-Norge, og få handelen med Asia opp på fote igjen.³⁰ Kompaniets oktro gav det et monopol på 40 år og store friheter politisk, økonomisk og byråkratisk i de indiske koloniene. Kongen ønsket å gi det større spillerom, og regimet skulle ikke blande seg for mye inn i dets forretninger. Likevel ble det sterkt knyttet til regimet gjennom nær kontakt mellom dets ledelse og Danmark-Norges politiske ledelse. Ofte var det de samme menn som besatte sentrale poster i begge, slik som at medlemmer av direksjonen for kompaniet også satt i regjeringsskollegiene. F.eks. var kompaniets første president Christian Ludvig von Plessen også Danmark-Norges finansminister.³¹ Denne nære kontakten med eneveldet grunnet seg i behovet for et tett og friksjonsløst samarbeid med dette. Det nye kompaniet var også et prestisjeprojekt, og gav da også avkastning for kongen, økonomisk som politisk. Handelen var stort sett god i

²⁷ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 111.

²⁸ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 112.

²⁹ Kvist, Palle, Michael Dupont og Jørgen Mikkelsen. *Mellem København og Tranquebar*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2011. s. 13.

³⁰ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 113.

³¹ *Ibid.*

de første par tiår av kompaniets monopolperiode, og brakte en del velstand til moderlandet, noe som var med på å underbygge de eneveldige kongers legitimitet. Likevel skulle de politiske forhold i India fra 1740- og 1750-årene av skape vanskeligheter for handelen, og kompaniets ønske om å forholde seg nøytralt, da de omkringliggende indiske staters konflikter i et stadig svakere Mogulrike berørte også lille Trankebar. Samtidig kjempet Europas stormakter England og Frankrike om kontroll og innflytelse i India, og trakk med seg konfliktene fra Europa over til det indiske subkontinent.³²

Da Asiatisk Kompagnis 40 årige oktro utløp i 1772, valgte regjeringen i København å fristille handelen med India for private kjøpmenn. Kompaniet fikk enn videre forlenget sitt monopol på handelen med Kina og kinesiske varer for en periode på 20 år.³³ Man mente kompaniet nå hadde gjort sin plikt i å berede grunnen for en mer allmenn handel med Asia for rikets undersåtter. Og Regjeringen i København fulgte den praksis med fristilling av handelen som Det franske ostindiske kompani hadde gjennomført få år før. Dette inspirerte private kjøpmenn i København som gjerne ville ta del i handelen med Østen, og mente seg rede til å gjøre dette.³⁴ Med dette ser vi en mer liberalistisk økonomisk tankegang bre seg i 1700-tallets Europa, i en periode hvor den såkalte kameralismen fortsatt var utbredt hos mange av de europeiske regjeringene, som en overgang fra den tidligere nevnte merkantilismen.³⁵

Likevel fortsatte kompaniet å administrere besittelsene i koloniene for en tid, og dette skapte problemer for de private handelsmenn som var i konkurranse med det. Derfor tok kronen i 1777 endelig over alle koloniene i India som kronkolonier. Dette lettet situasjonen for alle parter; kompaniet slapp utgiftene med å drifte besittelsene, de private kjøpmenn fikk mer rettferdige forhold i sin konkurranse (selv om de helt frem til 1792 betalte avgifter til kompaniet for varene), og staten kunne lettere føre en mer langsiktig handelspolitikk. Nå begynte en virkelig gyllen tid for handelen med Asia og koloniene i Dansk India, som falt sammen med det som er blitt kjent som den florissante handelsperiode.³⁶ Dette var en storhetstid for handelen og for

³² Først Den østeriske arvefølgekrig 1740-48, dernest Syvårskrigen 1756-63 og etter hvert de franske Revolusjonskrigene 1792-1802 og Napoleonskrigene 1803-15. I tillegg satte Den amerikanske uavhengighetskrigen 1775-83 også sitt preg på India.

³³ Feldebæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 147.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Kameralismen var beslektet med merkantilismen, men var mer opptatt av statsfinansene og knyttet til fremveksten av et sterkere byråkrati. Målet var å effektivisere statsadministrasjonen. Mens ordet merkantilisme er en etterpåkonstruksjon, var kameralismen et begrep i samtiden, et fag og en anerkjent økonomisk politikk.

³⁶ http://denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/Danmark_1536-1849/den_florissante_handelsperiode Lest: 25.04.18.

Asiatisk Kompagni og for Trankebar som et attraktivt og travelt handelssenter ved Det Indiske hav. Eksotiske varer fra Østen fylte de dansk-norske kjøpmenns varelagre i hjemlandet, og de velstående innbyggernes hjem. Likevel skulle det ikke vare, 1790-årene var også en tid fylt med politisk uro i India, der mektige lokale stater slik som Mysore kjempet med hverandre og mot europeerne om makten på det indiske subkontinent. Storbritannia dominerte stadig større områder av den indiske verden, og den imperialistiske tidsalder hadde begynt. For den florissante handel var nå blomstringen snart over for godt.

Krig, okkupasjon og nedgangstid

Lenge red den lille kolonien Trankebar to hester: på den ene siden tjente den gode penger på nøytralitetshandelen, og på den andre siden forsøkte den å posisjonere seg politisk i forhold til stormaktene og tilnærme seg den av partene man anså kunne gå seirende ut av konfliktene, Frankrike. Likevel skulle det vise seg at man satset på feil hest, og da England fikk overtaket gikk dette også ut over Trankebar. Kolonien ble okkupert to ganger av engelske styrker, først 1801 – 1802 og senere 1808 – 1815.³⁷ Den siste og lengste okkupasjonen hang sammen med Englands krig mot Napoleon og Danmark-Norges allianse med den franske keiseren. Og selv om denne okkupasjonen ikke var særlig hard, så ble den likevel ganske så ødeleggende for handelen med Dansk India. De dansk-norske ostindiafarerne forsvant fra havene og handelen med Asia ble fullstendig brutt i denne perioden.³⁸ Den kom seg aldri helt etter dette langvarige bruddet, og samtidig opphørte Trankebar å fungere som et regionalt senter for vitenskap og opplysning med de omveltningene som krigene førte med seg. Serampore hadde blitt nesten fullstendig integrert i Britisk India.³⁹

Nå begynte den 30 årige sluttfasen for Dansk India. Tilbakegivelsen av koloniene i 1815 var en gledelig begivenhet, men samtidig var det lite optimisme hos embedsmenn og handelsmenn overfor fremtiden til koloniene og handelen. Konjunkturerne var endret, konkurransen var blitt betydelig større siden før Napoleonskrigene og handelsrutene omgikk i større og større grad både Trankebar og Serampore. Det var en stille tid koloniene nå gikk inn i. En tid der handelen forsvant mer og mer fra Dansk India og hvor regjeringen i København forsøkte å spare inn på driften av koloniene så mye den kunne. Det var en kjedsomhetens tid, der de europeiske

³⁷ Danmark-Norge hadde i 1800 inngått i et væpnet nøytralitetsforbund med Russland, Prøysen og Sverige for å beskytte seg mot at England oppbrakte og beslagla varer fra deres skiper i sin krig med Frankrike. Dette førte til at England i 1801 angrep København og okkuperte bl.a. Trankebar og Serampore.

³⁸ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 255.

³⁹ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 260.

innbyggerne i økene grad ble pensjonister som levde rimeligere der enn hjemme i Europa, og hvor koloniene sakte men sikkert ble integrert i det omkringliggende Britisk India på alle mulige måter bortsett fra det rent formelle.

Ønsket fra København hadde egentlig kort tid etter 1815 vært å selge koloniene til England, spørsmålet var bare prisen.⁴⁰ Og da Christian VIII (1786 – 1848) satte sitt navn på traktaten av 22 februar 1845, om salget av Trankebar og Serampore til Det britiske ostindiske kompani, så var det kun formelle ting som avgjorde at det ikke hadde skjedd betydelig før. Historiker Simon Rastén sier at prisen Danmark-Norge fikk for begge de to koloniene var 1 125 000 riksdaler.⁴¹ Den 10 oktober 1845 overtar kompaniet Serampore, og den 7 november samme år fires Dannebrog for aller siste gang over kastellet Dansborg i Trankebar. Eventyret som begynte med Ove Gjeddes ekspedisjon 225 år tidligere, var over. Likevel forsøkte Danmark å gjenoppta koloniseringen av øygruppen Nikobarene utover 1830- og 1840-tallet men uten hell, og i 1868 overdro den danske staten øyene til Storbritannia uten noe verdlag. Der de i den første tiden ble deportasjonskoloni for britiske forbrytere.⁴²

Konklusjon

I dette bakgrunnskapittelet har jeg omtalt Danmark-Norges kolonihistorie i India, helt fra etableringen av handelen med Asia tidlig på 1600-tallet og frem til koloniene ble solgt til Storbritannia på 1800-tallet. Som en rød tråd gjennom dette kapittelet har jeg beskrevet et dansk-norsk kongerike som var seg bevisst sin størrelse som en middels stor, og senere mindre, Europeisk makt, og som aldri forsøkte å etablere et geografisk stort kolonirike, men hvor mindre strategisk plasserte handelsknutepunkter var det viktigste. Slik kunne det sikre en tilstedeværelse i et område av India, som fungerte som et sentrum for handel i Det indiske hav. Men kompaniet og den dansk-norske stat måtte hele tiden drive et krevende politisk spill og balansegang med andre europeiske kolonimakter for å opprettholde dette fotfeste og en vedvarende handel. Et spill og en balansegang de lenge mestret. Men til slutt innhentet de andre kolonimaktenes tyngde også lille Danmark-Norge, da verden gikk inn i imperialismens tidsalder. Likevel, om enn kun for et øyeblikk i historien, blomstret virkelig Dansk India som et handelens, vitenskapens og opplysningens senter ved Det indiske hav.

⁴⁰ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 277-278.

⁴¹ Rastén, Simon. 2017. «Serampore i briternes skygge». I *Indien – Trankebar. Serampore og Nicobarene*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag. s. 333.

⁴² Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 138.

Kapittel 2.

Til helstatens beste

opplysningstiden i eneveldets Danmark-Norge

Det er jo en af vore Hovedbestræbelser, at skikke Lys og Kundskab ud blant dem [bøndene], [...] og kierligen forhielpe dem til glædende, gavnende, Menneskeligheden pryvende og forædlende Begreber om Gud, Naturen og deres Pligter.⁴³ - Ludvig Storm

Innledning

Opplysningstiden i det dansk-norske eneveldige kongeriket på 1700-tallet kom til uttrykk på to forskjellige, men likevel beslektede og utfyllende måter. Først en religiøst betont opplysningsvirksomhet, som hadde til formål å ivareta innbyggernes åndelige behov og religiøse plikter og deres tilhørighet til den lutherske statskirken. Det var hovedsakelig denne formen for opplysning som gjorde seg gjeldende i begynnelsen av 1700-tallet. Denne gled, fra midten av århundret, gradvis over i en mer praktisk orientert opplysningsvirksomhet, hvis mål var å utdanne og opplyse folk til bedre å tjene samfunnet og staten materielt sett. Samtidig lå religionen og forsvaret av eneveldet til grunn. Man skulle oppdras til å bli bedre borgere men også *medborgere* ved å opplyses i praktiske vitenskaper til fremme av jordbruk, hushold etc. Og for dette formål oppsto en hel rekke «patriotiske selskaper» som hadde som sin fremste oppgave en allmenn opplysningsvirksomhet, til helstatens beste.

Dette kapittelet vil se nærmere på hvordan opplysningstiden artet seg i det eneveldige Danmark-Norge som helhet på 1700-tallet, og jeg vil legge vekt på siste halvdel av århundret og den perioden som er fokus for oppgaven. Jeg vil redegjøre for og drøfte hvordan opplysningstiden i Danmark-Norge antok en i høy grad praktisk-vitenskapelig og samfunnsnyttig variant, og i mindre grad radikal-filosofisk som i Frankrike. Jeg vil også redegjøre for hvordan den patriotiske opplysningstanke preget de siste tiårene av 1700-tallet i Danmark-Norge, med oppblomstringen av patriotiske og lærde selskaper, og jeg vil vise hvordan de geistlige var blant

⁴³ Engelhardt, Juliane. *Borgerskab og fællesskab – De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2010. s. 255.

de fremste eksponenter for opplysningstidens ideer og strømninger i Danmark-Norge. Opplysningsvirksomheten i Dansk India vil bli berørt i noen grad, men ikke utfyllende.

Opplysningstiden i Danmark og Norge

Hva var «opplysningstiden»? For at vi skal kunne nærme oss en beskrivelse av hvordan opplysningen artet seg i Danmark-Norge, er det viktig å forsøke å finne en slags definisjon på hva vi mener med opplysning. Dette er et ganske vidt og mangslungent begrep, og det finnes ingen klar enighet på hva det egentlig innebærer. Hva var opplysningstiden? Hvor fant den sted? Hvem preget den og hvem ble preget *av* den? Hvis vi skal begynne med en kronologisk definisjon, som betegnelsen på en bestemt epoke av historien, vil 1700-tallet gjerne være det man kaller for «opplysningens århundre». Dette er i stor grad en forenkling og en etterpåkonstruksjon. Vi kan f.eks. spore mange av de ideene som preget opplysningstiden tilbake til tidligere epoker i historien.⁴⁴ Vi kan også kalle opplysningstiden en historisk begivenhet, som fant sted i Europa, hovedsakelig i Frankrike, England og de tyske stater, i andre halvdel av 1700-tallet, der lærde som Montesquieu (d. 1755), Hume (d. 1776), Voltaire (d. 1778), og Kant (d. 1804) preget en intellektuell og i all hovedsak filosofisk debatt. Men så kan også opplysningstiden være betegnelsen på en holdning, som er allmenn og tidløs, og som kjennetegnes av en aktelse av fornuft, rasjonalitet, skepsis og vitenskap.⁴⁵ Denne siste definisjonen gjør at vi kanskje kan sies å fremdeles leve i en opplysningstid.

Opplysningstiden kan defineres på mange måter og de ovenstående kan alle forsvares. Det spørres hvilke deler av den man legger vekt på. For denne oppgavens formål velger jeg å definere opplysningstiden til en bestemt historisk periode, og stille meg bak definisjonen av 1700-tallet som «opplysningens århundre», og opplysningstiden slik forstått som et fenomen med utspring i den europeiske kulturfære.⁴⁶ Det var på 1700-tallet bestemte holdninger til kunnskap og prinsipper som empirisme og rasjonalisme festet seg i lærde folks bevissthet i større grad. De ble i løpet av dette århundret mer etablerte og aksepterte. Den vitenskapelige metode ble mer og mer utbredt som en vei til sikker viten, og særlig naturvitenskapene blomstret. Disse idéene og prinsippene, som spredte seg mer og mer gjennom den vitenskapelige revolusjons tidlige faser i det foregående århundret, hadde modnet nok til at epoken kan sies å markere et

⁴⁴ Mange av de ideene og tankene som er typiske som «opplysningstidsfilosofier» kjenner vi fra renessansen, middelalderen og antikken.

⁴⁵ <https://fof.se/tidning/2006/4/den-svenska-upplysningen-fanns-den> Lest: 02.10.18.

⁴⁶ R. R. Palmer/ Joel Colton/ Lloyd Kramer. *A History of Europe in the Modern World*. New York: McGraw-Hill Education, 2014. s. 309-324.

paradigmeskifte i europeisk idéhistorie.⁴⁷ Mange mennesker på denne tiden følte virkelig at de levde i en opplyst tidsalder.⁴⁸ Disse tankene, holdningene og impulsene trengte også inn i det eneveldige Danmark-Norge i løpet av 1700-tallet.

Likevel finner vi i Danmark-Norge ingen samfunnskritisk åndsbølge av den radikale typen, rettet mot kongemakt og kirkemakt, slik vi finner i Frankrike, England og Amerika utover 1700-tallet, der en filosofisk skjønnåndskultur blomstret i salongene, kaffehusene, de lærde selskapene og i tidsskriftene. Der filosofer som Voltaire, Diderot og Rousseau utfoldet seg og satte dagsorden med sine skrifter og pamfletter. Visst fantes slike strømninger også i Danmark-Norge, men der var opplysningstiden noe mer dempet, for ikke å si praktisk rettet. Fra 1740-tallet av ble den en del av et prosjekt for å styrke og forbedre det allerede eksisterende eneveldet, men også innbyggernes livskvalitet innenfor dette. Et godt eksempel på dette er *Danmark og Norges Oeconomiske Magazin*, som var et tidsskrift som kom ut én gang i året mellom 1757 og 1764, og inneholdt artikler med forslag til hvordan man kunne forbedre de to rikenes økonomi og innbyggernes leveforhold, innenfor eneveldets rammer.⁴⁹

En bredt anlagt opplysning og utdanning av allmuen skulle bidra til å gjøre hver og en til bedre innbyggere i helstaten. Og som oftest var det prestene som var de mest betydningsfulle eksponentene for denne praktiske og *patriotiske* opplysningen. Og jeg vil senere vise hvilken stor betydning de fikk for opplysningsarbeidet i Dansk India. Hva som menes med den patriotiske opplysning vil jeg komme tilbake til nedenfor. La oss først se på prestenes betydning under eneveldet. Hvorfor var de så viktige for opplysningsarbeidet i helstaten?

På 1700-tallet var det offentlige rom i Danmark-Norge i all hovedsak kirken, den alle innbyggerne i helstaten måtte forholde seg til og ingen kunne stå utenfor. Kirken fungerte som eneveldets talerør til folket, og her møttes allmue og statsmakt representert ved dets tjenestemenn, prestene. Presteskapet var kongemaktens formidlingsagenter overfor dens undersåtter og landets innbyggere. De geistlige var bundet og regulert av de kommunikasjonsforhold som eksisterte under eneveldet når det gjaldt hva som kunne

⁴⁷ Hampson, Norman. *The Enlightenment – An evaluation of its assumptions, attitudes and values*. London: Penguin Books, 1990. s. 35.

⁴⁸ Palmer/ Colton/ Kramer, *A History of Europe in the Modern World*, 309.

⁴⁹ <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danmarks-og-norges-oekonomiske-magazin/>
Lest: 02.11.18.

formidles. Det var ikke snakk om å utøve en fri intellektualitet, i stedet var lojalitet til konge, stat og kirke hele tiden det avgjørende.⁵⁰

Samtidig fikk prester og andre geistlige rundt om i rikets deler etter hvert i oppgave fra sentralmyndighetene om å holde seg oppdatert på opinionsforhold og hva som rørte seg hos allmuen i sin menighet og i sitt sogn.⁵¹ Dette hang sammen med ideen om det opplyste eneveldet som dukket opp i siste halvdel av 1700-tallet. Prestene skulle nå ikke bare representere kongemakten i lokalsamfunnet, men også representere lokalsamfunnet hos kongemakten, og var derfor ansvarlige for at nettopp deres sognebarn var gode undersåtter og moralske kristne. Prestene skulle undervise og oppdra, og var også, som høyere dannede embetsmenn, godt oppdatert i de nye tanker, ideer og vitenskaper som etter hvert sivet inn fra kontinentet, især fra Frankrike og Tyskland. Etter hvert ble disse nye opplysningstankene filtrert, omarbeidet og tilpasset helstaten, slik at de mest radikale politisk-filosofiske ideene ble utelatt og en mer praktisk-vitenskapelig vektlegging ble foretatt. Og som oftest var det som regel prestene som fikk ansvaret med å formidle dette til allmuen, innen rammene av eneveldets ideologi og grenser for den frie ytring.

Som nevnt skulle folk oppdras til å bli bedre, men også mer tilfredse innbyggere av helstaten. Det var derfor heller ingen tilfeldighet at det innenfor de senere patriotiske og vitenskapelige selskaper var mange prester og andre geistlige. Her kunne de diskutere med andre intellektuelle, få fersk informasjon om nye oppdagelser og ideer og ikke minst koordinere det opplysningsarbeidet som skulle utføres i lokalsamfunnet. En av grunnleggerne av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i 1760 var biskopen i Trondheim, Johan Ernst Gunnerus (1718-1773), og biskop Frederik Julius Bech (1758-1822) var med å etablere Selskabet for Norges Vel i 1809.⁵² Noe som kjennetegnet mange av disse prestene var at de ofte var polyhistorer, opptatt av ikke bare å fordype seg i en spesifikk vitenskapsgren, men i stedet syslet med flere fag samtidig og behersket store deler av sin tids viten.⁵³ Den vitenskapelige arbeidsdeling og spesialisering vi finner i vår tid var ennå ikke fullt utviklet på 1700-tallet. I

⁵⁰ Burgess, J. Peter (red.). *Den Norske Pastorale Opplysningen – Nye perspektiver på norsk nasjonsbygging på 1800-tallet*. Oslo: Abstrakt forlag AS, 2003. s. 45.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab etableres i 1760 under navnet: Det Trondhiemske Selskab, men endrer navn til det førstnevnte i 1767, da kongen ble dets beskytter.

⁵³ Gilje, Nils og Tarald Rasmussen. *Norsk Idéhistorie Bind II – Tankeliv i den lutherske stat 1537-1814*. Oslo: Aschehoug, 2002. s. 379.

stedet fordypet man seg i mange fagfelt, som teologi, filosofi, juss, historie, filologi, matematikk, fysikk og kjemi. Typisk for dette idealet var f.eks. misjonsprestene i Trankebar, Henning Munch Engelhardt (1759 – 1791) og Christoph Samuel John (1746-1813), som begge vil bli omtalt mer utfyllende senere.

Guds «annen» Bibel

Hvordan kunne så disse prestene forsvare viktigheten av og den tiden de nedla i naturvitenskapelige studier? Hvis man betrakter naturen og naturvitenskapene med teologiske øyne gir det god mening; naturen var Guds skaperverk og nettopp gjennom de nye naturvitenskapene kunne man få innsikt i dette skaperverket, og kanskje forstå Guds hensikt. På denne måten hadde de som beskjeftiget seg med de nye vitenskaper rettferdiggjort sin forskning helt siden den vitenskapelige revolusjon på 1500- og 1600-tallet. Gud taler til mennesket gjennom Bibelen og åpenbarer seg i «Naturens bok», den «annen» Bibel, og fysikken og naturlæren var den best tenkelige dokumentasjon på eksistensen av en fornuftig skapergud.⁵⁴ Dette var en tanke som geistlige som nevnte Johan Ernst Gunnerus og ikke minst biskopen av Bergen, Erik Pontoppidan (1698-1764), støttet.⁵⁵

Gunnerus utgav i 1766 første del av det botaniske verket *Flora Norvegica* og noen år før, i 1752-53, utkom Pontoppidans verk *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie*. Disse naturvitenskapelige verkene var viktige bidrag til Norges tidlige botaniske og topografiske litteratur. Men i sentrum for deres aktivitet sto alltid troen, og de geistliges plikt til å oppdra allmuen i den evangelisk-lutherske kirkes konfesjon. Prester og geistlige drev fra 1719 av undervisning i katekesen for fattige barn ved byenes sognekirker, og fra 1736 ble konfirmasjonsundervisning lovpålagt. Undervisningen ble fra denne tiden også noe mer praktisk rettet, med lesning, skriving og regning for guttene og noe håndverk for jentene. En viktig årsak til denne mer praktiske undervisningsformen var pietismen, den lutherske vekkelsesbevegelsen som fikk gjennomslag i Norden på begynnelsen av 1700-tallet, og som søkte en inderlighet i troen og en mer personlig tilnærming til den. Pietismen ønsket å omskape menneskenes daglige liv gjennom religionsundervisningen, slik at man skulle bli mer moralske kristne og leve i pakt med budskapet. Pietismen, og dens betydning for misjonsvirksomheten vil bli mer omtalt senere.

⁵⁴ Gilje, Rasmussen, *Norsk Idéhistorie Bind II*, 384. ; Nøtvik Jakobsen, Rolv. *Gunnerus og nordisk vitenskapshistorie*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015. s. 179-187.

⁵⁵ *Ibid.*

Pontoppidan var en pietistisk drivkraft i sin samtid, og hoffprest for den svært religiøse kong Christian VI. Gunnerus og hans samtidige representerte en overgangstid mellom pietismens religiøst betonte følelsesliv og opplysningstidens tankegang, hvor fornuften skulle stå i forsete. Selv om de begge var tilhengere av en oppfatning av at naturvitenskapen kunne åpne for en bedre forståelse av Guds skaperverk, så var det den neste generasjon geistlige som skulle bli mer typiske representanter for det som har blitt kjent som *naturteologien*. Naturteologien besto i det store og hele av den samme filosofien som naturvitenskapelig interesserte prester som Pontoppidan og Gunnerus bekjente seg til, men representerte en mer systematisert, organisert og etablert tenkning omkring det å forstå Guds skaperverk gjennom vitenskapene. Ved hjelp av fornuften og naturvitenskapene ville man kunne argumentere for Guds eksistens, uten å gå veien kun om en bokstavtro og dogmatisk skriftlære. En som argumenterte sterkt for dette var engelske William Paley (1743-1805) i verket *Natural Theology* (1802).⁵⁶ Viktige representanter for denne naturteologien i Danmark-Norge var foruten Pontoppidan og Gunnerus også filosofen Jens Kraft (1720-1765) og presten Peder Harboe Hertzberg (1728-1802). Også i Trankebar fantes noen gode representanter for denne teologiske retningen, som jeg vil vise i neste kapittel.

Om naturvitenskapene var nyttige så var det, i hvert fall i første halvdel av 1700-tallets Danmark-Norge, som et supplement til religionen. Som et middel til oppnåelse av den «sanne opplysning», den lutherske kristne tro. I grove trekk kan vi derfor karakterisere den første halvdel av 1700-tallet som den religiøse fasen av opplysningstiden i Danmark-Norge. Prestene og de andre geistlige var eneveldets første opplysningsmenn. Men det var ikke bare i moderlandene at innbyggernes åndelige behov skulle ivaretas. De pietistiske kongene mente at alle delene av riket skulle inkluderes i denne åndelige opplysningsvirksomhet, også koloniene.

Den patriotiske opplysningstanke

Jeg har tidligere nevnt uttrykkene «patriotisk opplysning» og «patriotiske selskaper». Men hva mens med patriotisk opplysning? Når man snakker om patriotisme i opplysningstiden tenker man ikke først og fremst på den nasjonal-patriotiske tankegang som knytter individet til et bestemt landskap, morsmål, historie og etnisitet. Dette er 1800-tallets barn, som vi kjenner som

⁵⁶ Paleys verk *Natural Theology or Evidences of the Existence and Attributes of the Deity, collected from the appearances of nature* (1802) var et innflytelsesrikt verk innen naturteologi, hvor Paley benytter «den store klokkemaker» analogien, der verden er en avansert klokke laget av en klokkemaker, Gud. Paley bygget videre på bl.a. William Derham og hans verk *Physico-Theology* fra 1713.

nasjonalisme. I stedet ble det vektlagt en kjærlighet til fedrelandet forstått som det landet man levde i som borger med borgerlige rettigheter.⁵⁷ Det var i tillegg en patriotisme som var rettet mot den byråkratiske staten, og som ikke var medfødt men i stedet måtte utvikles som en politisk bevissthet gjennom dannelselse og opplysning.⁵⁸ Som et sentralt tema her stod *allmenviljen*; innbyggerne skulle oppdras til å sette hensynet til felleskapet over hensynet til individet. Slik skulle en lojalitet til staten og det folkelige felleskap grunnfestes og hindre moralsk forfall og der den enkelte kun tenkte på sitt eget beste. Opplysningsfilosofen Jean-Jacques Rousseau skriver i *Om samfunnspakten* (1762) at innbyggerne bør oppdras til en lojalitetsfølelse overfor deres land, og at patriotisme er en dyd.⁵⁹ Dette kommer til uttrykk også i Danmark-Norge med forfattere som Tyge Rothe i hans verk *Tanker om Kiærlighed til Fædrelandet* (1759) og Jens Schiølderup Sneedorff i tidsskriftet *Den patriotiske Tilskuer* (1761-63).⁶⁰

Tanken om å skape bedre og mer patriotiske innbyggere skulle gjelde alle, men det var kanskje særlig utdannelsen av allmuen som sto i sentrum for den patriotiske opplysningsdebatt i Danmark-Norge. Man mente at dennes åndelige armod, overtro, latskap og vrangvilje måtte kunne bekjempes med opplysning. En opplysning som ikke kun skulle gjøre folk mer produktive og flittige, kort sagt en mer effektiv arbeidsstokk, men også mer lovlydige, ved at større kunnskaper om lovenes rasjonale skulle bidra til at de i større grad ble etterlevd. Det lå likevel en mer idealistisk tanke til grunn for den patriotiske opplysningen, da mange mente at det å tilegne seg kunnskap og lese og skrive skulle være en *rettighet*. Her kommer den politisk-filosofiske opplysningstanke om menneskerettigheter inn. Man skulle ikke bare opplyses som borger men også som menneske.⁶¹

Likevel fantes det begrensninger. Enhver måtte utdannes innen sin stand, og større sosial mobilitet mellom stendene var ansett som uheldig for samfunnet. Følgelig måtte utdannelsen som borger tilpasses enhver stand, slik at man lærte seg det man trengte for å kunne bli en bedre bonde, fisker, håndverker etc. Allmennutdanning med tanke på full likestilling var utenkelig. Dette gjaldt særlig likestilling mellom kjønnene, for selv om tanken var at patriotismen skulle utbres blant *alle* landets innbyggere, uansett stand og kjønn, og at alle statens innbyggere måtte

⁵⁷ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 16.

⁵⁸ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 15.

⁵⁹ Rousseau, Jean-Jacques. *The Social Contract*. London: Penguin Books, 1968. Book II.

⁶⁰ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 16.

⁶¹ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 259.

behandles som *statsborgere*, så lå det i kortene at den borgerlige offentlighet var for mannen. Kvinnene av mange av selskapenes medlemmer som viktige for allmennvellet og at de hadde en betydelig samfunnsrolle å utøve. Men på samme måte som en bonde eller en håndverker var viktige innenfor sin stand, var kvinnen viktig som *kvinne*, som mor som hustru som datter. Det ble fremhevet at kvinnene var forskjellige fra mannen. Mannen var normen og mennesket i sin alminnelighet, mens kvinnen var det annet, hun var *kjønnnet*.⁶² Kvinnerollen ble da også som regel alltid beskrevet av mannen. Opplysning var kanskje *for* både kvinner og menn, men den var nesten utelukkende *fra* mannen.

De patriotiske selskaper

I spissen for opplysningsprosjektet slik det manifesterte seg i Danmark-Norge i annen halvdel av 1700-tallet stod de mange patriotiske selskaper, med medlemmer som så på seg selv som virkelige patrioter med allmenhetens beste for øye, og selskapene som de institusjoner som den patriotiske opplysning strømmet ut fra. Det var disse som med sine teoretiske kunnskaper skulle gå i spissen for allmenndannelsen av borgerne, gjennom å opprette allmueskoler, allmuebiblioteker, lesesirkler og distribusjon av opplysende og moralsk oppbyggelige skrifter.⁶³ For å kunne gjøre dette sto disse selskapene også for en innsamling av en enorm mengde kunnskap, som i Danmark-Norge gjerne bestod av praktisk kunnskap om natur og lokale forhold. Det fantes en rekke forskjellige typer patriotiske selskaper, slik som økonomiske selskaper, understøttelses- og filantropiske selskaper og selskaper for utdanning og opplysning. I tillegg fantes egne lærde selskaper som var mer eksklusive, slik som f.eks. det Kongelige Norske Videnskabernes Selskab (1760) som fortsatt eksisterer. Disse hadde et mer elitistisk preg og medlemmene var for det meste høyere akademikere, likevel ønsket de å fremme opplysning for et langt bredere publikum enn hva universitetene tok sikte på.⁶⁴ I Trankebar eksisterte mellom 1788 og 1792 også et slikt selskap kalt Det Trankebarske Selskab for indisk Flid og Opplysning, som jeg har viet et senere kapittel i sin helhet.

Denne *patriotiske* opplysningstiden, har Juliane Engelhardt karakterisert med ordene «borgerskab og fællesskab».⁶⁵ Den markerer også slutten på «opplysningstidens århundre» i Danmark-Norge. Selv om det kan argumenteres for at opplysningstidens impulser fortsatte i

⁶² Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 333.

⁶³ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 21.

⁶⁴ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 57.

⁶⁵ Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, tittel på boken.

Norden til godt inn på 1800-tallet, så vil jeg ut ifra min innledende definisjon sette et slutt punkt for den ved inngangen til det nye århundret.⁶⁶ Når kulturlivet i Danmark og Norge blir gitt fredeligere spillerom igjen etter at Englands- og Sverigekrigene 1801/1807-1814 er over og Norge har forlatt sin 434 årige forening med Danmark i 1814, så står nasjonalromantikken på trappene. Den dyrket i større grad følelsene, individet og det originale og la mindre vekt på fornuft, det vitenskapelige og det allmennmenneskelige. Trankebar og de andre koloniene ble også merket av denne utviklingen i åndslivet. I Trankebar tok den korte vitenskapelige blomstringstiden, som nådde sitt høydepunkt med Det Trankebarske Selskab, slutt utover i 1790-årene. Da ble selskapet oppløst og politiske omveltninger i det sørlige India la en videre demper på aktiviteten.

Konklusjon

Dette kapittelet har behandlet opplysningstiden i Danmark-Norge generelt, og vist hvordan de impulsene som oppsto i Europas filosofiske og intellektuelle «kjerneområder» på 1700-tallet, trengte inn i eneveldet og antok en mer praktisk variant med et naturvitenskapelig fokus. En variant som gjennom den patriotiske opplysningstanke i siste halvdel av århundret hadde en dannelse av allmuen i fokus, i tillegg til et forsvar av det bestående regimet. Jeg har også vist hvordan den dansk-norske opplysning hadde prestene og andre geistlige som hovedtalsmenn og eksponenter, og hvordan religionen hele tiden lå til grunn for og preget denne opplysningen, særlig gjennom det som kalles naturteologien. Geistlige og andre intellektuelle samlet seg etter hvert i lærde og patriotiske selskaper, der de hadde som mål å jobbe for en dannelse og styrking av allmuens «patriotiske» ånd og nytteverdi for lokalsamfunnet, hjemlandet og kongemakten. Denne opplysningsvirksomheten og slike selskaper oppsto over store deler av riket, også i Dansk India mot slutten av 1700-tallet. Men det var i all hovedsak misjonærene og den lutherske misjonen som introduserte og preget opplysningstiden i de små dansk-norske koloniene.

⁶⁶ Burgess, *Den Norske Pastorale Opplysningen*, 5. ; Apelsest, Arne. «Prestar, potetar og patriotisme – Nøkkelford til norsk opplysning?». i Burgess, J. Peter. *Den Norske Pastorale Opplysningen*. Oslo: Abstrakt forlag AS, 2003. s. 35-54.

Del 2 – Hoveddel

Kapittel 3.

Den danske Halle-misjonen

Den lutherske-pietistiske misjon i Trankebar før og etter 1777

Hedendommens vederstyggelighet, og hvordan hedningene kan frelses⁶⁷

- Bartholomeus Ziegenbalg

Innledning

«Den bedste begyndelse til alting er at begynde med Gud». Slik lyder første setning av Kongeloven av 1665.⁶⁸ Det eneveldige Danmark-Norges «grunnlov». Denne setningen definerer også på mange måter tanken bak det tidlige «opplysningsprosjektet» i helstaten i de første tiårene av 1700-tallet, der religionen sto i sentrum. Men vi kan i denne sammenheng også føye til: «og den beste avslutning på allting er å avslutte med Gud». For det var nettopp det som var målet for misjonens opplysnings. En oppdragelse i og ivaretagelse av de (lutherske) kristne læresetninger og konfesjon blant folket og en forsorg for dets åndelige behov. Men ikke bare innbyggerne i Danmark og Norge skulle være dette til del, også de fjerntliggende kolonier skulle omfattes, inkludert Dansk India. Den «hedenske» delen av befolkningen i koloniene skulle vinnes for den lutherske kristendom. Dette var en ny tanke for Danmark-Norge, som begynte med kong Frederik IVs utsendelse av verdenshistoriens første lutherske misjonærer dit i 1706.⁶⁹

⁶⁷ Sitatet er opprinnelig på engelsk og del av tittelen på en avhandling: Ziegenbalg, Bartholomeus. «*The Abomination of Paganism, and the Way for the Pagan to be Saved*». i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftungen, 2006. Vol. III. s. 1453.

⁶⁸ <http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm> Lest: 27.05.18.

⁶⁹ Misjon hadde eksistert lenge i den katolske og ortodokse kirke, men for protestantismen var misjonering blant fremmede folkeslag utenfor Europa noe nytt. Protestantismen fokuserte i stedet lenge på en «indre misjon», å spre og rotfeste de nye trosretninger i sine egne land og nærområder. Kapasiteten til en oversjøisk misjon var lenge ikke tilstede. I tillegg kom rent teologiske grunner.

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på den pietistiske misjonen i Dansk India som hadde sin storhetstid på 1700-tallet, og som ble kjent som Den danske Halle-misjonen. Den aktiviteten misjonen sto for hadde enorm betydning for interaksjonen mellom europeerne og lokalbefolkningene i koloniene, og for den opplysningsvirksomhet med basis i europeisk viten og kultur som sistnevnte ble underlagt under Danmarks herredømme over denne delen av India. Jeg vil beskrive misjonens historie i Trankebar og forklare dens ideologiske og teologiske røtter og grunnlag, og drøfte hvilke formål den hadde med sitt arbeid, og resultatene av dette. Og jeg vil argumentere for at vi kan finne tegn til en «orientalistisk» tankegang i misjonens holdninger til de ikke-europeiske lokale innbyggerne på denne tiden, forstått på bakgrunn av Edward Saids teorier. Og at misjonen på denne måten kan sies å ha vært både kolonialistisk og protoimperialistisk.

De første lutherske misjonærer i India

Det var nok en litt annen velkomst Bartholomeus Ziegenbalg (1682-1719) og Heinrich Plütschau (1677-1746) hadde sett for seg da de ankom den lille kolonien Trankebar den 6. juli 1706. Etter å ha blitt rodd i land ble de tatt med til vaktrommet på festningen Dansborg og holdt der en hel dag. Da de ble løslatt ble de forlatt midt på markedsplassen i byen, i den brennende sør-indiske heten.⁷⁰ De var overlatt til seg selv uten noen form for innlosjering. Og med sine sorte og tunge prestekleder, og antakelig lite vann, må det mildt sagt ha vært en ubehagelig opplevelse. Den eneveldige kongens misjonærer, med fullmaktsbrev i hånden underskrevet av Frederik IV selv, fikk ikke akkurat en kongelig mottakelse ved sin nye post. Dette skyldes i all hovedsak guvernøren, Johan Sigismund Hassius (1677 – 1728), nordmannen som har blitt omtalt som en tyrann og som å ha innehatt en nærmest eneveldig makt i kolonien.⁷¹ Men det skyldtes også en bestemt holdning fra Ostindisk Kompanis ledelse overfor misjonærer i koloniene.

Fra før hadde religionsutøvelsen i koloniene vært begrenset til ivaretagelsen av de religiøse behov til for det meste de europeiske innbyggerne der, handelskompaniets ansatte, kjøpmenn og andre, lokalbefolkningen selv fikk være i fred med sin religion. Man ønsket å begrense den europeiske innflytelsen og inngripen i deres liv og skikker så mye som mulig av strategiske

⁷⁰ Singh, Brijraj. *The First Protestant Missionary to India – Bartholomaeus Ziegenbalg*. New Delhi: Oxford University press, 1999. s. 16.

⁷¹ Ustvedt, Yngvar. *Trankebar – Nordmenn i de gamle tropekolonier*. Oslo: Cappelen, 2001. sider 110, 116.

grunner. Misjonstanken representerte et brudd med dette, og skapte naturlig nok misnøye blant mange av kompaniets og kolonienes ledere, som nå fryktet at den maktbalansen de hadde opprettet i lokalområdet skulle forrykkes ved at lokalbefolkningen kunne bli fiendtlig innstilt overfor denne inngripen i deres kultur og skikker. Handelens fruktbarhet og videre overlevelse avhang av at denne maktbalansen ble opprettholdt. Det var derfor farlig hvis disse misjonærene nå skapte mulige konfliktsituasjoner ved å forsøke å kristne de innfødte. Som kompaniets øverste representant i kolonien var dette var også Hassius' oppfatning. Det hjalp heller ikke at disse misjonærene, med sine moralprekener og fremferd av tilsynelatende rettskaffenhet, kanskje ville stikke nesen sin opp i den virksomheten Hassius og andre i kolonien bedrev ved siden av den offisielle handel. Det vi i våre dager vil omtale som korrupsjon. Og Hassius motarbeidet de to misjonærene så mye han kunne over flere år. Men, når en eneveldig monark har bestemt seg for noe så er det vanskelig å stå imot, og derfor sto de nå der, historiens to aller første protestantiske misjonærer.⁷²

Ziegenbalg og Plütschau fikk likevel etter hvert hjelp til å finne husly av en ung dansk embetsmann ved navn Attrup, som hadde forbarmet seg over dem der de vandret rundt i varmen. Og etter kort tid var begge i gang med misjoneringen. Det var bare ett problem: språket. Dette skulle særlig Ziegenbalg løse på en bemerkelsesverdig rask måte, og skulle etter hvert bli svært dreven i både portugisisk, som var lingua franca i de indiske koloniene på denne tiden, og tamil, som han etter hvert snakket noe nær flytende.⁷³ De to hadde skjønt tidlig at hvis de skulle ha noe håp om å omvende de ikke-europeiske «hedningene» til den kristne tro så måtte de kunne snakke deres språk. Likevel begynte Ziegenbalg å forkynne på tamil lenge før han mestret språket fullstendig.⁷⁴ Selv om han og Plütschau ikke hadde noen videre suksess i omvendelsene, så skulle særlig Ziegenbalg nedlegge et betydelig litterært arbeid med oversettelser av bibelen til tamil, verker om indiske språk og religioner, om den hinduistiske gudeverden, i tillegg til en avhandling om tamilsk medisinsk praksis.⁷⁵

Heinrich Plütschau bidro ikke mye i løpet av sin tid i kolonien, Ziegenbalg inkluderte hans navn i sine arbeider av ren lagåndsfølelse, og etter at de fem årene han bandt seg til var omme, reiste han hjem til Tyskland. Som den ledende blant de aller første misjonærene i de dansk-norske

⁷² Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol I*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftungen, 2006. Foreword. s. xv.

⁷³ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 17-18.

⁷⁴ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 18.

⁷⁵ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 168.

koloniene la Ziegenbalg et viktig grunnlag for den institusjonen som skulle bli kjent som Den danske Halle-misjonen. Han foretok reiser rundt i distriktene for å snakke med lokalbefolkningen, forkynne for dem, og levde store deler av tiden blant dem. Det ble åpnet skoler for barn av ikke-europeere, som selvfølgelig hadde en religiøs vinkling på pensum, men som var svært populære blant mange av lokalbefolkningen da den gav en innføring i skriving, lesing og regning for mange lavkastelige og fattige som ellers ikke ville fått dette. Og selv om Ziegenbalg kunne være vanskelig å ha med å gjøre av og til, fremfusende, idealistisk og med en evne til å hisse på seg både hinduer og muslimer med sine av og til manglende diplomatiske evner i religiøse spørsmål, så var han likevel godt likt blant mange av den ikke-europeiske lokalbefolkningen i Trankebar. For en viktig side av Ziegenbalg var at han ikke var rasist. Alle var Guds barn. For ham var de kun protestanter og ikke-protestanter.⁷⁶ Hans oppgave var kun å overbevise dem om at det å være en protestantisk (luthersk) kristen var det mest fornuftige.

Det går an å argumentere for at Ziegenbalg var blant de første «orientalister» i India, da forstått med Edward Saids teorier om «orientalisme», som en som legger et eurosentrisk og vestlig dominerende syn til grunn for beskrivelsen av «de andre», ikke-vestlige kulturer. Som da gjerne fremstilles som å stå i et motsetningsforhold til den vestlige kulturkrets, og følgelig være underlegne den.⁷⁷ Et slikt syn «rettferdiggjorde» imperialistisk dominans over de respektive kulturer. Vi kan ane et slikt syn hos Ziegenbalg i hans tro på den lutherske kristendom som den på alle måter dominerende trosretning i verden, hans nedverdiggende holdninger overfor de indiske religioner (han knuste en gang noen gudefigurer av leire foran tilbederne), og hans ønske om at alle «hedninger» skulle bli kristnet, selv om prisen for dette var en full kolonisering av India gjennom f.eks. Storbritannia.⁷⁸

Ziegenbalg passer også til dels inn i bildet av «orientalisten» som hevder å være i besittelse av større og mer «sann» kunnskap om «orientens» kulturer enn «orientaleren» selv, fordi denne kunnskapen har blitt filtrert gjennom en «vestlig» vitenskapelig forståelse og tradisjon.⁷⁹ Og i Ziegenbalg og misjonærenes tilfelle var vissheten om at de var i besittelse av «sannheten», den kristne tro, i stand til å sette dem i en form for maktposisjon overfor dem de ønsket å forkynne

⁷⁶ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 2.

⁷⁷ Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Classics, 2003. s. 1-3.

⁷⁸ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen. 2017. «Lokalsamfundet Trankebar 1630-1750». I *Indien – Trankebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 146. ; Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 156.

⁷⁹ Said viser i *Orientalism* hvordan representanter for «vesten» mente å ha større og bedre kunnskaper om «orientalene» enn disse hadde om seg og sin egen kultur. Og at man visste hva som var «best» for dem.

for. Likevel var ikke Ziegenbalg egentlig en kolonialist i den forstand at han ønsket å innføre et vestlig *kulturelt* hegemoni i India.⁸⁰ Han ville at India skulle bli kristnet men ikke «vestliggjort» og underviste derfor i klassisk indisk litteratur og musikk i sine skoler.⁸¹ Det var viktig at lokalbefolkningen ikke ble rotløse i forhold til sin egen kultur. Det har blitt hevdet at senere misjonærer var langt større pådrivere for nettopp en slik «vestliggjøring» av India og som kolonialister.⁸²

Arven etter Ziegenbalg er stor for misjonen i Trankebar. Men også for hele den protestantiske misjonshistorien. Med ham ble grunnlaget lagt, og det ikke bare for selve misjonsarbeidet, den religiøse forkynnelsen og forsøkene på å spre den lutherske kristne tro til andre deler av verden, men også for det omfattende vitenskapelige arbeidet som Den danske Halle-misjonen skulle komme til å utføre i Trankebar på 1700-tallet. Dette arbeidet skulle få stor betydning for forståelsen av sør-øst Indias flora, fauna, medisin, meteorologi m.m. men også for folkegrupper, språk og religioner. For en tid ble Trankebar et sentrum for vitenskapelig aktivitet i denne delen av India.⁸³ Rapporter ble sendt tilbake til Halle i Tyskland, til administrasjonen i København og til London, der *The Society for Promoting Christian Knowledge* (SPCK) hadde sin base. SPCK var et anglikansk misjonsselskap som også var tungt involvert i misjonsarbeidet i Trankebar, og som jeg vil omtale mer nedenfor. Men det var i Halle at det ideologisk/teologiske sentrum for aktiviteten lå. Her ble rapporter fra misjonen i Trankebar publisert i *Hallesche Berichte* (Halle Rapporter) som inneholdt, foruten rapporter om det rent teologiske misjonsarbeidet, avhandlinger om naturhistorisk/vitenskapelig stoff, medisin m.m. Disse rapportene ble lest av mange over store deler av Europa, antakelig også av teologene og naturvitenskapsmennene Erik Pontoppidan og Johan Ernst Gunnerus i Danmark-Norge.

Pietismen, De Franckeske stiftelser og Halle-misjonen

Bartholomeus Ziegenbalg og Heinrich Plütschau var begge tyskere, Ziegenbalg var sachser og Plütschau var fra Mecklenburg. De skulle ikke bli alene om å være tyske misjonærer i Trankebar, de aller fleste misjonærene der kom fra Tyskland. Kun noen få danske, én fra Sverige og minst én franskmann. Så var det også god grunn til å rekruttere fra Tyskland. Der, i byen Halle an der Saale, lå Universitetet i Halle som rundt år 1700 begynte å bli et senter for

⁸⁰ J.f. Antonio Gramscis teori om kulturellt hegemoni.

⁸¹ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 157.

⁸² <https://academic.oup.com/jcs/article/51/4/663/793842> Lest: 17.10.18.

⁸³ Thode Jensen, Niklas. 2015. «THE TRANQUEBARIAN SOCIETY – Science, enlightenment and useful knowledge in the Danish-Norwegian East Indies, 1768-1813». *Scandinavian Journal of History* 40, (4): 535.

pietistisk kristendom. Her underviste August Hermann Francke (1663-1727) som, sammen med Philip Jacob Spener (1635-1705), hadde lagt grunnen for den pietistiske bevegelsen. Og det var mot Halle at den pietistiske kong Frederik IV rettet blikket da han i 1705 søkte misjonærer til koloniene og ingen fra hans eget rike meldte seg.

I Halle studerte også Ziegenbalg og Plütschau på denne tiden. Halle skulle bli senteret for den etter hvert verdensomspennende pietistiske misjoneringen, sentrert rundt De Franckeske Stiftelser, som i 1695 hadde blitt opprettet av Francke som et senter for fattigskoler, vaisenhus, latinskole, boktrykkeri, borgerskoler etc. med en religiøs, pietistisk tilnærming og motiv. Fra Halle ble også det ytre misjonsarbeidet styrt. Misjonen i Trankebar skulle da også etter hvert bli kjent som Den danske Halle-misjonen.

Pietismen var en kristen vekkellesbevegelse som skulle få stor betydning innen det lutherske kirkeliv på begynnelsen av 1700-tallet. Den hadde sitt opphav i Philipp Jacob Speners forkynnelser ved private oppbyggelsesmøter, konventikler, fra 1670 årene av og søkte en større inderlighet i troen og en personlig tilnærming til den. Pietismen betonte den kristne tro som en personlig sak og den vektla kravet om den personlige omvendelse og at man skulle føre et hellig liv. Den rettet seg mot det den så på som dogmatikk i den ortodokse lutherske kirke og ønsket å reformere heller enn å opponere mot statskirken. Fokuset var ortopraksi, den rette fromme livsførsel. Spener utgav verket *Pia desideria* (Fromme ønsker) i 1675, der pietismens idealer er utformet og beskrevet.⁸⁴ Bevegelsen fikk stor betydning i Nord-Europa og også i Danmark-Norge, der den svært religiøse Frederik IV ble grepet av den. Som den eneveldige monark han var, med ansvaret for å legge til rette for sine undersåtters religiøse liv, og for at de holdt seg til den lutherske kristendom, følte han dette ikke bare som et ansvar, men som en moralsk og religiøs plikt. Alle innbyggerne skulle ha den samme mulighet til å føre det rette kristne liv, også de som bodde i de fjerneste delene av riket. Hans øyne rettet seg mot koloniene i Karibien, Afrika og ikke minst India, men da den lutherske statskirke i Danmark-Norge motsatte seg pietismens ideer om reform og særlig dens tanker om misjonering, ble det altså vanskelig å finne noen som ville reise ut. Valget falt på de pietistiske teologistudentene Ziegenbalg og Plütschau, og den 29 november 1705 la de ut på reisen til Trankebar.

⁸⁴ https://snl.no/Philipp_Jakob_Spener lest: 29.08.18.

Formålet med den misjonen som Frederik IV grunnla i Trankebar var først og fremst å spre det kristne budskap til som bodde i disse fjerne delene av hans rike. Det var nok et ektefølt ønske om å kunne gi disse indiske «hedenske» innbyggerne i hans rike en mulighet til å se lyset fra den lutherske tro. Kong Frederik var en svært religiøs mann. Samtidig var det nok også et bakenforliggende motiv basert på en makttankegang, om det å kunne innlemme også de indiske undersåtter i helstatens ideologi og enhetstanke, og den lutherske kristne kirke var den institusjon som legitimerte den eneveldige kongens makt og bandt riket ideologisk sammen. For kongen var det altså både et personlig moralsk og religiøst motiv og et statsanliggende å spre kristendommen til lokalbefolkningen i Trankebar. For Ziegenbalg og Plütschau var det i utgangspunktet kun et religiøst motiv.

Teologiske skillelinjer i synet på misjon

Det fantes allerede en kirke i Trankebar før Ziegenbalg og Plütschau ankom, Zionskirken, men den sørget kun for de religiøse behov for kompaniets ansatte og andre europeere i kolonien i pakt med den ortodokse lutherske statskirken. Misjonering blant den ikke-europeiske lokalbefolkningen lå ikke i dens mandat. Det eksisterte en viktig teologisk uenighet mellom pietismen og den mer ortodokse formen for lutheranismen når det gjaldt dette med misjonering. Den rådende lutherske ortodoksien omkring 1700 avviste misjonering blant «de hedenske» av hovedsakelig fire grunner:

1. Den Augsburgske konfesjon avviser læren om den såkalte kiliasmen, Kristus «tusenårsrike på jorden», der «de gudløse» skal tilintetgjøres av de dydige og rettvise herske, før de døde kan stå opp fra sine graver i endetiden, og at både Jøder og «hedninger» derfor måtte omvendes.⁸⁵
2. Fyrsten i et luthersk kongedømme, hvor politisk og religiøs makt smeltet sammen i hans person, hadde til oppgave å sørge for sine undersåtters oppdragelse i den evangeliske tro. Og da dette gjaldt kun for hans undersåtter så var det utenfor hans ansvarsområde å gjøre dette blant folk som bodde utenfor hans rikes grenser. Herunder «hedningene» i fjerne land som India.⁸⁶

⁸⁵ Møller, Jens Glebe, "The Realm of Grace Presupposes the Realm of Power", i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. I*, 92.

⁸⁶ *Ibid.*

3. Det var et teologisk argument blant de ortodokse lutheranere at det kristne budskap, evangeliet, allerede var gitt to ganger til verdens folk før Kristus; først til Eva (1 Mos 3,15), dernest til Noa (1 Mos 9,8).⁸⁷
4. For at evangeliet skal kunne forkynnes må det være et behov for et ønske, et kall, fra en menighet for å komme til dem, eller fra fyrsten selv.⁸⁸

Det siste argumentet, sammen med nummer to, veide kanskje tyngst på denne tid. Men av rent praktiske grunner kan vi si at lutheranismen og de andre protestantiske denominasjonene hadde hatt nok med å befestе seg selv i de europeiske land fram til da. Oversjøisk misjon var stort sett katolisismens område. Pietistene så det annerledes; misjonering utgjorde en stor del av den vitale ideologien, det fokuset på livsførselen i pakt med troen, som pietismen var. Pietistenes arbeid og liv skulle være til folkets beste i et kristent øyemed. Misjoneringen skulle så korn av troen som kunne gro og spre seg videre blant alle folkeslag, før Kristus komme og dommens dag var det viktig å kristne så mange som mulig. Det var også en tro på at en misjonær som vant om enn bare én sjel for den kristne tro, var mer verdig enn en prest som preket hele livet for en kristen menighet.⁸⁹

Pietismen argumenterte for misjoneringen ut ifra følgende teologiske argument: Jesu siste ord til disiplene, «[...] gå derfor ut og gjør alle folkeslag til disipler [...]» misjonsbefalingen (Matt 28, 16-20), ble tolket som å ikke bare gjelde apostlene men også dem selv.⁹⁰ Misjonærene skulle gå i fotsporene til Jesu disipler, da gjerne forstått som bokstavelig å gå til fots. Pietismen trodde sterkt på *sacerdotium commune*, det alminnelige prestedømme der alle som hadde mottatt dåpen utgjør «et hellig presteskap» og ikke trenger noen geistlige representanter mellom seg og Gud. Det var derfor heller ikke nødvendig å ha en teologisk embetseksamen for å misjonere blant «hedningene», slik som var tilfellene med Ziegenbalg og Plütschau.⁹¹ Pietismen minsket også skillet mellom jøder og «hedninger», slik at ikke bare «de bortkomne sauene i Israels hus» og ikke «hedningene» skulle motta forkynnelsen (Matt 10, 5-6), en bibeltekst som den ortodokse lutheranismen brukte som et argument mot ytre misjon, men at man skulle gjøre som

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 14.

⁹⁰ Jürgens, Hanco, "On the Crossroads: Pietist, Orthodox and Enlightened Views on Mission", i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. I*, 17.

⁹¹ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 14.

«hedningenes apostel» Peter og bringe Guds ord til alle folkeslag.⁹² Dette var også noe pietistene mente de fant grunnlag for i Bibelen.⁹³

Kan man knytte denne trangen til misjon hos pietistene opp mot en kolonialistisk, imperialistisk og kanskje til og med en «orientalistisk» tankegang? Det går an å argumentere for at tanken om et behov for å «redde» de indiske «hedningene» fra fortapelse, om enn av ektefølt medfølelse, vitner om en sterk tro på en overlegen europeisk viten og kunnskap, om naturen og mennesket, fundert i den kristne tro. En besittelse av «sann» kunnskap om verdens fortid, nåtid og fremtid og nøkkelen til delaktighet i denne kunnskapen gjennom frelsen. Sammen med dette hører også vissheten om en overlegen moral, som gjør seg tilkjenne gjennom den uselvskhet europeeren viser gjennom misjonen. Selv om det som nevnt ikke var et direkte politisk-imperialistisk mål hos f.eks. Ziegenbalg med misjoneringen, så eksisterte det Likevel et syn på at hele verden ikke bare burde men helst måtte kristnes, før endetidens ankomst. Og til dette formål var en europeisk (kristen) politisk dominans over verden kanskje nødvendig.

Med synet på den (vestlige) kristendom som overlegen de «orientale» indiske religioner, fulgte fort en overbevisning om også de europeiske kulturers overlegenhet. Selv om menn som Ziegenbalg, som jeg har vist, avviste å gjøre de ikke-europeiske innbyggerne til europeere kulturelt sett, bekrefter likevel tittelen på en av hans tekster, som jeg har gjengitt før innledningen, den fordomsfullheten de var i besittelse av: «*The Abomination of Paganism, and the Way for the Pagan to be Saved*».⁹⁴ Likevel blir det mer riktig å kalle dette for en form for paternalisme enn en virkelig «orientalistisk» tankegang, slik Edward Said definerer det; som en diskurs for å skape en mindreverdig kulturell motpol til og negativ på «vesten», for med dette å unnskyldte en imperialistisk dominans.⁹⁵ Vi finner lite av dette i Ziegenbalgs og de tidlige misjonærenes tekster og handlinger, men i stedet en paternalistisk tankegang om å la de ikke-europeiske folk få del i de godene som Europa hadde å by på. Jeg velger derfor å bruke begrepet eurosentriske paternalister fremfor «orientalister».

Mens de første misjonærene trådte opp ny mark i India, raste den teologiske debatten mellom pietistene og de ortodokse lutheranere videre hjemme i Danmark-Norge og Tyskland. De

⁹² Hanco, *On the Crossroads*, 15.

⁹³ Hanco, *On the Crossroads*, 17.

⁹⁴ Ziegenbalg, *The Abomination of Paganism*, 1453.

⁹⁵ Said, *Orientalism*, Introduction.

ortodokse forsøkte å sverte pietistene så mye som mulig gjennom disputaser og publikasjoner, på teologisk grunnlag og ved å påstå at misjonærene kun ønsket å berike seg.⁹⁶ Pietistene og deres sympatisører forsvarte seg og de kongelige misjonærer gjennom egne publikasjoner. Kontroversene ble så store at kongen, for å få kontroll over situasjonen, utnevnte to inspektører for å ha oppsyn med misjonen i 1712. Deretter ble Misjonskollegiet etablert i desember 1714. Dette var et regjeringskollegium med direkte ansvar for misjonsvirksomheten og kirkestell i koloniene i India. Etterhvert fikk det også ansvaret for misjoneringen blant samene i Norge. Kollegiets opprettelse, sammen med inkluderingen av misjoneringen i Den lille bønneboken for Danmark-Norge, viser pietismens stigende innflytelse på dette tidspunkt.⁹⁷ Fortsatte angrep fra de ortodokse, og motangrep fra pietistene, gjorde at kongemakten i 1734 valgte å forby de ortodokse prester i å angripe pietistene. Kong Christian VI valgte da kirkepolitisk å støtte en moderat retning innen pietismen som kunne samarbeide godt med eneveldet.⁹⁸ På dette tidspunkt hadde misjonen selv gått inn i en ny og mer etablert fase i de indiske koloniene.

Misjonen etter Ziegenbalg – nyorganisering og utvidelse

Det var Ziegenbalg som la det virkelige grunnlaget for misjonen i Trankebar. Etter kort tid, i juli 1709, fikk han og Plütschau selskap av misjonærene Johann Georg Boeving, Polycarpus Jordan og Johann Ernst Gründler, også de tyskere. De hadde med seg mer penger fra både Danmark og Tyskland, og den til da vanskelige økonomiske situasjonen bedret seg noe (Ziegenbalg og Plütschau hadde måttet betale for blant annet byggingen av en liten kirke, Jerusalemskirken, mye ut av egne lommer). De nye misjonærene bygger videre på det arbeidet Ziegenbalg hadde påbegynt, særlig Gründler som sammen med Ziegenbalg blir en ledende figur i misjonen, og det er ham Ziegenbalg overlater ledelsen av misjonen til rett før han selv dør i februar 1719 av en form for magesykdom, bare 36 år gammel. Med Gründlers brå død etterlates misjonen i en smått kaotisk tilstand uten sine to sterke lederskikkelser, og den må bygges opp igjen. Dette arbeidet skulle flere nye og unge misjonærer ta fatt på sammen med sine lokale ikke-europeiske medhjelpere, og det var de tre misjonærene Heinrich Kistemacher, Nikolaus Dal og Benjamin Schultze som fikk oppgaven omkring 1720. Schultze (1689-1760), som tok lederskapet, var fremfor alt en dyktig oversetter av religiøse tekster til indiske språk og videreførte mye av Ziegenbalgs arbeider med dette, men han var ingen dyktig leder for

⁹⁶ Møller, *The Realm of Grace Presupposes the Realm of Power*, 95.

⁹⁷ Møller, *The Realm of Grace Presupposes the Realm of Power*, 90.

⁹⁸ Feldbæk, Ole. *Danmark-Norge 1380-1814 Bind IV, Nærhed og adskillelse 1720-1814*. Oslo: Universitetsforlaget, 1998. ss. 117-119.

misjonærene og perioden frem til han går av i 1726 var fylt med konflikter. I Madras bygget han opp en ny misjon med hjelp av det engelske selskapet SPCK, og ble der en viktig skikkelse. Det er her på sin plass å gå litt nærmere inn på dette selskapet og dets betydning for misjonen i Trankebar.

The Society for Promoting Christian Knowledge (SPCK) er et anglikansk misjonsselskap som eksisterer den dag i dag. Det ble etablert i 1698. Dets formål var å utbre en kristen skoloring og spre kristen (anglikansk) litteratur. Selskapet fokuserte til å begynne med på misjon i Nord-Amerika og de britiske øyer, men et tidlig samarbeid med Den danske Halle-misjonen tar til allerede i 1712 da selskapet sender en trykkpresse og en trykker til Trankebar. Trykkeren døde på veien men pressen kom frem, og bidro til at den første oversettelsen av bibelen til Tamil så dagens lys. Samarbeidet mellom selskapet og halle-misjonen er et tidlig eksempel på økumenisk samarbeid mellom den anglikanske og den lutherske kirke. Og SPCK skulle etter hvert bidra mye økonomisk til Den danske Halle-misjonen. Det som startet dette samarbeidet var et essay om misjonsaktiviteten i India og en misjonærs karakter, *Propagation of the Gospel in the East*, skrevet av Anton Wilhelm Böhme i 1709, dedikert til det engelske misjonsselskapet The Society for the Propagation of the Gospel, og utgitt sammen med brever fra Ziegenbalg og Plütschau.⁹⁹ Selskapet fattet interesse for verket, og så nok den lutherske pietistiske misjonens arbeid og formål som sammenfallende med dets eget. India ble nå også sett på som viktig for den engelske misjonen, der den etterhvert skulle spre seg med utgangspunkt i byen Madras (Chennai) som hadde vært en engelsk handelsstasjon siden 1639. Det britiske East India Company motsatte seg helt frem til 1813 at britiske misjonsselskaper skulle operere i dets indiske kolonier. Derimot kunne misjonærer som var finansiert fra Storbritannia, men med utgangspunkt i Trankebar, drive skole og opplysningsvirksomhet der.¹⁰⁰ Derfor ble den såkalte Engelske-Halle misjon etablert gjennom Schültze i 1728, finansert av SPCK og med et ideologisk hovedkvarter i Halle. Et tett samarbeid mellom SPCK og Trankebar-misjonen skulle utover 1700-tallet bidra ikke bare til spredningen av det kristne budskap, men også etter hvert til en utbredelse av den vitenskapelige aktivitet og ny viten gjennom en aktiv korrespondanse. Svært mange av misjonærene i Trankebar var korresponderende medlemmer av SPCK.

⁹⁹ Walls, Adrew F., "The SPCK and the Missionary Movement in Britain", i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. I*, 112.

¹⁰⁰ Brimnes, Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar 1630-1750*, 151.

Etter Schultzes avreise var det misjonæren Christoph Theodosius Walther (1699-1741) som ledet misjonen frem til 1739. Han inkluderte lokalbefolkningen mer i misjonens arbeid enn tidligere, og det er under hans lederskap at den første tamilske pastor i Trankebar, Aaron, blir ordinert i 1733.¹⁰¹ Spredningen av misjoneringen til andre, britiske, deler av India gjennom det ovennevnte SPCK fortsatte og nye stasjoner ble satt opp flere steder. Og den vitenskapelige aktivitet nådde et første toppunkt i 1730- og 1740-årene gjennom Den danske Halle-misjonens etter hvert store samlinger av naturalia slik som flere herbarier, som bidro til å gjøre kolonien til et senter for produksjon og spredning av naturvitenskapelig informasjon.¹⁰² Men det var også på denne tiden at Halle-misjonen fikk konkurranse fra en annen misjon, nemlig Brødremeningheten.

Gylne tider for misjonen – vitenskapelig aktivitet og nettverksbygging

Christoph Walthers botaniske manuskript *Herbarium Trangambariense* fra 1743 gir et bilde på den store interessen for, og kunnskapstørsten etter naturforholdene i India, som europeerne viste. Den gir samtidig et bilde på hvordan kunnskap ble utvekslet med den tamilske lokalbefolkningen, i at plantene er organisert etter de tamilske navnene på forskjellige plantefamilier, og ikke etter europeiske kategorier.¹⁰³ Samarbeidet med lokale lærde var utbredt hos misjonærene på det naturvitenskapelige området, da det ikke bare var viktig å kjenne de indiske kulturer men også naturforholdene lokalt, for å rapportere hjem men også for å møte lokale behov som f.eks. medisiner.¹⁰⁴ Det var to viktige grunner til at denne kunnskapen ble ansett som viktig: kunnskaper om naturen kunne være nyttige i hverdagen til f.eks. fremstilling av medisin, og teoretisk viten om naturen var viktig i seg selv for å deles med de der hjemme og i andre deler av verden gjennom det omfattende nettverket til misjonen. Ikke bare ble nye funn og teorier publisert i *Hallesche Berichte*, men interesserte hjemme i Europa kunne skrive til misjonærene med ønske om å få spørsmål om de indiske naturforhold besvart.

Misjonen hadde også en grei inntekt av å sende prøver og eksemplarer fra naturen hjem til vitenskapsmenn, samlere og rike bidragsytere i bytte mot økonomisk støtte og innflytelse.¹⁰⁵

¹⁰¹ Gross, Andreas. "Part II The Danish Halle Mission in Tranquebar – Introduction". i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. I*, 144.

¹⁰² Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 539.

¹⁰³ Brimnes og Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar 1630-1750*, 155. ; Thode Jensen, Niklas. «Making it in Tranquebar», in *Beyond Tranquebar – Grasping Across Cultural Borders in South India*, av Fihl, Esther, A. R. Venkatachalapathy (red.). New Delhi: Orient BlackSwan, 2014. s. 339-341.

¹⁰⁴ Thode Jensen, *Making it in Tranquebar*, 325-326, 331.

¹⁰⁵ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 539.

Det er likevel fruktbart å anta at det også lå et maktmotiv og en herredømmetenkning bak denne innsamlingen av viten. Med basis i Edward Saims teori om «orientalismen» kan vi si at det var en måte å ta eierskap over denne kunnskapen gjennom å systematisere og katalogisere den, i «orientalistisk» sammenheng overført til i viten om kulturer, og følgelig utøve dominans over de gjeldende land, folk og kulturer.¹⁰⁶ Dette vil jeg berøre nærmere senere. Men vi ser også hvordan vitenskap ble utøvd i Trankebar på denne tiden som følge av et samarbeid mellom europeere og ikke-europeere, og ny kunnskap ble til som en fusjon av viten fra begge parter.

Spesielt kunnskap om medisin var viktig i det daglige arbeidet i Trankebar. Tropesykdommer var vanlige og det var vanskelig å få nok medisiner fra Europa, som i tillegg kanskje ikke hadde særlig god effekt. Den tyske misjonslegen Dr. Caspar Gottlieb Schlegelmilch erstattet i 1730 de tamilske legene som man hadde benyttet i misjonen og kolonien inntil da, og fikk som en del av sin jobbeskrivelse å bedrive naturvitenskapelig aktivitet. Nærmere bestemt skulle han forske på lokal medisin til bruk i sine behandlinger. Da Dr. Schlegelmilch døde bare to måneder etter sin ankomst måtte Halle sende en ny lege. Dette var Dr. Samuel Benjamin Cnoll (1705-1767), som skulle komme til å få stor betydning for den vitenskapelige aktivitet, og spesielt for medisinen, i løpet av sine 35 år i kolonien. Han opprettet et apotekerlaboratorium for produksjon av medisin, og får en noenlunde suksessrik virksomhet som privatpraktiserende lege i Trankebar.¹⁰⁷ Dr. Cnolls virksomhet i Trankebar markerer en overgang til en ny tid, en tid der vitenskapen i seg selv har en verdi utover som en døråpner til å forstå Guds skaperverk, slik misjonærene og andre geistlige hovedsakelig hadde betraktet den til da. Selv om han jobbet for misjonen, var Dr. Cnoll selv ikke misjonær, men hadde profesjonell bakgrunn innen medisin, farmasi og kirurgi.

Omkring denne tid hadde opplysningstiden for alvor begynt å gi seg til kjenne i Europa, og den nådde etter hvert også til koloniene. Det var også noe annet ved Dr. Cnolls virksomhet som markerer at opplysningstidens tankegods hadde innhentet koloniene, og det var den økende skepsisen til tamilsk og ikke-europeisk medisin og legekunst som virkelig «vitenskapelig». Mens de første misjonærer hadde anerkjent verdien av tamilsk legekunst, avviste Dr. Cnoll all ikke-europeisk medisinsk teori.¹⁰⁸ Ifølge ham hadde ikke tamilene noen utviklete vitenskapelige medisinske argumentasjoner og teorier, kun empiri. Dvs. at fornuftsbegrepet,

¹⁰⁶ Singh, *The First Protestant Missionary to India*, 158. ; Said, *Orientalism*, 119.

¹⁰⁷ Thode Jensen, *Making it in Tranquebar*, 333-336.

¹⁰⁸ Thode Jensen, *Making it in Tranquebar*, 336.

som ble dyrket som en av hovedpilarene under opplysningstiden, i tillegg til tanken om vitenskapelig systematikk og klassifisering, ikke ble gitt samme verdi hos tamilene og andre av den ikke-europeiske lokalbefolkningen, som hos europeerne. Her vil jeg argumentere for at vi ser overgangen mot en mer fullverdig «orientalistisk» tankegang hos europeerne i Dansk India, ut ifra et Said-perspektiv. Den kunnskap og viten som «orientaleren» er i besittelse av, blir ikke virkelig vitenskapelig for «orientalisten» før den har blitt filtrert gjennom et «vestlig» teoretisk grunnlag og perspektiv. I forlengelsen av dette vil «orientalisten» hevde å være i besittelse av en mer nøyaktig viten om «orienten» en «orientaleren» som selv bor der. Dr. Cnoll var likevel avhengig av et utstrakt samarbeid med lokale lærde i å samle inn planter og naturalia grunnet språkproblemer, og de tamilske legers erfaringer. Lokale ikke-europeiske lærde ble likevel sjelden nevnt i europeernes rapporter eller avhandlinger.¹⁰⁹ De fikk ikke komme til orde.

Den nye vitenskapelighet og praksisen som Dr. Cnoll representerte skulle også prege misjonærene selv, da en ny generasjon misjonærer ankom Trankebar fra 1770-årene av og for alvor satte sitt preg på denne aktiviteten, skolevesenet og ikke minst på selve misjoneringen. Dette vil jeg omtale nærmere nedenfor, men først vil jeg nevne en hendelse som for alvor brakte det vitenskapelige arbeid som ble utført av Den danske Halle-misjonen inn i den «nye tid». Det var ankomsten til misjonslegen, og botanikeren, Dr. Johann Gerhard König (1728-1785). Dr. König var en elev av den store svenske naturvitenskapsmannen Carl von Linné (1707-1778), og hadde studert floraen på Island fra 1764-1765. I 1767 ankom han Trankebar som ny misjonslege, og året etter introduserer han Linnés taksonomiske system for kategorisering av planteriket i arbeidet i kolonien.

Taksonomien er typisk for den nye vitenskapelighet som vokste frem med opplysningstidens fokus på empiri og rasjonalisme, da det å kategorisere og samle kunnskap og viten om noe systematisk, var en måte å ta eierskap i og kontrollere dette noe på som vist over. Det være seg plante- og dyreriket så vel som fremmede kulturer og religioner. Selv om König ble ansatt i misjonen var han ikke utsendt av De Franckeske stiftelser som sine forgjengere, men i stedet av vitenskapelig interesserte og sinnede mennesker i Danmark.¹¹⁰ Dette var betegnende for den voksende profesjonaliseringen og spesialiseringen innen de nye grener av vitenskapen. Og det sa også noe om at man så på naturvitenskapelig forskning som mulig adskilt fra religionen, og en verdi i seg selv.

¹⁰⁹ Brimnes og Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar 1630-1750*, 155.

¹¹⁰ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 539.

Det er ett navn til som er verdt å nevne fra denne perioden av misjonens historie, og det er Christian Friedrich Schwartz (1726-1798). Schwartz var utdannet i Halle og hadde der allerede lært seg tamil til arbeidet med en revidert tamilsk Bibel. Han ankom som misjonær til Trankebar i 1750, og skulle bli en av de mest betydningsfulle lutherske misjonærer i det sørlige India. Schwartz store religiøse, sosiale og politiske engasjement gjorde ham til en viktig brikke i å etablere protestantisk kristendom i denne delen av India, og han var svært aktiv i å etablere lokale kirker og menigheter for og av den ikke-europeiske lokalbefolkningen selv. Schwartz arbeidet i Trankebar i noen år mens han foretok mange reiser til nabobyene og distriktene, blant dem Trankebars opprinnelige «moderby» Thanjavur. Her fikk han i 1769 lov til å slå seg ned og etter hvert til og med lov av rajaen til å opprette en egen misjon der. Men da var han for lengst gått over i tjeneste for SPCK. Med sine kunnskaper ikke bare innen tamil men også hindustani, urdu, marathi m.fl. fikk han sentrale roller i fredsmegling bl.a. mellom britene og Hyder Ali og hans sønn Tipu Sultan under de krigene som herjet området i siste halvdel av 1700-tallet.¹¹¹ Schwartz ble svært respektert blant lokalbefolkningen i denne delen av India, bl.a. som lærer for den kommende herskeren av Thanjavur, Serfoji II (1777-1832), og for Vedanayakam Sastri (1774-1864), en av de viktigste tamilske kristne forfatterne.

Brødremenigheten

Noen år før Dr. König ankom Trankebar hadde Den danske Halle-misjonen fått konkurranse fra uventet hold; Brødremenigheten, en gruppe som betrodde seg til en mer radikal form for pietismen, ankom kolonien i 1760. Deres mål var øygruppen Nikobarene i Det indiske hav som Danmark-Norge ønsket å kolonisere. Kronen håpet at de skulle skape økonomisk vekst på øygruppen gjennom en bosetning der, og Trankebar var derfor bare en mellomstasjon for dem. Men grunnet vanskeligheter med å få skip ut til øyene ble de værende lenge i Trankebar, og etablerte seg i en liten bosetning kalt Brødrehaven to kilometer utenfor selve byen. De ble etter hvert en del av livet i kolonien, til stor irritasjon og sinne fra Halle-misjonen, som fryktet konkurranse om «hedningene».¹¹² Halle-misjonærene var like kjølige mot Brødremenigheten som kompaniet hadde vært mot dem selv i 1706.

¹¹¹ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen. 2017. «Tranquebar under forandring 1750-1808». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 238. ; De første og andre engelsk-mysoriske kriger (1767-1769 og 1780-1784) ble utkjempet mellom britene og herskerne av kongedømmet Mysore Hyder Ali og sønnen Tipu Sultan om herredømmet over det sørlige India.

¹¹² Brimnes og Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 242-243.

Brødremenigheten hadde røtter tilbake til førreformatoriske beveger slik som Husittene.¹¹³ I 1722 gir den sachsiske grev Ludwig Zinzendorf, som var pietist og hadde studert i Halle, en gruppe av disse husittiske religiøse flyktninger fra Mähren opphold på sitt gods.¹¹⁴ Misjonstanken sto sterkt i ham og sammen med flyktningene etablerte han De mähriske brødre, eller Brødremenigheten. De besto stort sett av lekfolk og få ordinerte prester. Et sterkt fokus på den emosjonelle opplevelsen av religionen og fokus på Jesu lidelse og død kjennetegnet Brødremenigheten. De la også tidlig vekt på misjonen, allerede i 1728 bestemte de seg for å misjonere blant «hedningene». Da de var organisert uavhengig av Halle-pietistene, skapte det en etter hvert bitter strid med sistnevnte.

Brødremenigheten hadde en radikalt annen oppfattelse av misjonsvirksomhet og det å vinne sjeler for den kristne tro enn Halle-misjonærene; de oppfattet seg selv som eksempler til etterfølgelse for «hedningene», og en omvendelse skulle ikke komme som følge av en langvarig religiøs skolegang og indoktrinering men i stedet gjennom en spontan guddommelig inngripen. Derfor klarte de heller ikke å «vinne» mange «hedninger», og var da heller ingen seriøs utfordrer for Hallemisjonen på dette området. Noe Brødremenigheten derimot var dyktige på, var håndverk, jordbruksarbeid og medisinsk virksomhet. De skulle være selvforsynte og uavhengige av hovedsetet i Sachsen, og heller ikke være til last for bestyrelsen av Trankebar. De ble etter hvert også ettertraktet som samlere av ulike naturalier til stor interesse for vitenskapelig interesserte europeere. J.f. nettverkene som nevnt over. I 1803 var imidlertid Brødremenighetens tid i Trankebar over, da det ikke hadde lyktes dem å etablere seg på Nikobarene eller finne alternative løsninger. Tilbake sto Hallemisjonen som før men, som jeg vil vise, var dens storhetstid på dette tidspunkt over.

Den nye generasjon misjonærer

Omkring 1770 hadde opplysningstiden for alvor innhentet Trankebar og Hallemisjonen der. I 1771 ankom den nye misjonæren Christoph Samuel John (1746-1813) kolonien. Han skulle komme til å få en ledende stilling der, ikke bare administrativt men også ideologisk og intellektuelt. Sammen med franskmannen Johann Peter Rottler (1749-1836), som ankom Trankebar i 1776, ble han en viktig eksponent for den voksende rasjonalismen som opplysningstiden brakte med seg, og begge var representanter for natur- eller fysiko-

¹¹³ <https://www.britannica.com/topic/Moravian-church> lest: 11.09.2018.

¹¹⁴ Brimnes og Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 242.

teologien.¹¹⁵ Som jeg har vist i kapittel to finner vi også de norske geistlige Pontoppidan og Gunnerus der. Kjernen i denne teologiske retningen var som jeg har nevnt i samme kapittel, at man kunne argumentere for Guds eksistens gjennom fornuften og opplevelsen og studiene av naturen, uten nødvendigvis å henvise til en gudommelig åpenbaring. John og Rottler var begge iherdige naturforskere og samlere av naturalia; John fokuserte på dyreverdenen mens Rottler samlet planter. De var typiske for den generasjon av opplysningsprester som vokste frem i siste halvdel av 1700-tallet, som drev en aktiv naturvitenskapelig forskning ved siden av sine geistlige aktiviteter. Den encyklopediske tankegangen og ambisjonene til disse opplysningsmennene om å samle og kategorisere all viten, fikk utslag også i misjonens arbeide, der John spesielt argumenterer for naturteologien som en strategi i dens virksomhet for å omvende «hedningene».¹¹⁶

Det var en stor andel av misjonærene i denne perioden som hadde en naturvitenskapelig utdanningsbakgrunn før de ankom Dansk India, og flere var medlemmer av lærde selskaper i Europa. Dette gav dem et stort nettverk for korrespondanse med andre vitenskapsmenn.¹¹⁷ Alt dette påvirket hvordan utdanningen i misjonsskolene forløp. Verdslige kunnskaper slik som naturfagene fikk en mer sentral stilling i formidlingen. Christoph Samuel John er da kjent for ettertiden ikke bare som en naturvitenskapsmann, men også som en pedagogisk reformator, hvis mål med utdannelsen var «instruksjon i kunnskapen om Gud gjennom naturen».¹¹⁸ Han og Rottler anla i tillegg en liten botanisk hage i Trankebar, til hjelp i undervisningen men også for å produsere eksemplarer til europeiske samlinger, noe som var inntektsbringende. En kontroversiell side ved dette var at John, som flere av de andre misjonærene, har blitt beskyldt for å ha mishandlet medlemmer av lokalbefolkningen, da de etter sigende måtte arbeide under slavelignende tilstander både i hagen, og på små private plantasjer, for å bekoste sin egen undervisning og tjene ekstra penger for misjonærene.¹¹⁹ Korporlig avstraffelse og tuktvær var da heller ikke uvanlig i undervisningen og omvendelsen på denne tiden.

Som jeg har vist, foregikk undervisningen i misjonens skoler til å begynne med på lokale språk, slik som tamil, men omkring den tiden John og Rottler, virket begynte en dreining mot en tro

¹¹⁵ Hommel, Karsten. "Physico-theology as Mission Strategy: Missionary Christoph Samuel John's (1746-1813) Understanding of Nature". i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. III*, 1115.

¹¹⁶ Hommel, *Physico-theology as Mission Strategy*, 1125-1129.

¹¹⁷ Brimnes og Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 239.

¹¹⁸ Hommel, *Physico-theology as Mission Strategy*, 1125.

¹¹⁹ Ustvedt, *Trankebar*, 213-214.

på at hvis man skulle tilegne seg naturvitenskapelig viten skikkelig, så måtte man kunne europeiske språk. Derfor ble det lagt større vekt på disse, spesielt engelsk, i takt med det britiske East India Companys økende innflytelse i India. Samtidig var det et økende behov for lokale ikke-europeere som var utdannet i europeiske språk, yrker og vitenskaper fra kompanienes og de europeiske statsmaktenes side, og mange så karrieremuligheter her. Dette gir likevel et bilde av en misjon som endrer sin praksis i takt med utviklingen i koloniene, den måten de ble administrert på og den økende europeiske makt og tilstedeværelse i India for øvrig. Vi kan spore en protoimperialisme i denne tankegangen: en overgang fra en tilpasning til lokale forhold til det å skulle tilpasse lokalbefolkningen til europeernes behov. Misjonen ble en understøttende faktor i den stadig mer omfattende kolonialismen gjennom sine skoler og undervisning.¹²⁰

Formålet med misjonen var hele tiden det samme: å oppdra den ikke-europeiske lokalbefolkningen i den kristne sannhet, og vinne så mange sjeler for troen som mulig. Og til det formålet ble en spredning av europeisk kulturell dominans for øvrig i økende grad akseptert mot slutten av århundret. Det er likevel interessant at både Ostindisk Kompani/Asiatisk Kompani og den dansk-norske helstat, opprettholdt en policy av ikke-innblanding i lokale affærer som ledestjerne for sin aktivitet i koloniene.¹²¹ Samtidig ga «oppdragelsen» og «dannelsen» av lokalbefolkningen noen interessante kulturelle møter og gjensidige påvirkninger mellom kulturene, f.eks. ved at omvendte tamilske kristne formidlet vestlig naturvitenskapelig og religiøs kunnskap gjennom tamilske litterære tradisjoner og uttrykksmåter. Som et eksempel kan nevnes dramaet *Den Guddommelige Arkitekt* av Vedanayakam Sastri.¹²²

Som nevnt var John, Rottler og flere av de andre misjonærene medlemmer av lærde selskaper i Europa. I 1788 blir et slikt selskap etablert også i Trankebar, som det første av sitt slag der. Det fikk navnet Det Trankebarske Selskap for Indisk Flid og Opplysning, og John og Rottler ble blant dets ledende medlemmer. Selskapet ble opprettet på initiativ fra en annen misjonær med bakgrunn i naturteologien, Henning Munch Engelhardt, som i løpet av sin korte tid i Trankebar skulle være primus motor for selskapet. Jeg vil ikke gå nærmere inn på Det Trankebarske selskap her, da neste kapittel vil dreie seg om dette.

¹²⁰ Brimnes og Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 241.

¹²¹ Brimnes, Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar 1630-1750*, 133-134. ; Brimnes og Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 231.

¹²² Brimnes og Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 240.

Misjonen og eneveldet

Som jeg har vist var det fra starten av et tett samarbeid med eneveldet og Hallemisjonen. De hadde en felles ideologisk målsetting og samme praktiske siktemål, å kristne «hedningene» i koloniene. Det var både et åndelig behov i tillegg til en rent maktpolitisk tanke. Det var jo da også på initiativ fra den eneveldige og pietistiske kongen at misjonen ble etablert i 1706. Dette gjorde han til tross for motstand fra den etablerte lutherske statskirke, og av en egen religiøs overbevisning. Dette må ha vært så viktig for ham og hans etterfølger Christian VI at risikoen for å destabilisere maktbalansen i koloniene ved misjonens innblanding der ble ansett som akseptabel. Så var det da også en sterk misnøye fra Ostindisk Kompani og etterfølgeren Asiatisk Kompani med å ha misjonærer i koloniene de hadde ansvaret for, som kunne ødelegge for handelen ved at de kunne hisse på seg lokalbefolkningen med sitt misjonsarbeide. Her veide de overordnede teologisk/ideologiske hensyn sterkest hos kongemakten, og den langsiktige planen ved å sikre alle innbyggere i riket for den lutherske kristendom. Det var da også spesielt under Frederik IV og sønnen Christian VI at denne politikken sto sterkest, og hvor misjonen kanskje hadde den sterkeste støtten fra regjeringen i København. De to var som nevnt svært overbeviste pietister. Samtidig var det en annen nytteverdi i misjonens arbeid i koloniene, og det var innsamlingen og bearbeidelsen av viten om India.

Det var viktig for den eneveldige kongen å kjenne sitt rike, ha kunnskap om den lokale naturen men også samfunnsmessige forhold i alle hjørner av det. Dette var i hovedsak ut ifra et økonomisk perspektiv, hvilke ressurser fantes i hvilke deler av riket, men også ut ifra et ønske om å kjenne sitt folk bedre. På dette området var nok misjonen til stor hjelp med sine beskrivelser og rapporter, som også ble lest ved regjeringskollegiene i København. Selv om interessen både for pietismen og for misjonen i seg selv ble mindre i siste halvdel av 1700-tallet, ser vi hvordan behovet for nyttig kunnskap om koloniene besto, og kanskje til og med ble forsterket. Det eksisterte et tett samarbeid mellom statsadministrasjonen, misjonen og andre intellektuelle i koloniene, om enn for en kort stund, i Det Trankebarske Selskap. Der et felles mål var å utdanne lokalbefolkningen i den dansk-norske helstats samfunnsideologi og gjøre dem til gode og produktive borgere. Dette skjedde på en tid da det rent teologiske målet om å frelse de ikke-europeiske innbyggerne i koloniene nok var falt tilbake for det maktpolitiske fra eneveldets ståsted. Likevel var det fra det pietistiske senteret i Halle man fortsatte å rekruttere misjonærer, og disse måtte godkjennes av København.

Turbulente tider og nedgang for misjonen

I 1772 mistet Asiatisk Kompani sitt handelsmonopol på India, selv om det beholdt det på handelen med Kina, og i 1777 overtok helstaten administrasjonen for Dansk India. Årsakene var en tungrodd fordeling av ansvar og oppgaver i forbindelse med handelen, som ikke hadde levd opp til forventningene etter at den ble frigitt for Indias del i 1772. Alle parter var derfor enige om at kronen skulle overta administrasjonen over koloniene. For Hallemisjonen førte ikke dette til noen store endringer i begynnelsen, ting forble stort sett som før 1777. Misjonen sorterte direkte under Misjonskollegiet i København, og ikke under guvernøren. Dette skulle by på problemer og konflikter da den nye guvernør Peter Anker ankom i 1788 og ønsket å «rydde opp» i bestyrelsen av koloniene. Yngvar Ustvedt har sagt at misjonen fungerte som «en slags stat i staten».¹²³ Som jeg vil vise, la Anker seg ut med nesten alle de han så på som korrupte og udugelige tjenestemenn, men han hadde også sett seg lei på misjonærenes ofte harde framferd mot lokalbefolkningen, og det han så på som deres ønsker om å berike seg på bekostning av disse.¹²⁴ I tillegg kommer nok policyen om minst mulig innblanding i deres affærer og kultur, som kunne lage vanskeligheter for kontrollen med koloniene og som Anker opprettholdt. Samtidig mente han at kunnskaper om forholdene i landet var viktig og at det var nødvendig å forstå lokalbefolkningens kulturer om man skulle kunne styre dem godt.¹²⁵

1790-tallet ble en turbulent tid i Dansk India, med bitre konflikter innad i ledelsen og ytre konflikter i form av krigene mellom Storbritannia og Frankrike og deres indiske allierte som påvirket livet i Trankebar. Misjonsarbeidet ble vanskeligjort som følge av dette og nedgangen satte inn. Det var også ideologiske/teologiske motsetninger mellom misjonen i Trankebar under ledelse av C. S. John og hovedsetet i Halle når det gjaldt undervisningen i skolene. I Halle mente man at John hadde gått for langt med sin naturteologi og at hans ønske om reformer ville ødelegge for misjonsarbeidet og det kristne budskapet. F.eks. nektet de å etterkomme Johns ønske om å distribuere Johannes Florentinus Martinets *Katechismus der Natur* (1777-1779), og at kun de viktigste utdragene av Bibelen skulle trykkes i Trankebar i fremtiden, da deler av den skapte forvirring blant lokalbefolkningen.¹²⁶ I Halle så flere på de naturvitenskapelige aktivitetene misjonærene foretok som nyttige for å skape interesse for misjonens rapporter og

¹²³ Ustvedt, *Trankebar*, 213.

¹²⁴ Ustvedt, *Trankebar*, 213-214.

¹²⁵ Edelgaard Christensen, Kristoffer. 2015. «The Metropolitan Genealogy of the Colonial State - Danish Colonialism and practices of Order in late 18th and early 19th Century India». Paper presented at the conference Practices of Order: Colonial and Imperial Projects, University of Copenhagen, 28-30 January 2015. s. 4.

¹²⁶ Hommel, *Physico-theology as Mission Strategy*, 1130.

skaffe donasjoner. Derimot var de motstandere av at slik aktivitet skulle danne grunnlaget for en reform av misjonen. De så ikke på reform som nødvendig, noe misjonen i Trankebar måtte lide for.

Den blomstringen av vitenskapelig aktivitet som hadde gjort Trankebar til et lokalt sentrum for spredning av naturvitenskapelige kunnskaper i siste halvdel av 1700-tallet, som Hallemisjonen skal ha mye av æren for, var umiskjennelig over omkring 1800. Og misjonens blomstringstid var over med den. Egentlig hadde nedgangen for Hallemisjonen begynt allerede etter 1780, da det i København var en mindre interesse for å støtte den siden pietismens sterke stilling ved hoffet hadde begynt å ebbe ut. Fra Halle var det også vanskeligere å finne kandidater som ønsket å reise til de fjerne koloniene.

Etter at Trankebar hadde blitt okkupert av Storbritannia to ganger mellom 1801 og 1814, var mulighetene for økonomisk støtte fra København svært dårlig. Et forsøk på å få SPCK til å overta misjonen i 1820 lyktes bare delvis, og i 1825 bestemmes det fra København at misjonens arbeid skulle bestå i å drifte skolene, ikke frelse «hedningene».¹²⁷ Kontakten mellom Halle og Trankebar ble nå mer eller mindre brutt, og i 1837 døde den siste av Den danske Hallemisjonens misjonærer, August Friedrich Cämmerer i Trankebar. Offisielt ble misjonen likevel avsluttet først i 1847, etter over 140 års eksistens.

Konklusjon

Dette kapittelet har beskrevet misjonsarbeidet i Dansk India på 1700-tallet, spesielt Hallemisjonen. Jeg har redegjort for dens historie og drøftet dens betydning for påvirkningen fra europeisk/vestlig kultur, religion og vitenskap på det ikke-europeiske lokalsamfunnet i de dansk-norske indiske koloniene, og den betydningen misjonen hadde for en vitenskapelig aktivitet i regionen. Vi har sett at denne vitenskapelige aktiviteten falt sammen med og ekspanderte som følge av den åndsretningen vi kjenner som opplysningstiden, særlig i siste halvdel av 1700-tallet, og at misjonen også ble påvirket av og var en eksponent for den såkalte patriotiske opplysningstanke. Naturteologien sto i sentrum for noen av de viktigste misjonærene i denne perioden, som ønsket å «(ut)danne» lokalbefolkningen gjennom en europeisk/vestlig oppfatning av hva som var «sann» og «gyldig» vitenskapelig kunnskap. Særlig ble naturvitenskapen viktig for å berede grunnen for og lette omvendelsen til den kristne tro. Dette

¹²⁷ Gross, *Introduction*, 145.

skapte konflikt med eldre oppfatninger av misjoneringen, som mente at den hellige skrift i seg selv og troens læresetninger, samt det åndelige, var viktigst og tilstrekkelig.

Som jeg har vist var det også et utstrakt samarbeid mellom misjonen og den eneveldige kongemakten. Det manifesterte seg hovedsakelig på tre måter: et felles ønske og mål om å omvende de lokale «hedningene» av religiøse og politiske grunner, en interesse for den kunnskap om indiske forhold som misjonen samlet inn, og tilslutt et samarbeid om å indoktrinere den ikke-europeiske lokalbefolkning til gode og produktive borgere av helstaten gjennom å fremme patriotismen. Gjennom dette samarbeidet, og gjennom sin egen agenda for å spre den kristne (lutherske) tro blant lokalbefolkningen, viste misjonærene en klart eurosentrisk og likefrem protoimperialistisk tankegang. De var riktignok opptatt av lokal indisk kultur og gikk til store skritt for å selv tilegne seg den gjennom bl.a. språk og at lokalbefolkningen selv ikke skulle miste denne gjennom å bli for «vestlige». Likevel lå troen på den vestlige/europeiske kunnskaps overlegenhet og på lutheranismens åndelige forrang alltid til grunn, og at målet måtte være å bringe dette til de ikke-europeiske innbyggerne i koloniene, som på mange måter unnskyldte en stadig større europeisk politisk dominans over India. Dette gjenspeilte seg i omtalen av indiske religioner, vitenskaper, medisin og levesett og ble uttrykt på en måte som samsvarer med en typisk «orientalistisk» tankegang.

Kapittel 4.

Den patriotiske opplysning kommer til Dansk India

Det Trankebarske Selskab 1788-1792

[...] Som en Pligt, der paaligger den oplyste Europæer. At underviise Indianerne om deres rettigheder, og om de mest hædrede og gavnende midler ved Anvendelse af dem.¹²⁸

- Henning Munch Engelhardt

Innledning

Siste halvdel av 1700-tallet var i den vestlige verden en storhetstid for klubber, selskaper, losjer og salonger der intellektuelle og kulturelt opptatte mennesker, for det meste fra borgerskapet, kunne komme sammen og diskutere, og forandre verden. Jeg har tidligere vist hvordan ulike lærde, vitenskapelige og patriotiske selskaper ble opprettet også i Danmark-Norge for å fremme en opplysningsvirksomhet og en allmenndannelse i riket. I København, i Christiania, i Trondheim og i andre større byer i riket fantes det flere slike selskaper, og den fjerne kolonien Trankebar var heller intet unntak.

Dette kapittelet vil se nærmere på Det Trankebarske Selskab for indisk Flid og Oplysning, dets virksomhet i dets korte eksistensperiode, og belyse hvordan den patriotiske opplysningstanke viste seg i praksis i Dansk India, i det vi har sett var en storhetstid for en vitenskapelig utfoldelse i koloniene. Jeg vil drøfte de målsettinger selskapet hadde og hva som drev noen av dets medlemmer til å engasjere seg i dets arbeid. Jeg vil også se litt nærmere på initiativtakeren til selskapets dannelse og dets viktige sekretær, Henning Munch Engelhardt, og drøfte den filosofien og de oppfatninger han brakte med seg inn i det, og som på mange måter utgjorde dets ideologiske rammeverk. Til slutt vil jeg redegjøre for og drøfte Det Trankebarske Selskabs betydning som eksponent for den patriotiske opplysning i koloniene, og dets forhold til bestyrelsen av denne. Jeg vil argumentere for at Det Trankebarske Selskab, til tross for gode

¹²⁸ Engelhardt, Henning Munch. *Tanker om Oplysnings Udbredelse blant Indianerne. I Anledning af det Trankebarske Selskabs Opgave: Hvilket er det beste Middel til at bringe Oplysning blant Malabarerne*. Det Kongelige Bibliotek, København. NKS 425, folio, 40 sider, uten dato. s. 3-4.

intensjoner overfor den ikke-europeiske lokalbefolkningen fra Engelhardts side, likevel gir et bilde på en svært eurosentrisk og paternalistisk, men likevel ikke fullt ut «orientalistisk», tankegang i denne epoken av Dansk Indias historie. Som likevel kan tendere imot en imperialistisk tankegang.

Vitenskap i Dansk India og Det Trankebarske Selskabs bakgrunn

Det Trankebarske Selskab for indisk Flid og Oplysning ble etablert i byen Trankebar den 15. oktober 1788. Tidligere hadde to andre europeiske lærde selskaper blitt etablert øst for kapp det gode håp, Det bataviske selskap på Java i 1778 og Det asiatiske selskap i Bengal i 1784. Disse var henholdsvis nederlandske og engelske. For Danmark-Norge var det kanskje ambisiøst å tenke på noe slikt så fjernt fra moderlandet, i en del av verden hvor man bare hadde et aldri så lite fotfeste. Samtidig bygget selskapet videre på den allerede etablerte vitenskapelige praksis i kolonien Trankebar, som særlig misjonærene i Den danske Halle-misjonen, hadde stått for i økende grad helt siden dens etablering i 1706, og Trankebar hadde tidlig begynt å fremstå som et senter for vitenskap og fremskritt ved Det indiske hav. Historiker Niklas Thode Jensen plasserer dette til første halvdel av 1700-tallet, mer spesifikt på 1730- og 1740 tallet, da misjonen ansatte legen Dr. Cnoll som koblet misjonen til en større vitenskapelig aktivitet.¹²⁹ Dette fikk en renessanse på 1770 – 1780 tallet.

Som et av flere sentre for handelen med India var Trankebar også et sentrum der ulike interesser møttes og ny viten ble diskutert og spredt. Vitenskapelig sett var Trankebar en smeltedigel av institusjoner og nettverk, instrumenter og eksemplarer, teorier og ideer.¹³⁰ Det var et sted der utøverne av de nye naturvitenskapene kunne få utløp for sin inderligste forskertrang, i denne ukjente delen av naturens Bibel.¹³¹ Og fra de tidligste tider praktiserte prestene og legene fra Den danske Halle-misjonen en rekke vitenskaper og utførte undersøkelser innen f.eks. medisin, botanikk, zoologi, kjemi og astronomi. Det ble som jeg har vist i kapittel tre også gjennomført omfattende arbeider innen religionsstudier og lingvistikk hos den ikke europeiske lokalbefolkningen, primært hos tamilene.¹³² Den danske Halle-misjonens tyske og lutheranske

¹²⁹ Thode Jensen, Niklas. «Making it in Tranquebar», in *Beyond Tranquebar – Grappling Across Cultural Borders in South India*, av Fihl, Esther, A. R. Venkatachalapathy (red.). New Delhi: Orient BlackSwan, 2014. s. 325, 343.

¹³⁰ Thode Jensen, Niklas. 2015. «TRANQUEBARIAN SOCIETY – Science, enlightenment and useful knowledge in the Danish-Norwegian East Indies, 1768-1813». *Scandinavian Journal of History*, Vol. 40, (4): 539.

¹³¹ J.f. Naturteologien.

¹³² Thode Jensen, *TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 539.

grunnlag muliggjorde i tillegg en omfattende kontakt med Det nederlandske ostindiske kompani, siden det der jobbet mange tyske lutheranere. Dette ga grunnlag for et stort vitenskapelig nettverk som fulgte handelsnettverket til kompaniet i Nederlandsk India. Selve storhetstiden for Trankebar som et senter for viten har Niklas Thode Jensen satt til årene 1768-1813, idet kolonien innenfor denne perioden så en markant ekspansjon av den vitenskapelige aktivitet.¹³³ I denne perioden oppsto det et nettverk av naturforskere som kalte seg *Det lærde broderskap*, et internasjonalt nettverk av naturalister/naturvitenskapsmenn.¹³⁴ I løpet av denne perioden ble også Det Trankebarske Selskab dannet. 1768 var som vist året hvor misjonslegen Johan Gerhard König introduserte det taksonomiske systemet på planter. I 1813 døde misjonæren Christoph Samuel John, som hadde hatt stor betydning for spredningen av viten gjennom naturteologien og sin aktive nettverksbygging.

Den vitenskapelige aktiviteten, innsamlingen av eksemplarer, misjoneringen og nettverksbyggingen og ikke minst formidlingen av viten til den ikke-europeiske lokalbefolkningen gjennom utdanningsinstitusjoner i kolonien fortsatte, og nådde på mange måter et høydepunkt med Det Trankebarske Selskab. Likevel var formålet med denne aktiviteten nå blitt noe mer enn bare spredningen av det kristne budskap, som var det endelige målet for misjonen. For hva var egentlig Det Trankebarske Selskab? Før jeg kommer nærmere inn på akkurat det er det nødvendig å si litt om den mannen som tok initiativ til grunnleggelsen av dette selskapet, og i løpet dets korte eksistens var primus motor for dets virksomhet, Henning Munch Engelhardt (1759-1791).

Fra Rendalen til Trankebar i vitenskapens (og religionens) tjeneste

Engelhardt var norsk og født i Rendalen i Hedmark, der hans far var sogneprest. Han valgte samme karrierevei som faren og avla teologisk embetseksamen i 1782. Likevel skulle hans livsvei bringe ham nesten så langt vekk fra Rendalen og en karriere som sogneprest i Norge som overhodet mulig, omtrent til den andre siden av jorden. Der, i Trankebar, skulle Engelhardt leve opp til betegnelsen opplysningsprest, selv om hans liv skulle bli kort.

Engelhardt var en svært typisk opplysningsprest, og bekjente seg til naturteologien, beskrevet i forrige kapittel. Teologien og naturvitenskapen som verktøy til å forstå Guds skaperverk ga seg

¹³³ Thode Jensen, *TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 535.

¹³⁴ Thode Jensen, *TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 539.

utslag i geistlige som var svært aktive innen fag som matematikk, botanikk, astronomi, geografi etc. Så også for Engelhardt, som ved siden av sine teologistudier la ned mye tid i studier av matematikk, geografi og kanskje særlig astronomi, tatt i betraktning den interessen og det store arbeidet han nedla i denne vitenskapen under sin tid i Trankebar. Dette går bl.a. frem av brever skrevet til den danske astronomen og professoren Thomas Bugge (1740-1815).¹³⁵ I hvert fall var det astronomien som på mange måter skulle bringe ham til India og til kolonien Trankebar. På 1780 tallet gikk myndighetene i København i gang med å sette opp astronomiske observatorier i ulike deler av det store riket. De som ble bygget var Álfanes på Island i 1780, Nuuk på Grønland i 1786, Vang i Norge i 1789 og Trankebar i 1788, og den som skulle få jobben med å sette opp og drifte observatoriet i denne fjerne delen av det dansk-norske riket var Henning Munch Engelhardt.

Engelhardt ble sendt til Trankebar i 1783 som skipsprest på et av seilskipene som fraktet varer mellom kolonien og hovedstaden. Han fikk med seg en hel del måleinstrumenter og vitenskapelig utstyr på reisen, og det var særlig interesse fra universitetet i København for at han skulle drive astronomiske observasjoner fra «en verdensdel hvor ingen astronom hittil har hatt stadig bopæl», som Thomas Bugge uttrykte det.¹³⁶ Vel fremme virket Engelhardt som prest ved den statlige Zion kirken, og skal også ha drevet misjonsarbeid blant lokalbefolkningen.¹³⁷ Men det er ingenting som tyder på at han på noe tidspunkt jobbet for Hallemissjonen. Ved siden av sine geistlige oppgaver foretok han vitenskapelige studier og observasjoner, og observatoriet ble det første europeiske sådan i India som var finansiert av staten eller et handelskompani.¹³⁸ Han nedsatte også et betydelig arbeid i å beskrive tamilsk språk og kultur.¹³⁹

Engelhardt var en ildsjel i innhenting og spredningen av viten, han sendte stadige rapporter hjem til København til bl.a. Videnskabernes Selskab, og mottok etter hvert en årlig understøttelse på 100 riksdaler. I løpet av de åtte årene som han var i kolonien, som også skulle bli hans siste leveår, var han svært aktiv innenfor dette arbeidet og i 1788 gikk han i spissen for å etablere det som nok kan sies å ha vært hans hjertebarn, Det Trankebarske Selskab, hvor han ble sekretær. Dets korte eksistens, 1788-1792, falt sammen med Engelhardts siste leveår, da

¹³⁵ Brev fra Henning Munch Engelhardt til Thomas Bugge. NKS 1304 V, folio, nr. 1a, 2a, 3, 4, 5, 6 og 7. Det Kongelige Bibliotek København..

¹³⁶ https://nbl.snl.no/Henning_Engelhardt Lest: 13.09.18.

¹³⁷ https://nbl.snl.no/Henning_Engelhardt Lest: 13.09.18.

¹³⁸ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 541.

¹³⁹ https://nbl.snl.no/Henning_Engelhardt Lest: 13.09.18.

selskapet hadde vanskeligheter for å fortsette uten sin viktige sekretær og mest aktive medlem.¹⁴⁰ Engelhardt døde 9. april 1791 på en ekspedisjon til øygruppen Nikobarene.¹⁴¹

Henning Munch Engelhardt skrev en rekke forskningsartikler og avhandlinger for selskapet, og her viser han en tydelig opplyst holdning til de lokale ikke-europeiske innbyggerne, og «hedningene», i vår moderne forstand. Spesielt gjelder dette hans viktige avhandling *Tanker om Oplysnings Udbredelse blant Indianerne* (ukjent dato, ca. 1789/90), som var et svar på et av selskapets 21 prisoppgaver: *Hvilket er det beste Middel til at bringe Oplysning blant Malabarerne* [?].¹⁴² Her sier han at europeerne har begått «inderne» en stor urett ved deres overgrep i landet, og han avviser synet europeerne som oftest hadde av de ikke-europeiske folkene som mindreverdige på noen måte, rasemessig eller kulturelt.¹⁴³ Han sier at deres potensiale er det samme som europeernes, bare de blir gitt riktig dannelses.¹⁴⁴ Likevel var troen på at denne «riktige» dannelsen var en europeisk/vestlig dannelses bygget på opplysningstidens tanker. Målet måtte primært være å få tamilene til å akseptere den lutherske kristendom som den rette vei, noe de lettere ville kunne gjøre om de hadde fått opplysningen. Dette ville være europeernes «gave» til dem. Her viser Engelhardt også en eurosentrisk/paternalistisk tankegang.

Selskapets formål og vedtekter

Jeg har tidligere omtalt Det Trankebarske Selskab som et lærd selskap, men i dets vedtekter fremgår det at det ikke var ment å være et slikt.¹⁴⁵ For selv om vitenskap og naturhistorie var blant de generelle interesser for selskapet så sier vedtektene videre at fokuset skulle ligge på kunnskap ikke bare *om* India men som også kunne være til nytte *for* India, og det skulle rette seg mot å opplyse allmuen.¹⁴⁶ Dermed måtte språket ikke bli for tungt og akademisk. Det er dette som knytter Det Trankebarske Selskab sammen med de mange lignende selskaper i Danmark, Norge og fyrstedømmene og gjør at vi kan karakterisere det som et typisk patriotisk selskap. Det skulle virke til nytte for de indiske koloniernes innbyggere. Man søkte kunnskap

¹⁴⁰ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 549.

¹⁴¹ J.f. Brødremenigheten og forsøkene på å kolonisere og etablere en fast bosetting på øyene.

¹⁴² Tittelen på oppgaven er inkludert i tittelen på avhandlingen. Med malabarerne forstås folk fra det sørlige India. Primært tenkes det da på tamiler i dette tilfellet.

¹⁴³ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 2-5.

¹⁴⁴ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 14-17.

¹⁴⁵ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 14. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°.

<http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 13.09.18.

¹⁴⁶ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 1-7. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°.

<http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 13.09.18.

om lokale samfunnsmessige forhold som kunne lette interaksjonen mellom europeere og lokalbefolkning i koloniene. Man skulle arbeide for dens indre velstand og for at de lokale innbyggerne skulle bli et lykkeligere og bedre folk. Slik kunne styret av koloniene lettes, for som (guvernør) Peter Anker sa like etter sin ankomst til Trankebar: «forskrifter laget av folk som ikke forstår India, selv om de er signert av kongen, kan sies å ikke ha noe autoritet.»¹⁴⁷ Det gjaldt å forstå India og dets folk før man kunne håpe på et effektivt styre.

Dette var en erkjennelse man hadde hatt helt siden koloniens etablering, med mantraet om minst mulig innblanding i lokalbefolkningens kultur, og vi ser det også i misjonens tilnærming til sitt arbeid helt fra starten av: forstå «inderne», kjenn India. Forskjellen fra disse tidligere tider og situasjonen i 1788 var at nå hadde Dansk India blitt kronkolonier, og de som bodde der kunne forstås som borgere av Danmark-Norge. Og Det Trankebarske Selskab representerte et forsøk på et organisert samarbeid mellom øvrigheten i koloniene for å gjøre dem til best mulige sådanne. Med nok kunnskaper om de lokale forhold kunne man lettere utdanne lokalbefolkningen til gode og produktive borgere av og for helstaten. Men det lå også en sosial tankegang bak, når det å ikke ha muligheten til å tilegne seg boklig kunnskap og ikke kunne lese og skrive ble ansett som uverdigg ut ifra et menneskelig og naturrettslig ståsted.¹⁴⁸

De lokale ikke-europeiske innbyggerne skulle utdannes og opplyses på en måte som svarte til deres «natur».¹⁴⁹ Likevel gjenspeiler Det Trankebarske Selskab også det andre grunnleggende motivet for opplysning av allmuen, nemlig de rettighetene man har som mennesker til å tilegne seg kunnskap gjennom å lese og skrive, til fritt å kunne oppsøke kunnskapen gjennom bøker og tekster og slik sett styrke sin verdighet som mennesker. Et interessant poeng er at Engelhardt og andre medlemmer i selskapet var enige om at den lokale ikke-europeiske allmuen var late, dumme og vrangvillige, men at dette ikke var fordi de var «indere», men på grunn av deres manglende opplysthet.¹⁵⁰ Danske og norske bønder ble forstått som å være akkurat like danne på denne måten, med manglende dannelses og opplysthet.¹⁵¹ Det var altså et problem med

¹⁴⁷ Edelgaard Christensen, Kristoffer. 2015. «The Metropolitan Genealogy of the Colonial State – Danish Colonialism and practices of Order in late 18th and early 19th Century India». Paper presented at the conference *Practices of Order: Colonial and Imperial Projects*, University of Copenhagen, 28-30 January 2015.

¹⁴⁸ Engelhardt, Juliane. *Borgerskab og fællesskab – De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2010. s. 21. ; J. Engelhardt nevner ikke spesifikt inderne og situasjonen i koloniene i sin bok, men på grunnlag av H. M. Engelhardts syn som beskrevet i hans skrifter, så anser jeg dette som overførbart til situasjonen i Trankebar.

¹⁴⁹ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 3. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 13.09.18. ; Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 270-271.

¹⁵⁰ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 547.

¹⁵¹ *Ibid.*

samfunnets strukturer, som ble sett på som utdaterte, og ikke menneskene i seg selv. Man måtte bare la opplysningen få skinne på dem.¹⁵² Det var altså et motiv om å opplyse ikke bare for helstatens del, men også for lokalbefolkningens *egen* del. Og det var nettopp en patriotisme rettet ikke bare mot moderlandet, men enda mer mot den kolonien man bodde i slik Engelhardt og de andre grunnleggerne av selskapet la vekt på. Dette ville bekjempe det problemet man opplevde med at europeerne utnyttet og utsugde koloniene og de lokale innbyggerne mens de var der, med ønske om å vende rike hjem etter endt tjenestetid. Slik Engelhardt så det, hadde europeerne kort og godt benyttet sin overlegne grad av opplysthet til å utnytte den uvitende lokalbefolkningen, noe som måtte ta slutt. Viktigst var koloniens *allmenne* beste, som skulle frembringes av en patriotisme ledsaget av opplysningens tankegang.¹⁵³

Medlemmene og arbeidet

Det Trankebarske Selskab hadde på det meste (1789) 33 medlemmer.¹⁵⁴ Foruten Engelhardt og guvernør Peter Anker, som var myndighetenes mann og selskapets beskytter, besto det av omtrent alle europeiske menn av en viss betydning bosatt i Trankebar på det tidspunkt, uavhengig av nasjonalitet. Det var ingen kvinner der, og heller ingen blant dem som selskapet primært ønsket å opplyse, de lokale ikke-europeiske innbyggerne.¹⁵⁵ Dette gjenspeiler også den paternalistiske holdningen i de patriotiske selskapene i moderlandet; de uopplyste visste ennå ikke sitt eget beste. Selskapet besto av rådmenn, tollbetjenter, handelsmenn, leger og prester slik som misjonær John og Engelhardt selv, og helt ned til lavere byråkrater i koloniene.

Blant de mer betydningsfulle medlemmene kan nevnes: overlege og kirurg T. L. F. Folly, misjonæren Rottler, misjonslegen Johann David Martini, Kanselliråd M. A. Fugl og Førstefaktor J. C. Pingel. Denne medlemsbasen gjenspeilte toppsjiktet i Dansk India på dette tidspunkt. Det kan nevnes at disse mennene hadde for vane å utkjempe bitre personkonflikter og kranbler utenfor selskapet, slik guvernør Anker gjorde med svært mange av de andre embedsmennene og som jeg vil omtale nærmere i senere kapitler, men at de innenfor dette klarte å sette til side disse personlige uenighetene og komme sammen til koloniens beste.¹⁵⁶ Det kan virke som at Det Trankebarske Selskabs fokus på sosiale forhold og utdanning hadde

¹⁵² Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 14-17.

¹⁵³ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 5. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 13.09.18.

¹⁵⁴ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 544.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ *Ibid.*

en viss sammenheng med den store andelen av geistlige medlemmer, slik som misjonsprestene, da dette tradisjonelt var deres domene. Utdannelse og drift av skoler var en viktig del av ikke bare opplysningsvirksomheten i Trankebar, men også i moderlandene.

Drift av skoler i kolonien hadde jo Den danske Halle-misjonen stått bak lenge før Det Trankebarske Selskab, men Engelhardt mente at misjonsskolene ikke var veien å gå for å opplyse lokalbefolkningen. De var for religiøse. Han mente at den religiøse skoleringen av de lokale innbyggerne var uegnet for dem til virkelig å forstå og ta til seg den kristne tro. Europeerne hadde bare preket den kristne lære uten å forberede grunnen med lærdom som var nyttig for lokalbefolkningen.¹⁵⁷ For at de virkelig skulle bli opplyste mennesker og se sannheten i den kristne lære, foreslo Engelhardt å opprette et eget universitet i Trankebar. Det interessante her blir hvorvidt Engelhardt kom i konflikt med Christoph Samuel John i spørsmålet om utdanningsinstitusjoner, da John som kjent var brennende opptatt av det pedagogiske arbeidet i misjonens skoler. Men samtidig var også John preget av naturteologien som Engelhardt og mente også at den eksisterende religiøse undervisningen til misjonen var for dogmatisk.¹⁵⁸

Tankene om utdannelse av den ikke-europeiske lokalbefolkningen uttrykker som kjent Engelhardt i avhandlingen *Tanker om Oplysnings Udbredelse blant Indianerne*, der han også argumenterer at for å befri dem fra det uopplyste mørke må en ny «indisk» konstitusjon lages, der lokalbefolkningen gjøres kjent med sine rettigheter og gjøres likeverdige med europeerne gjennom å opplyses om sine menneskerettigheter.¹⁵⁹ Det er kanskje ikke for spekulativt å anta at slike tanker kan ha møtt en del motstand, kanskje særlig fra myndighetene. Så var da også Engelhardt mer av en idealist enn f.eks. guvernør Anker, som nok hadde det umiddelbart praktiske i styret av koloniene for øyet og helstatens trygghet og velstand i bakhodet. Selv om Anker selv i sine brever til myndighetene i København gir inntrykk av en aktelse for og stor tro på Engelhardts bedrifter.¹⁶⁰ Samarbeidet mellom Det Trankebarske Selskab og myndighetene kommer da også til uttrykk i det rent praktiske gjennom utfordringene med å bestyre kolonier der europeerne var i mindretall, og ressursene var små, og hvor de lokale forhold og skikker

¹⁵⁷ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, s. 29-30.

¹⁵⁸ Hommel, Karsten. "Physico-theology as Mission Strategy: Missionary Christoph Samuel John's (1746-1813) Understanding of Nature." i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftungen, 2006. Vol. III. s. 1130-1131.

¹⁵⁹ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 11-13.

¹⁶⁰ Ernst Schimmelmans korrespondanse med Peter Anker. Arkivet efter Ernst Schimmelman. Dansk Riksarkiv.

måtte tas med i betraktning. Skulle man unngå opprør og kaos måtte man kjenne de lokale forhold. Hva bedre til å avhjelpe en slik situasjon enn den kunnskapsbanken om de lokale forhold et slikt patriotisk og lærd selskap skulle være i besittelse av. De alvorlige kastekonfliktene som utspilte seg i Trankebar mellom 1787 og 1789 er et eksempel på en situasjon som kom ut av kontroll, og der europeerne hadde vist alvorlig mangel på forståelse for den lokale kultur. Den store kastekonflikten vil bli redegjort for nærmere i kapittel seks.

Umiddelbare praktiske hensyn slik som nevnt over lå ofte bak formålene og planene til selskapet, f.eks. var tanken om å utarbeide et skriftlig materiale som kartla de lokale lover, tradisjoner og skikker viktig med tanke på å bedre hankses med slike situasjoner som kastekonfliktene. Dette materialet skulle samles og katalogiseres i henhold til opplysningstidens idealer. Tanken var også at lokalbefolkningen skulle opplyses om sine rettigheter, plikter og fordeler som borgere ved hjelp av dette materialet som fortalte dem om deres egen kultur i en «forbedret» form av europeerne.¹⁶¹ Dette skulle kombineres med den «sanne» historien til India og dets religioner i sin «rene» form, uten de fabler, legender og overtro som bl.a. Brahminene hadde skapt.¹⁶² Her finner vi igjen tanken om at europeisk, vestlig viten er mer «vitenskapelig», og at kunnskap om andre kulturer må analyseres og filtreres av denne før den kan formidles på en tilfredsstillende måte, selv til dem hvis egen kultur det er snakk om.

Det Trankebarske Selskab tok videre sikte på å forbedre handelen i og med koloniene, i tillegg til å forbedre jordbruket i nye landområder rundt byen som guvernementet hadde anskaffet på denne tid, og som ville skape en viktig ny inntektskilde for Trankebar. Fokuset på jordbruk gjenspeiles også i den botaniske hagen som selskapet fikk opprettet like utenfor byen, et av dets prestisjeprosjekter, som skulle dyrke frem og forske på planter fra India og andre steder. Dette skulle gjøres ved hjelp av lokal erfaring og europeisk viten (j.f. forrige avsnitt). Slik kunne man dyrke bedre planter til mat, tilvirking av fargestoffer og tekstiler, men også til krydder og medisinsk bruk. I tillegg til at man kunne dyrke frem eksemplarer til europeiske vitenskapelige samlinger.¹⁶³ En stor samling naturalia fra Sør-India ble påbegynt i tillegg til et bibliotek, og medlemmene begynte å sende et utvalg skrifter til København for videre distribusjon rundt i Europa. Dette besto for det meste av selskapets historie og noen forskningsartikler av John,

¹⁶¹ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 549.

¹⁶² Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 549. ; Brahminene er religiøse ledere. En form for presteskap.

¹⁶³ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 546.

Rottler og Engelhardt selv, og var et ledd i selskapets forsøk på å vinne anerkjennelse og økonomisk støtte fra myndigheter, lærde selskaper og velgjørere av ulike slag. Nettopp dette dokumentet er det viktig å se litt nærmere på, da det belyser noe av selskapets arbeider, formål, interesseområder og planer.

Det Trankebarske Selskabs Historie

Det Trankebarske Selskab produserer i løpet av sin korte eksistens noen artikler og avhandlinger, som gjerne var svar på noen av de 21 prisoppgavene selskapet fremsatte. Jeg har omtalt Engelhardts Tanker om opplysnings utbredelse, og nettopp Engelhardt ser ut til å ha gjort svært mye av denne produksjonen selv. Ellers ser det ut til at C. S. John har skrevet en stor andel av tekstene for selskapet. Mange av disse forskningsartiklene ble publisert i det første bindet av *Det Trankebarske Selskabs Skrifter*, som også var det eneste av tre påståtte bind som ble trykket og publisert.¹⁶⁴ Dette første bindet inneholder historien til selskapet, vedtektene, andre grunnlagsdokumenter og 10 artikler og er skrevet i januar 1789.¹⁶⁵

Selskapets historie, vedtekter og øvrige grunnlagsdokumenter er forfattet av H. M. Engelhardt, og historien forteller i all hovedsak om hvordan selskapets opprettelse var uunngåelig, da lignende (patriotiske) selskaper var kjent fra hjemlandet, og behovet for et slikt i Dansk India var ifølge forfatteren stort. Det åpner med hva som er nyttig og anvendelig kunnskap om India, hvor denne kan (og ikke kan) oppdrives og hvordan den kan anvendes til det beste for koloniene og «inderne» (i den rette patriotiske ånd).¹⁶⁶ Dette har blitt redegjort for over. Det som er virkelig interessant med dette dokumentet er prisoppgavene som selskapet ønsker besvart, og som sier mye om hva det anså for viktige forskningsområder, og hva dets medlemmer og andre burde oppta seg med. Det dreier seg bl.a. om hvilken innvirkning det indiske klimaet, og levemåten til de lokale innbyggerne har på europeerne fysisk og på deres moral og hvorvidt sistnevnte kan og bør arbeide selv i India. Noe som berører kjernen ved den patriotiske opplysningstanke er de oppgavene som spør om hvordan en koloni bør være organisert, for å kunne tilføre moderlandet de største fordeler uten selv å lide. Det er spørsmål ang. handelen og, videre, hvilke midler som er best egnet til å oppmuntre de lokale innbyggerne til arbeidsomhet

¹⁶⁴ Thode Jensen, *THE TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 546-547.

¹⁶⁵ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 22. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 18.10.18.

¹⁶⁶ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 1-8. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 18.10.18.

og foretagsomhet.¹⁶⁷ En oppgave berører de lokale naturprodukter og deres beste anvendelse. Dette er alt sammen ting vi kjenner igjen fra de patriotiske selskapene i moderlandet, der økt produktivitet, styrket økonomi og det lokale og nasjonale felleskapets beste var idealer som sto i fokus. Dokumentet gjenspeiler også idealet om selvoppofrelse hos selskapets medlemmer, som, uten å tenke på egen vinning, skulle gå i front for å gi allmuen opplysning. Det være seg i moderlandet som i koloniene. Det er på denne måten et kroneksempel på et patriotisk selskap, i en tid hvor disse blomstret i Danmark-Norge.

Flere av oppgavene spør også om ting som berører de lokale ikke-europeiske innbyggernes karakterer, samfunnsstrukturer og kulturer: slik som nødvendigheten av å undersøke deres ulike «nasjonalkarakterer», om kastevesenet, forskjellen på oldtidens «indere» og samtidens og de beste måtene til å «danne» og opplyse lokalbefolkningen, j.f. Engelhardts avhandling.¹⁶⁸ Samtidig spørres det etter hvilke skadelige virkninger europeernes fordommer har på lokalbefolkningen, og hvordan man bør gå frem for å behandle den i overensstemmelse med det fortrinn europeerne sies å ha med deres opplysthet. Her møter vi igjen en paternalistisk og eurosentrisk mer enn en «orientalistisk» tankegang, da det synes mulig å kunne bringe de «indiske» folk opp på europeernes historiske nivå slik Engelhardt ser det. Likevel ønskes som sagt folkenes «nasjonalkarakterer» å belyses, og dette tegner i retning av synet på en *essensiell* forskjell. Men det er min mening at det her ikke er snakk om en virkelig «orientalisme» forstått med Edward Said, da mange av de typiske klisjeene som kjennetegner denne uteblir. Jeg vil likevel hevde at disse eurosentriske holdningene, med ønsket om å «omdanne» ikke-europeerne i denne retning, kan forstås som en form for imperialistisk tankegang.

De 10 korte forskningsartiklene som strekker seg fra side 41 til side 80 i dokumentet er, som dokumentet i sin helhet, ledd i den promoteringen som det nyetablerte selskapet måtte gjennomføre i moderlandet. Derav også den danske språkdrakten. Disse artiklene er ment som eksempler på hva selskapet skulle foreta seg, og allerede hadde begynt med. Det kan nevnes en artikkel av C. S. John om en lokal slangeart som kalles Den grønne slange, eller Coluber Abaetulla på latin og Patschei Pambu på tamil, og en annen hvor han beskriver en slange med to hoder, som på tamilene kaller Irútaí Nagam og som John sier er en art av Anguis Biceps

¹⁶⁷ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 8-12. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°.
<http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 18.10.18.

¹⁶⁸ *Ibid.*

eller Scytale.¹⁶⁹ Det forekommer riktignok slanger med to hoder, men de er sjeldne og det må antas at det her dreier seg om en mutasjon. Videre beskriver han i en annen artikkel en sjøslange med det prangende navnet Det Sorte Fløiels Baand, av likheten med sort fløyel i fargen på skinnet.¹⁷⁰ Det går i det hele tatt mye i slanger hos John i hans artikler, men han legger også frem forslaget til den botaniske hage her, og kollegaen J. P. Rottler beskriver en art av palmetre. Dette viser interessen og fokuset på dyre- og planteverdenen hos disse misjonærene. John har foruten sine slangebeskrivelser også inkludert noen oversettelser av tamilske skrifter om morallære. Til slutt finner vi Engelhardts beskrivelse over Trankebars astronomiske observatorium med tilhørende gjorte observasjoner over stedets geografiske plassering. Et observatorium som vi vet at John benyttet aktivt i sin undervisning som et ledd i hans naturteologisk pregete pedagogikk.¹⁷¹

Selskapet dør ut

Planene og målene for virksomheten til Det Trankebarske Selskab var store og vyene til Engelhardt likeså, ikke minst med tanke på ønsket om et universitet. Selskapet skulle ikke stå tilbake for de patriotiske og lærde selskaper av samme sort i moderlandet og Europa for øvrig. Likevel skulle ikke tiden strekke til. I april 1791 døde Engelhardt mens han var på forskningsreise til øygruppen Nikobarene i Det indiske hav, og med ham døde også selskapet og håpet om et eget universitet. Det interessante her blir da at selv om ikke Trankebar fikk sitt eget universitet så fikk dens koloni-lillebror Serampore det. I 1818 ble det grunnlagt som et baptistuniversitet, men fikk status som kongelig universitet i 1827 av Frederik VI, det tredje sådanne i Danmark.¹⁷²

C. S. John prøvde å holde selskapet i live en tid, men uten Engelhardts energi og drivkraft, og med de urolige tidene på 1790-tallet da guvernementets fokus ble flyttet over på mer presserende oppgaver, skulle det vise seg nytteløst. I 1792 var det over. Likevel skulle selskapets korte eksistens ha betydning for blomstringen av naturvitenskapene og opplysningsvirksomheten i Dansk India. Det bidro til at Trankebar for en stund ble et knutepunkt for vitenskapen ved Det indiske hav. Det hadde også betydning for forsøkene på å

¹⁶⁹ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 50-54, 59-61. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 18.10.18.

¹⁷⁰ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 62-63. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 18.10.18.

¹⁷¹ Hommel, *Physico-theology as Mission Strategy*, 1127.

¹⁷² <https://videnskab.dk/kultur-samfund/serampore-var-en-glemt-dansk-koloni-mens-den-var-koloni> Lest: 24.10.18.

styrke og modernisere administrasjonen og få kunnskaper om India som kunne være nyttige for koloniene og helstaten. I siste instans var selskapet viktig for målet om å bringe opplysning til den lokale ikke-europeiske befolkningen, og «danne» dem i et europeisk bilde.

Konklusjon

I dette kapittelet har jeg behandlet Det Trankebarske Selskab, som under sin korte eksistens manifesterte den patriotiske opplysningstanken i Dansk India. De patriotiske selskapene så på seg selv som opplysningens fortropp og fanebærere i helstaten, og Det Trankebarske Selskab opprettholdt og overførte denne tanken til Dansk India. Sentralt blant selskapets medlemmer var flere geistlige som var preget av tidens naturteologi, og dette også var grunnlaget for den opplysningsfilosofi som initiativtakeren til Det Trankebarske Selskab, Henning Munch Engelhardt, bekjente seg til. Kolonien Trankebar ble fra midten av 1700-tallet av et senter for naturvitenskapelig forskning og oppdagelser ved Det indiske hav, og de fire årene selskapet eksisterte og virket skulle på mange måter markere toppunktet for dette, før en langsom nedgang satte inn. Den patriotiske opplysning frembrakte en sterk følelse av plikt og bånd til den stat og det land, det sted og det lokalsamfunn der man bodde, ved siden av en fellesskapsfølelse og hensynet til den felles velferd. For å skape dette måtte den alminnelige borger dannes, også de lokale ikke-europeiske innbyggerne. Med ildsjeler som Engelhardt og misjonær John ble Det Trankebarske Selskab et viktig og konkret resultat av disse tankene, om enn kortvarig. Og det viser hvor sterkt den patriotiske opplysningstanken virket i Danmark-Norge. Til den grad at nødvendigheten for at representanter for misjon, borgerskap/handelsstand og øvrighet, kom sammen om en samfunnsideologi som kunne legitimere eneveldet og skape velstand, manifesterte seg i et ellers sjeldent samarbeid av denne art i koloniene.

Selv om noe av formålet med opplysningen var å styrke og forsvare eneveldets posisjon, var det for geistlige slik som Engelhardt kanskje til syvende og sist viktigst å bringe den «sanne viten» til den lokale ikke-europeiske befolkningen, da særlig tamilene. Denne «sanne viten» ville for Engelhardt si luthersk kristendom. Det var også hans og andre medlemmers oppfatning at de måtte opplyses om sine rettigheter som mennesker, og bringes opp på nivå med europeerne i så måte. Her kom dannelsesstanken inn, men det var en vestlig/europeisk dannelses tanke det var snakk om, for kun vestlig/europeisk viten var virkelig vitenskapelig i ordets rette forstand slik man så det. Dette vitner om en eurosentrisk, paternalistisk og til og med en begynnende

imperialistisk, mer enn en virkelig «orientalistisk» tenkemåte, hos flere av de som skulle «sivilisere» de lokale innbyggerne, slik som f.eks. Engelhardt og C. S. John. Jeg vil derfor igjen benytte meg av begrepet eurosentrisk paternalisme. De *virkelige* «orientalistene» tenkte mer i retning av essensielle og indre forskjeller mellom mennesker fra Europa og India. Disse vil bli et av temaene for neste kapittel.

Kapittel 5.

Møtet med en annen verden

Forståelsen av kulturforskjeller i Dansk India i siste halvdel av 1700-tallet

I Henseende til de sortes Caractere, da er de langt fra de bedste. De ere af Natur hendgivne til alle mulige Laster [...].¹⁷³ – Peter Anker

Innledning

Den verdenen som danskene, nordmennene, tyskerne og de andre europeerne i den eneveldige danske kongens rike møtte da de kom til Trankebar, og Dansk India, var en verden som på mange måter kunne virke så fremmed som overhodet mulig for nordeuropeiske lutheranere. Med sin egen kulturelle ballast, sine religiøse oppfatninger og kristne verdensbilde, må europeerne ha hatt vanskelig for å forstå den fremmede kulturen som møtte dem da de først ankom. De hadde kanskje vanskelig for å akseptere dens fremmede skikker og levesett, og tvilte kanskje på om hvorvidt det gikk an å leve side om side med disse «avgudsdyrkende og litt primitive menneskene».¹⁷⁴ Men, tiden ikke bare leger alle sår, den kan også bygge broer. Ved en langsom tilvenning gjennom sameksistens skulle europeere og lokalbefolkning lære hverandre å kjenne til det bedre, men også finne ut at det fantes sider ved den andres kultur som rett og slett forble fremmede.

Gjennom dette kapittelet vil jeg prøve å finne svar på hvordan de dansker, nordmenn og andre europeere som reiste til India i helstatens og kompanienes tjeneste opplevde «de fremmede». Hvilken oppfatning hadde de av den ikke-europeiske befolkningen i Dansk India? Hva tenkte de om de skikker og levevis de møtte under sitt opphold i koloniene? Og ikke minst, hvordan oppfattet lokalbefolkningen dem? Jeg vil se nærmere, ikke bare på hvordan embedsmennene og ledelsen i Dansk India opplevde de lokale innbyggerne, men også hvordan mer alminnelige

¹⁷³ Arnesen, Finn (red.). *Brevet fra Trankebar 7.-10. juni 1790 fra Peter Anker til Peder Anker*. Oslo: Bogstad Stiftelse, 2009. s. 30.

¹⁷⁴ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen. 2017. «Lokalsamfundet Tranquebar 1630-1750». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 146. ; Chatterjee, Amal. *Representations of India, 1740-1840 – The creation of India in the Colonial Imagination*. New York: ST. MARTIN'S PRESS, INC., 1998. s. 145-148.

sjømenn, handelsmenn og soldater beskrev den fremmede kulturen de møtte. Jeg vil også igjen berøre misjonærene. Jeg vil drøfte utviklingen i og mulige distinksjoner i synet på kulturforskjeller hos europeerne, og til slutt forsøke å nærme meg et svar på hvorvidt det fantes en utpreget eurosentrisk, og kanskje også «orientalistisk» tenkning blant europeerne i koloniene i hvordan man generelt opplevde de lokale indiske innbyggerne, i perioden oppgaven behandler.

Drømmen om «India»

De dansk-norske koloniale besittelser tiltrakk seg mange forskjellige mennesker med mange ulike bakgrunner og motiver for sin utreise. Så også Dansk India og Trankebar. Det var handels kompanienes ansatte slik som sjøfolk, handelsmenn, administrativt ansatte og faktorer som bestyrte de ulike lagrene og avdelingene (faktoriene) for kompaniet. Det var soldater og offiserer i kompaniets og statens tjeneste og høyere og lavere embedsmenn, det kunne være leger, prester og eventyrlystne som søkte lykken i Asia. Og så var det misjonærene. Alle disse ulike menneskene som kom til de indiske koloniene fra Europa, bar med seg visse oppfatninger av hva som befant seg i denne fjerne delen av verden, en viss forutinntatthet av hvordan menneskene der var og en ofte romantisk forestilling av hva de kom til å møte. Forestillinger som ofte var skapt av fargerike reiseberetninger og fantasirike skildringer av «orienten». Troen på at det fjerne Østen huset enorme og uante rikdommer hadde i århundrer vært en del av europeernes forestillingsverden. Helt siden antikken hadde man ønsket å ta del i denne rikdommen, og reiseskildringer fra eventyrere slik som Marco Polo, og beretninger fra portugisernes og hollendernes utforskning av Asias kystområder må ha syntes å bekrefte dens overflod.¹⁷⁵

Rikdommer fantes, mest i form av varer slik som bomull, te, porselen og kryddere som kunne selges for høye priser hjemme i Europa. Disse rikdommene tiltrakk selvfølgelig mange til å søke lykken i denne delen av verden, og som jeg har vist var det første Ostindiske Kompanis grunnlegger, Christian IV, også en av dem som drømte stort om Østen. Likevel var det også de som ikke reiste ut først og fremst for å tjene seg rike, men som av plikt, slik som soldatene og mange av embedsmennene, og av ren tvang, slik som dømte forbrytere. Dette siste gjaldt f.eks. presten Jacob Worm fra Viborg som hadde blitt dømt til døden for noen satiriske og kritiske dikt om bl.a. kong Christian V. Kongen reduserte dommen til deportasjon til Trankebar, der ble

¹⁷⁵ <https://archive.org/details/descriptionofwor01polo> Lest: 20.09.18.

han etter hvert brukt som prest av kompaniet.¹⁷⁶ Og så var det de som ønsket å gi noe til, og «hjelp» lokalbefolkningen til frelse, nemlig misjonærene, og som følte en selvoppofrelse i sitt arbeid og et kall om å tjene i det fjerne Østen. Likevel, hvis vi skal tro ulike beretninger, var mange av misjonærene også preget av et ønske om å berike seg, hvis ikke i utgangspunktet så etter hvert under oppholdets lengde.¹⁷⁷ Men dette kan også ha noe å gjøre med den vanskelige økonomiske situasjon som misjonærene ofte befant seg i, i hvertfall i begynnelsen av misjonens historie i Trankebar, der de ofte måtte ta av egen lomme for å drifte misjonene, og måtte se seg nødt til å tjene ekstra penger der mulighetene fantes.¹⁷⁸

Felles for dem alle var at de hadde visse oppfatninger om det landet og de folkene de kom til. Men var det noen fellesnevner i disse oppfatningene? Fantet det noe grunnleggende «europeisk» syn på de indiske folkeslagene blant dem som reiste ut? I det videre vil jeg prøve å finne ut hvorvidt et slikt «europeisk» eller «vestlig» syn eller bilde av «India» og innbyggerne der fantes, og om det stemmer overens med det som i forskningslitteraturen kalles «orientalisme». Det dreide seg ofte om de samme temaene: et land fylt av uante rikdommer og praktfulle palasser og byer, av et folk med fantastiske skikker.¹⁷⁹ Skikker som samtidig virket svært fremmede og av og til umoralske og forkastelige, slik som f.eks. enkebrenning (Sati).¹⁸⁰ Og oppfatningene om India i Danmark-Norge kan ikke ha skilt seg nevneverdig ut fra disse. Oppfatningene om India og de indiske folkeslag endrer seg likevel opp gjennom historien med europeisk kontakt. Fra en undring og fasinasjon over det nye og ukjente i tidlig moderne tider, til en oppfattelse av de indiske samfunn som mindreverdige og tilbakestående for de europeiske ut over 1800-tallets imperialistiske fase.¹⁸¹ Men i 1700-tallets siste halvdel, da opplysningstidens vitenskapelige funderte nysgjerrighet blomstret, vek nok behovet for å finne en slik kulturell unnskyldning for europeisk dominans ennå tilbake for en stor grad av beundring

¹⁷⁶ Feldbæk, Ole og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika*. København: Politikens Forlag, 1980. s. 90-91.

¹⁷⁷ Hommel, Karsten. "Physico-theology as Mission Strategy: Missionary Christoph Samuel John's (1746-1813) Understanding of Nature". i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. III*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftung, 2006. s. 1118. ; Ustvedt, Yngvar. *Trankebar*. Oslo: Cappelen, 2001. s. 212-213.

¹⁷⁸ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar*, 155-156. ; Singh, Brijraj. *The First Protestant Missionary to India – Bartholomaeus Ziegenbalg*. New Delhi: Oxford University press, 1999. s. 19. ; Nørgaard, Anders. "The Missions Relationship to the Danes". i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. I*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftung, 2006. s. 171-172.

¹⁷⁹ Ruud, Arild Engelsen, Eldrid Mageli og Pamela Price. *Indias historie med Pakistan og Bangladesh*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2011. s. 14.

¹⁸⁰ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar*, 156-160.

¹⁸¹ Engelsen Ruud, Mageli og Price, *Indias historie med Pakistan og Bangladesh*, 15.

for denne eldgamle sivilisasjonen. Hva konkret bygde de disse oppfatningene på? Hvilke beretninger er det snakk om?

Møtet med den indiske verden

Som nevnt dokumenterte misjonærene iherdig det de opplevde i India, da med et religiøst utgangspunkt. Men det fremgår også fra brev sendt fra embedsmennene i koloniene hvordan de oppfattet den ikke-europeiske lokalbefolkningen. Et godt eksempel på dette er guvernør Anker, som jeg vil vise under. Ellers har vi lite fra det vi kan kalle alminnelige dansker og nordmenn, sjøfolk, soldater og andre, men noe finnes og et godt eksempel på oppfatninger om det eksotiske, eventyrlige og fantasifulle «India» finner vi i beretningene til den islandske soldaten Jon Olafsson (1593-1679), som tjenestegjorde i Trankebar fra 1622 til 1624. Olafsson beskriver all den prakten og luksusen som nayaken (kongen) i Thanjavur omgav seg med ved sitt hoff, i tillegg til de vakre kvinnene (haremet) som befant seg der, som nayaken overdrysset med flotte smykker og som ifølge Olafsson talte flere hundre.¹⁸²

Men for at berette mere om Kongen, saa havde han, da vi først kom dertil, foruden sin Dronning, 900 Friller, hvoraf han dog afgav de 300 til sin Søn, men ikke af dem han holdt selv, saa at han selv kun havde 600 paa sit Synderegister. Disse Kvinder opholdt sig i en herlig og pragtfuld Sal, der var omgivet af gyldent Gitterværk og havde Vinduer af Krystalglas. [...] De plejede at salve og balsamere sig og pynte sig med pragtfulde Smykker [...] Guldringe havde de om Fingre og Tæer, i Ører og Næser, Ankelbaand og Armbaand af Guld, og juvelbesatte Gulddiademer [...].¹⁸³

Vi kan knytte disse sanselige opplevelsene opp mot Edward Saids «orientalisme», i det de gjenspeiles til en viss grad i de typiske «orientalistiske» klisjeene. En annen beretning om rikdommene ved denne indiske kongens hoff får vi av Mourids Christensen, også han soldat, fra 1670-tallet. Christensen beskriver bl.a. hvordan nayakens kropp ble dekket av gull og sandeltre for å se yngre ut, og også han lar seg fascinere av de mange kvinnene nayaken disponerte.¹⁸⁴ Presten Mads Rasmussen, som kom til Trankebar i 1624, beskriver også i sin dagbok rikdommene og herlighetene i landet de møtte:

¹⁸² Brimnes, Niels og Helle Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar*, 156.

¹⁸³ https://archive.org/stream/jonolafssonsopl00ristgoog/jonolafssonsopl00ristgoog_djvu.txt (Kap. XVII). Lest: 11.10.18.

¹⁸⁴ *Ibid.*

Landet i sig selv er overmåde dejligt, med dyrebare urter [planter], specerier [krydder], muskat, kardemomme, kaffir osv. i så stor mængde, som her i Danmark vokser vilde urter, derforuden ædelstene, og med overflod af hvede.¹⁸⁵

Beretninger slik som disse, sammen med Ove Gjeddes egne nedtegnelser fra den første ekspedisjonen, dannet de første inntrykk av danskenes møte med den indiske verden, og må ha bidratt til mytedannelser og fantasifulle oppfatninger om dette fjerne landet og dets folk. Felles for disse tidlige beretningene er likevel, i tillegg til beskrivelsene av rikdommene, oppfattelsen av et velordnet, loydydig og utviklet samfunn. Det var en stor fasinasjon for dets byggverk og bedrifter, som ikke sto tilbake for de europeiske på mange områder, og det fantes en stor grad av aksept for fremmedheten i dette samfunnet, innen rammene av et kristent luthersk syn på dyder, slik Jon Olafsson så det: «paa deres vis er der overalt lov og orden [...]».¹⁸⁶ Som historikerne Esther Fihl og Asger Svane-Knudsen skriver: «De lokale blev af og til omtalt som sorte hedninge, men sjældent i nedladende vendinger. De blev blot karakteriseret som fremmedartede med særegne skikke [...]».¹⁸⁷ Med misjonærenes inntog i Trankebar fikk man flere og grundigere beskrivelser og beretninger om de indiske folkenes religiøse liv og skikker. Hvordan hadde disse opplevelsene av og beretningene om folkene og kulturene på det indiske-subkontinent innvirkning på det inntrykket og den oppfatningen av «India» som ble skapt der hjemme?

«India» som et konsept i europeernes forestillingsverden vokste ut av beskrivelsene og beretningene i brevene som ble sendt hjem, og hva de selv fortalte når de returnerte til Europa. Selv om hver enkelt europeer hadde sin egen beretning og oppfatning av hva «India» var gjennom sine egne personlige erfaringer, så var alle disse med på å danne et bilde av «India», som ble et generisk uttrykk som inneholdt alt det «merkelige», «eksotiske» og «fremmedartede» som man møtte i den delen av verden.¹⁸⁸ Selv om det bodde langt flere lokale ikke-europeiske innbyggere enn europeere i Trankebar og Dansk India for øvrig, så betraktet man ofte byen som en europeisk enklave omgitt av det «virkelige» India. Dette «India» ble målt

¹⁸⁵ Fihl, Esther, Asger Svane-Knudsen. 2017. «Tranquebar etableres 1620-30». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes, 85. København: Gads Forlag, 2017. s. 70.

¹⁸⁶ Fihl, Svane-Knudsen, *Tranquebar etableres 1620-30*, 69.

¹⁸⁷ Fihl, Svane-Knudsen, *Tranquebar etableres 1620-30*, 69-70.

¹⁸⁸ Sebro, Louise, «Far from Home – Indian Influences on the Life of Governors and Their Families», i Fihl, Esther (red.). *The Governor's Residence in Tranquebar – The House and the Daily Life of Its People 1770-1845*. København: Museum Tusculanum Press, 2017. s. 214.

opp mot det «Europa» som befant seg bak bastionene og fortene, og på denne måten utviklet de to konseptene «India» og «Europa», «orienten» og «oksidenten» seg gjennom interaksjon og opposisjon til hverandre i europeernes mange beretninger. J.f. Edward Saids teori om «orienten», eller «østen» som noe å måle «vesten» opp mot, og som skulle få sistnevnte til å fremstå som mer utviklet og mer sivilisert.¹⁸⁹ Man skapte et fantasibilde av dette «andre», som truende, litt usivilisert og på en måte dehumanisert osv. simpelthen for å ha noe å måle «vesten» opp mot.

Dette har blitt kritisert av bl.a. historikeren Robert Irwin som sier at lærde i tidlig moderne tid og før gjerne tenderte til å «kristne» hva de opplevde som fremmed; de tolket f.eks. Islam som et uttrykk for kristent kjetteri i form av Arianismen, og noen mente at Islam var en form for Unitarisme. De koblet den til noe kjent og «vestlig» i stedet for noe fremmed og eksotisk.¹⁹⁰ Vi ser at i tidlige beskrivelser fra Trankebar, og andre kolonier, så ble den ukjente hinduismen og dens ritualer og uttrykk, ofte fortolket innen Kristendommens rammer. Hinduistiske guder ble forklart som demoner fra kristenheten som kjempet om «sjeler», det var sammenligninger med paven og katolisismen, og templene ble til kirker.¹⁹¹ Forklart ut ifra velkjente og europeiske referanserammer altså, som et slags uttrykk for en annen «kristendom». likevel støtter jeg meg her mer på Said, selv om han i *Orientalism* strengt tatt ikke tok for seg den indiske verden men skrev om Midtøsten og araberne som dette «andre» som «vesten» skulle måles opp mot.¹⁹² Det virker for meg klart at det lå en fremmedhet, i en negativ betydning, i hvordan f.eks. Hinduismen ble beskrevet i slike tilfeller som over. Ikke som avarter av Kristendommen men som noe negativt og «ondt», noe fremmed, forklart ved hjelp av kjente bilder. Dette fremmede skulle vestens og kristendommens sivilisasjon måles opp mot, etter hvert mer bevisst, og fremstå som det gode, det bedre og det mer siviliserte.

Utviklingen i synet på de ikke-europeiske innbyggerne

Mot slutten av 1700-tallet, som denne studien fokuserer på, var erfaringene med den indiske verden blitt flere og grundigere og beretningene mange, fra dansker så vel som nordmenn og andre europeere i koloniene. Omtrent 150 år med samboerskap mellom lokale folk og europeere

¹⁸⁹ Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Classics, 2003. s. 1-3.

¹⁹⁰ Irwin, Robert. *For the Lust of Knowing – The Orientalists and their Enemies*. London: Penguin Books, 2007. s. 291.

¹⁹¹ Mentz, Søren, Niels Brimnes, Esther Fihl. 2017. «Indernes verden 1600-1750». I *Indien – Trankebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 27-28.

¹⁹² Said, *Orientalism*, 16-17.

i Danmark-Norges kolonier hadde skapt en større tilvenning mellom de ulike kulturene, en større aksept for hverandres vaner og skikker, og en følelse av gjensidig nytte og behov for hverandre med sikte på koloniernes blomstring. Fremdeles fantes fasinasjonen, undringen, nysgjerrigheten og begeistringen for disse kulturene, men det hele var ikke fullt så «nytt» lenger. Den «barnlige» undringen over dette nye og fremmede, som ofte ble sett på som ikke bare likeverdig med, men som i betrakterens øyne også på mange måter overgikk mye av hva de europeiske kulturer hadde å by på, var blitt erstattet av en større grad av eurosentrisme.¹⁹³ Den fasinasjonen og undringen som eksisterte på denne tiden var det for det meste vitenskapsmennene som sto for, ledsaget av opplysningstidens idealer om å katalogisere og beskrive hva man så og fant, analysert ved hjelp av fornuft og rasjonalitet. Man fortsatte å la seg fascinere og undre, men nå stadig mer gjennom de europeisksentrerte vitenskapers øyne.

Det finnes flere slike beskrivelser av livet og kulturene i Trankebar og Dansk India skrevet av og for folk med en vitenskapelig bakgrunn, og av flere embedsmenn, likevel er det få beskrivelser som er ført i pennen av f.eks. menige soldater og sjøfolk, og det har ikke lyktes meg å finne gode eksempler på dette fra nettopp disse årene. De administrative forhold og de økonomiske relasjoner mellom europeerne og de lokale innbyggerne finnes det mange beretninger om. De mer personlige og mellommenneskelige relasjoner og hvordan den jevne europeer oppfattet den jevne «inder» finnes det svært få og uklare eksempler på. Som jeg vil komme tilbake til var slike forhold ikke det som opptok dansker, nordmenn og andre flest i brevene hjem, så fremt det ikke angikk handel og administrasjon. Og dette er jo interessant i seg selv, da det gir inntrykk av en mindre interesse for å oppta seg med hvordan de lokale levde sine liv. I den grad slikt kommer til uttrykk er det gjerne i nedsettende bemerkninger om de lokale ikke-europeernes «natur» og beklagelse over deres «underlige oppførsel», hvis vi skal tro Yngvar Ustvedt.¹⁹⁴ En annen grunn var språkbarrieren, og det faktum at administreringen av koloniene ofte ikke medførte mye uformell kontakt mellom europeere og ikke-europeiske lokale innbyggere.¹⁹⁵ Også i handelen var det lite personlig kontakt, da den var av liten størrelsesorden og varene gjerne ble produsert utenfor Dansk Indias territorium. Slik at den gjerne foregikk ved hjelp av mellommenn.¹⁹⁶ Men slike beskrivelser og personlige syn finnes, om enn spredt og ofte implisitte. Jeg har valgt å gjengi noen fra sentrale embedsmenn,

¹⁹³ Fihl, Svane-Knudsen, *Tranquebar etableres 1620-30*, 69.

¹⁹⁴ Ustvedt, *Trankebar*, 218.

¹⁹⁵ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 188.

¹⁹⁶ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 190-191.

misjonærer og andre med høyere posisjoner i koloniene, som gir et godt bilde på de dominerende oppfatninger av indiske folk og deres kulturer på denne tiden.

En av de jeg ønsker å fremheve er Peter Anker, som var guvernør for Dansk India mellom 1788-1806. Han kunne være svært eksplisitt i sin omtale av de lokale innbyggerne. Peter Anker, som var nordmann og hvis liv og karriere jeg vil omtale grundigere i neste kapittel, var på alle måter et barn av opplysningstiden, og preget av dens fokus på rasjonell tenkning, empirisk viten og vitenskapelige studier. Anker var også svært opptatt av å dokumentere det han så og opplevde av nye ting, slik som teknologiske nyvinninger han kom over under sin tid som konsul i England, og med et talent for maler- og tegnekunsten gjengav han dette i billedform. Under sin tid i Trankebar produserte han mange bilder av byen og landskapene rundt, men også av menneskene. Han var svært interessert i dette landet, dets natur og dets fremmede kulturer, og ønsket å dokumentere det for ettertiden. Og han samlet en stor mengde gjenstander fra området, slik som bl.a. gudefigurer. I dette var han en typisk opplysningsmann, og selv om Anker ikke valgte en vitenskapelig karrierevei, så fulgte han likevel opplysningstidens encyklopediske ånd. Samtidig, men kanskje også nettopp derfor, gav han uttrykk for et menneskesyn overfor de ikke-europeiske lokale innbyggerne som vi i våre dager ville kalt rasistisk. Før jeg drøfter dette synet nærmere, skal vi se hva Anker faktisk sa om de lokale innbyggerne han var satt til å administrere over. I et brev han sendte hjem til sin fetter Peder på Bogstad i Norge ca. 1792, kommer hans syn frem. Utdrag fra sitatet er benyttet innledningsvis i dette kapittelet:

I Henseende til de sortes Caractere, da er de langt fra de bedste. De ere af Natur hendgivne til alle mulige Laster. De mindre Klasser ere tyvagtige, hendfalden til Druckenskab og Bedragerier. De høyere Kaster intrigue og veed meget kunstig at føre Europæerne bag Lyset [...].¹⁹⁷

Anker beskriver hvordan «Malebarene» (lokale innbyggere fra det sørlige India, særlig forstått som tamiler), som er fryktsomme av natur, må behandles hardt slik at de ikke skal la seg fristes til intriger og ulovligheter. Da en sterk leder var hva de var vant til og respekterte.¹⁹⁸ Videre skriver han:

¹⁹⁷ Arnesen, *Brevet fra Trankebar*, 30.

¹⁹⁸ *Ibid.*

Erkjendtlighed har de verken i deres Natur ej eller et Ord i deres Sprog som kan udtrykke Bemærkelsen heraf.¹⁹⁹

I et annet brev hjem til Kommersekollegiet i København, uttrykker han at:

[...] intet uden frygt for magten gør en god undersåt af en sort [...].²⁰⁰

Og et annet sted:

[...] thi det er i de sortes natur at benytte sig af alle lejligheder til egen fordel.²⁰¹

Et lignende syn finner man hos Ankers kollega og nære medarbeider løytnant Mathias Jörgen Mühlendorff (ca. 1750-1836), når han uttaler at tamilenes/malebarenes hovedkarakteristikk er «latskap, forsømmelse og intrigering».²⁰² Hvis vi går til Edward Said, finner vi at dette passer med de typiske orientalismeklisjeene hos ham: despotisme, svikefullhet, nytelsessyke, latskap.²⁰³ En tredje og tilsvarende beskrivelse av de indiske folk i koloniene fremsettes av finansråd Franz von Lichtenstein (1766-1802), regjeringsråd (medlem av guvernementet) i Trankebar. Han mente de lokale innbyggernes intrigerende karakter ville slå ut i full blomst og volde stor skade i kolonien, hvis det ble for store restriksjoner på guvernementets makt i henhold til bestyrelsen av dem.²⁰⁴ En slik tilleggelse av en form for oppførsel og væremåte, gjerne negative sådanne, basert på deres «natur», var i det hele tatt ikke utypisk for det forsøket på en vitenskapelig fundert klassifisering av folkeslag og kulturer som opplysningstiden fremviste. Den franske filosofen Charles Montesquieu (1689-1755) hadde f.eks. i sitt verk *Lovenes Ånd* (1748) fremsatt teorien om at geografisk lokasjon og klima påvirker ulike folkeslags «ånd», og gjør dem tilbøyelige til å trekkes mot visse regimetyper eller styreformer. I de sør-indiske folkeslagenes tilfeller ville dette si at de hadde en naturlig hang til å la seg styre av despoter.²⁰⁵ Ideen om despotisme som noe typisk for asiatiske eller «orientale» samfunn,

¹⁹⁹ *Ibid.*

²⁰⁰ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen. 2017. «Tranquebar under forandring 1750-1808». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 229.

²⁰¹ Brimnes, Jørgensen, Tranquebar under forandring 1750-1808, 234.

²⁰² Thode Jensen, Niklas. 2015. «TRANQUEBARIAN SOCIETY – Science, enlightenment and useful knowledge in the Danish-Norwegian East Indies, 1768-1813». *Scandinavian Journal of History*, Vol. 40, (4): 547.

²⁰³ Said, *Orientalism*, 37-40.

²⁰⁴ Resolusjonsprotokoller. Det kgl. Ostindiske Guvernement. Boks nr. 1331 (1789-1791). Rigsarkivet i København.

²⁰⁵ <https://plato.stanford.edu/entries/montesquieu/#4.3> Lest: 23.09.18.

finner vi også igjen hos Karl Marx og Max Weber.²⁰⁶ At slike idéer fantes også i Trankebar fremgår ved at en av prestene ved Zionskirken, Svend Bredstrup, begynte på en avhandling kalt *Om Malabarernes eller Tamilenes nationale karakter*, som ble skrevet som svar på en av Det Trankebarske Selskabs 21 prisoppgaver.²⁰⁷

Betraktninger slik som disse viser at mot slutten av 1700-tallet var det en dreining mot en klarere oppfatning av at indiske, og andre asiatiske folk var underlegne europeerne fra naturens side. Dette resulterte ofte i slike nedsettende bemerkninger som vi finner hos guvernør Anker, men også hos noen av misjonærene, som f.eks. hos Christoph Samuel John. Men der menn som Anker og pastor Bredstrup mente at dette skyldtes naturvitenskapelige forklaringer, la misjonær John og andre med ham tilsynelatende i stedet vekt på en kulturhistorisk utvikling. I sitt skrift *On Indian Civilisation*, utgitt i London i 1812, drøfter John utdannelsesreformer for å bedre de ikke-europeiske barnas skolegang og lettere «sivilisere» dem i en europeisk retning. Der nevner han hvordan musikkinstrumenter ble brakt inn ved salmesang, for at denne skulle flyte bedre, men også for dempe den «harde lyden fra de innfødtes struper, som ofte plaget europeiske ører».²⁰⁸ Han skriver videre hvordan utdannelsen og tiltakene skulle «polere» og «sivilisere» de innfødtes nasjonale karakter.²⁰⁹ I samme skrift omtaler han gartnerne fra lokalbefolkningen som jobbet i den botaniske hagen som «[...] often very stupid & ignorant [...]».²¹⁰ John skriver i tillegg i 1784:

alle malabariske drenge skal tjene ved bordet, så de kan lære at servere for europæere og kende deres levemåde. [...] Det giver os også god lejlighed til at frigøre dem fra deres tåbelige modvilje mod oksekød.²¹¹

Underforstått her er et syn på at lokalbefolkningen sto tilbake for europeerne kulturelt og sivilisatorisk, ikke forsto sitt eget beste og måtte enten behandles hardt eller å bringes opp på et mer «sivilisert» nivå. Dette siste var det idealet som ble fremmet av misjonærer som John og Henning Munch Engelhardt. Sistnevnte fremmet også et liknende syn, som at de ikke-

²⁰⁶ <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/ch02.htm#003> Lest: 11.10.18. ; <http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/european-encounters/rolando-minuti-oriental-despotism> Lest: 11.10.18.

²⁰⁷ Thode Jensen, *TRANQUEBARIAN SOCIETY*, 547.

²⁰⁸ John, Christoph Samuel, "On Indian Civilisation", i Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India Vol. III*, 2006. s. 1470.

²⁰⁹ *Ibid.* Min oversetting.

²¹⁰ John, *On Indian Civilisation*, 1487.

²¹¹ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 242.

europaiske lokale innbyggerne var late og intrigerende og forsømte et godt arbeid, men mente klart at dette ikke var noe typisk for dem, men også for uopplyste mennesker i Europa som f.eks. bøndene der. Hos Engelhardt ligger disse kvalitetene ikke i deres *natur*, men i deres mangel på opplysthet og dannelses.²¹² En mangel ved samfunnets strukturer, som var utdaterte. Her fremviste Engelhardt en bemerkelsesverdig lite rasistisk og lite «orientalistisk» holdning i synet på de indiske folk og deres kulturer. Til motsetning fra mange av hans kollegaer og embedsmennene. Opplysningsmenn som Engelhardt og John m.fl. mente at de gamle indiske sivilisasjonene hadde kvaliteter, og var fremragende på et tidspunkt, men at de nå var blitt forbigått av Europa. Og grunnen til dette lå bl.a. i religionen, som ikke tillot en riktig utvikling henimot den opplysning som var blitt Europa til del, med overtro og forledning fra religiøse ledere som brahminene. Samtidig, som jeg har vist, begynte nå flere og flere å forklare denne akterutseilingen med indre forskjeller fra naturens side, med folkeslagenes iboende og ulike «naturer» og «karakterer».

For å illustrere hvordan et syn på at de ikke-europeiske folkenes kulturer sto tilbake for de hjemlige europeiske, også kunne inngå i danskenes mer uformelle og hverdagslige betraktninger, vil jeg her inkludere et par betraktninger over møtet med de indiske kulturer i Trankebar fra et litt senere tidspunkt, første halvdel av 1800-tallet. Dette av mangel på helt samtidige kilder. Selv om de faller utenfor perioden denne studien omhandler, gir de et godt innblikk i en mer umiddelbar oppfattelse av den ikke-europeiske lokalbefolkningen og deres skikker hos enkelte europeere i Dansk India.

Julie Rehling (1813-1879), svigerdatter til guvernør Johannes Rehling (1775-1841), reiste til Trankebar i 1838. Hun skildrer i brever hjem mange ulike sider ved det India hun opplevde under sitt opphold der, fra høytider til dagligliv, og som veksler mellom oppriktig fasinasjon og mer et nedsettende syn. Bl.a. skriver hun følgende: «Jeg tenkte litt tilbake på våre glade bønder i Danmark, når jeg gikk rundt her [ved åkrene] og så disse svarte, nesten halvt ville folkene høste [dem]». ²¹³ Samtidig gir hun et annet sted en detaljert beskrivelse av en religiøs seremoni ved ett av templene uten å virke dømmende og med et islett av fasinasjon. ²¹⁴ Den unge embedsmannen og vordende guvernør Peder Hansen (1798-1880) skrev i 1827, like etter sin

²¹² Engelhardt, Henning Munch. *Tanker om Oplysnings Udbredelse blant Indianerne. I Anledning af det Tranquebarske Selskabs Opgave: Hvilket er det beste Middel til at bringe Oplysning blant Malabarerne*. Det Kongelige Bibliotek, København. NKS 425, folio, 40 sider, uten dato. s. 14-17.

²¹³ Sebro, *Far from Home – Indian Influences on the Life of Governors and Their Families*, 230.

²¹⁴ Sebro, *Far from Home – Indian Influences on the Life of Governors and Their Families*, 227.

ankomst til kolonien: «[...] tamilene, eller malebarene, som de kalles i dagligtalen, [...] er spesielt opptatt av rampestreker og juks. De er de største løgnerne i verden [...]».²¹⁵

Selv om det hører med til historien at Hansen til tider mistrivdes i Trankebar av personlige årsaker, vitner denne beskrivelsen, og den av Julie Rehling, av de lokale innbyggerne om en større grad av rasemessig og sivilisatorisk forskjell mellom europeere og andre kulturer, som ble mer og mer vanlig utover 1800-tallet, da en mer vitenskapelig rasisme utviklet seg og fant sin gjenklang i behovet for å unnskyldte den økende imperialistiske dominansen i India.

Kunne «inderne» opplyses? En distinksjon i synet på kulturforskjeller

En slik vitenskapelig rasisme, har det blitt argumentert for, hadde sitt opphav i opplysningstiden.²¹⁶ Tenkningen omkring menneskelig annerledeshet, fremmedhet og andre folkegruppers potensielle underlegenhet fikk med opplysningstidens tenkere et mer logisk, fornuftsbasert og rasjonelt fundament gjennom klassifiseringen av menneskelige forskjeller etter empirisk observasjon. Det kan hevdes at naturvitenskapsmenn som Carl von Linné (1707-1778), med sin klassifisering av plante- og dyreriket i systemer basert på hierarki, som også inkluderte mennesketyper, Robert Boyle (1627-1692), Charles White (1728-1813) m.fl. som studerte biologiske arter og «raser», har hatt betydning for en slik vitenskapelig form for rasisme. På samme måte kan man også finne grunnlag for en slik tenkning og forsvar for rasemessige forskjeller hos filosofer som John Locke, David Hume, Voltaire og Montesquieu.²¹⁷ Opplysningsfilosofene skilte seg imidlertid noe fra hverandre i synet på dette, da f.eks. Locke mente at det finnes mennesketyper som essensielt er forskjellige, og Hume sier at han tror de svarte er naturlig underlegne de hvite.²¹⁸ Montesquieu på den andre siden vektlegger også «naturlige» forskjeller hos menneskene, men hevder dette skyldes klimaets påvirkning på kroppen, samtidig som han mener at dette kan påvirkes/endres.²¹⁹ Historiker Jonathan Israel skriver at spesielt empiristenes systemer var nyttige til å konstruere et hierarki av mennesketyper.²²⁰ Slik tenkning og slike teorier har uten tvil påvirket også mange av de

²¹⁵ Sebro, *Far from Home – Indian Influences on the Life of Governors and Their Families*, 220. ; Sitatene av Rehling og Hansen er oversatt til engelsk i referanselitteraturen. Det antas at disse opprinnelig var skrevet på dansk.

²¹⁶ <https://slate.com/news-and-politics/2018/06/taking-the-enlightenment-seriously-requires-talking-about-race.html> Lest: 27.09.18.

²¹⁷ Israel, Jonathan I. *Enlightenment Contested – Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*. Oxford: Oxford University Press, 2006. s. 590-594.

²¹⁸ Israel, *Enlightenment Contested*, 592-593.

²¹⁹ <http://oll.libertyfund.org/titles/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws> Lest: 11.10.18.

²²⁰ Israel, *Enlightenment Contested*, 592.

europene i koloniene som hadde fått en dannelse i sine hjemland som bygget på mange av opplysningstidens nye ideer og impulser, eller hadde fanget opp disse gjennom egen interesse og selvstudier.

La oss se litt nærmere på Henning Munch Engelhardts og Peter Ankers uttalelser i forhold til den lokale ikke-europeiske befolkningen. Deres eksempler viser en interessant distinksjon mellom to ulike måter å tolke kulturforskjeller mellom folkegrupper på, som vi har kunnet antyde i drøftingen over. Den mellom synet på kulturforskjeller som primært forårsaket av ulik historisk utvikling av sosiologiske faktorer og samfunnsmessige institusjoner, og synet på at slike forskjeller primært har en «naturlig» og «biologisk» årsak. Jeg har tidligere berørt Engelhardts syn på de lokale ikke-europeiske innbyggerne og mulig opplysningsvirksomhet blant dem. La oss se litt nærmere på dette. Han sier at europeernes nedlatende oppførsel er ikke bare skadelig, men også farlig, overfor det han kaller «bløte» nasjoner som de i India, da lidenskapelige utbrudd av stolthet vil kunne forårsakes, men også fordi det er «hatefullt» å tro at man kan nedlate seg overfor andre mennesker.²²¹ Engelhardt mener at en foregående opplysning, gitt av europeerne til folk i India, ville kunne demme opp for slike rå følelser og stolt oppførsel, og bringe det innen aksepterte og dannede rammer. At dette er mulig begrunner han med at det samme var tilfellet med de lavere stender i europeiske samfunn. Han skriver:

Har ikke Europa havt de mørke tider, der Adelen troede ikke alleene at være en stand i staten, men og en Classe af mennesker, som havde fortrin? Formodentlig var det ikke først Oplysning blant Adelen, der bragte den til at frafadle det meget indbildske den tilegnede sig fremfor de øvrige stænder, men [i stedet] Oplysning hos disse [de lavere stender], der bragte dem til at tilegne sig det virkelige i hiin.²²²

Engelhardt sier videre at dette forholdet mellom adel og lavere stender i Europa i fordums tid, kan sammenlignes med forholdet mellom europeerne og indiske folk på hans tid, og at opplysning vil gjøre lokalbefolkningen (i dette tilfellet tamilene) i stand til å forstå deres rettigheter som mennesker og løfte dem opp til europeernes likemenn.²²³ For, sier Engelhardt:

²²¹ Det Kongelige Bibliotek København. NKS 425, folio. Henning Munch Engelhardt, *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, s. 14-15.

²²² Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 14.

²²³ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 11-14.

Man har troet, at Inderne ikke var værd en bedre Oplysning, eller at de var af en saadan bestialsk natur, at de ei Kunde modtage den. denne Indvending fortiente vel neppe at anføres.²²⁴

Engelhardt legger som vi ser en sivilisatorisk utvikling til grunn, ikke en essensiell, og mener at lokalbefolkningen (tamilene) ennå ikke har nådd det historiske stadium som europeerne har gjort, men at dette er mulig med litt hjelp fra sistnevnte. Et viktig poeng her er at selv om en utdatert samfunnsstruktur var skyld i den tilbakestående tilstanden de indiske samfunn befant seg i, kunne dette endres.²²⁵ Det var ikke fastlåst i egenskaper fra naturens side. Jeg velger derfor å tolke Engelhardt dithen at folk i India og Europa var på ulike utviklingstrinn i historien. Men de var for ham *essensielt* like. Dette viser et av de prinsippene som veide tyngst gjennom opplysningstiden var prinsippet om fremgang, og en historisk utvikling. Man så historien i utviklingstrinn, det ene mer utviklet enn det foregående.²²⁶ Og slik kunne folk som Engelhardt forklare tamilenes, og andre indiske folkeslags forskjell fra europeerne. En universalistisk tankegang forutsatte jo at de måtte «bli som oss» en gang. Ulike historiske utviklingsstadier finner vi støtte i bl.a. hos de skotske filosofene Adam Smith (1723-1790) og Dugal Stewart (1753-1828).²²⁷

Vi kan finne støtte for et universalistisk, og også anti-kolonialistisk, syn i samtiden hos filosofer og forfattere som Guillaume Thomas François Raynal (1713-1796), Denis Diderot (1713-1784) og Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière (1683-1746), men med røtter til Baruch Spinoza (1632-1677) og Pierre Bayle (1647-1706).²²⁸ Denne opplysningen om deres rettigheter og verdi, skulle bli tamilene til del gjennom den dannelsen Engelhardt så for seg at europeerne kunne gi dem for å bøte på alt det gale de hadde gjort i India siden de ankom. Det skulle være en dannelselse tilpasset lokale tamilske forhold og forutsetninger, men med et europeisk opplysningsgrunnlag siden kun europeerne var i besittelse av «sann» opplysning.²²⁹ Og det var Det Trankebarske Selskab som skulle gå i spissen for dette arbeidet.

²²⁴ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 5.

²²⁵ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 14-17.

²²⁶ Trakulhun, Sven, "Europe in an Indian Mirror: Comparing Conceptions of Civil Government in Abu Taleb's *Travels* (1810)", i Tricoire, Damien (red.). *Enlightened Colonialism – Civilization Narratives and Imperial politics in the Age of Reason*. Cham: palgrave macmillan, 2017. s. 179-180.

²²⁷ *Ibid.*

²²⁸ Israel, *Enlightenment Contested*, 594-603.

²²⁹ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 2-5.

Peter Anker ble også medlem av dette selskapet, men for ham var det nok mindre av idealistiske motiver som av rent nyttemessige og praktisk-administrative sådan. Det var nok naturlig, som øverste myndighet i koloniene, å overta den posisjonen hans forgjenger guvernør Peter Hermann Abbestée (1728-1794) hadde hatt som medlem og beskytter for selskapet da det ble etablert.²³⁰ Selskapet huset tross alt mesteparten av den lille eliten blant embedsmenn og andre europeiske ansatte i Trankebar på denne tiden. Ankers ønske om å kjenne de lokale forholdene for bedre å kunne administrere de små koloniene for sin konge, gjorde selskapet til et godt verktøy i så måte. Likevel svarer dette godt til tanken om den patriotiske opplysningsånd, og nytteverdi og idealisme forenes nok i Ankers tese om at forskrifter laget av de som ikke kjente indiske forhold ikke hadde noen verdi, som gjengitt i forrige kapittel. Av praktiske hensyn skulle de lokale innbyggerne «dannes» til fordel for koloniene og staten. Samtidig er det usikkert i hvilken grad han så noen egenverdi i å «danne» dem.

Når det gjelder synet på kulturforskjeller er det som vist mye som taler til fordel for at Anker så på dette ut ifra et «naturmessig» perspektiv, som essensielle forskjeller mellom ulike mennesketyper. J.f. sitatene over, der han legger vekt på deres «natur» for å forklare det han oppfatter som negativ oppførsel og handlemåter hos ikke-europeerne, i dette tilfellet tamilene. I motsetning til Engelhardt mener han her at de er essensielt *forskjellige*. Tittelen på Pastor Bredstrups ufullendte avhandling om «Malabarernes» nasjonale karakter gjenspeiler også en slik tolkning, uten at jeg her er kjent med resten av innholdet.

Jeg mener vi kan kalle de som fremhever disse essensielle og iboende forskjellene mellom mennesker av ulike kulturer for de virkelige «orientalistene» her, i Sids betydning. Man finner flere av de essensielt «orientale» egenskapene i uttalelsene til f.eks. Anker: hang til intriger, tyvaktighet og løgnaktighet, henfallenhet til laster og vanen med et despotisk styre («kun frykt gjør en god undersått av en sort» etc.). Julie Rehlings oppfattelse av de lokale bøndene i åkrene som «halvt ville» mennesker, bringer også tankene hen på en slik oppfattelse, selv om hun likevel ikke knytter dette eksplisitt opp til «naturlige» og essensielle årsaker ved menneskene. De som tenkte som Engelhardt velger jeg å kalle eurosentrisk paternalist, et begrep jeg også har benyttet om de tidlige misjonærene som vist i kapittel tre, og jeg velger å inkludere Christoph Samuel John her. Disse viser noen holdninger i sine synspunkter på de lokale innbyggerne som kan tolkes i retning av å være «orientalistiske», slik som synet på at de er

²³⁰ *Det Trankebarske Selskabs Historie*. København, 1789. s. 5-6. Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. <http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 09.10.18.

dumme, intrigerende, late og at deres kultur bygget på overtro og sto tilbake for de europeiske, j.f. Johns uttalelse om deres «tåpelige motvilje mot oksekjøtt», men som er mer paternalistiske ut ifra et eurosentrisk ståsted enn virkelig «orientalistiske». Forskjellen blir hele tiden forklaringen på hva kulturforskjellene kommer av.

En slik paternalistisk holdning passer godt sammen med den patriotiske opplysningstanke og de patriotiske og lærde selskaper, en «faderlig» omsorg, koblet med en offervilje, hos den intellektuelle eliten til å skolere og «danne» allmuen. Juliane Engelhardt berører også denne følelsen blant selskapenes medlemmer av å «vite best» hva allmuen trenger.²³¹ Holdningene til europeerne overfor sine ikke-europeiske naboer, om man så støttet seg til troen på historisk utvikling eller var essensialist, påvirket uansett dagliglivet i koloniene, og fikk innvirkning på hvordan den europeiske eliten forholdt seg til og administrerte de lokale innbyggerne. Dette har jeg berørt i kapittelet om misjonen, og vil gå nærmere inn på i neste kapittel.

Kulturforskjeller sett fra den andre siden

Hva tenkte så «inderne» om europeerne? Dette er et spørsmål som det ikke er alltid så lett å besvare, da det finnes svært få gjengivelser av de lokale innbyggernes oppfatning av sine europeiske naboer og koloniherrer i samtiden, i hvert fall i europeisk litteratur, da de ikke-europeiske stemmene som regel ikke fikk komme til uttrykk. Dette kan vi se i lys av en «orientalistisk» diskurs, der «orientaleren» ikke taler for seg selv men er henvist til å la europeeren gjøre det for seg.²³² Dette er i seg selv et av grunnspørsmålene i postkolonialismen, om hvorvidt de koloniale eller post-koloniale subjektene kommer til orde i «vestlig» akademisk litteratur. Den indiske litteraturviteren Gayatri Chakravorty Spivak mener at de ikke gjør det. Hun mener at i denne litteraturen snakker «Vesten» om «den andre» i sitt språk, og at det er til seg selv «Vesten» snakker, for et «vestlig» publikum. Fremstillingene ender med å reproducere det vestlige verdensbilde, da «Vesten» ikke klarer å relatere til denne andre utenfor sitt eget paradigme, uten å bryte ut av den koloniale og «orientalistiske» diskursen. Selv om «den andre» evner å representere seg selv, gjør vestlige fremstillingsmåter dette umulig ifølge Spivak.²³³

²³¹ Engelhardt, Juliane. *Borgerskab og fællesskab – De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2010. s. 243-248. ; Engelhardt, *Borgerskab og fællesskab*, 230-232.

²³² Said, *Orientalism*, 5-6.

²³³ <https://archive.org/details/CanTheSubalternSpeak/page/n0> Lest: 20.10.18.

En av Sids kritkere Daniel Martin Varisco sier på den annen side at Said ignorerer store mengder litteratur der «orientaleren» kommer til ordet og representerer seg selv, litteratur han antas å hevde har hatt en del innflytelse på «orientalistene».²³⁴ Det er likevel vanskelig å finne eksempler på litteratur i den vestlige verden fra tiden jeg her behandler, der «orientaleren» eller «den andre» taler for seg selv. Men noen steder kommer likevel de koloniale subjektene til orde, om enn sjelden:

Misjonærene Ziegenbalg og Gründler korresponderte i årene 1712-1714 med en rekke tamiler om religiøse og filosofiske spørsmål. Der kommer det frem at de synes europeerne bl.a. ikke evner å leve opp til sin kristne morallære slik som de ti bud: «vi er klar over, at de har deres ti bud og andre lærer. Ingen følger dog disse i det daglige liv.»²³⁵ De klaget over at alle mulige slags laster var utbredt blant europeerne, som voldelig adferd, fyll og hor m.m. De syntes de kristne festivaler og ritualer ikke kunne måle seg med de hinduiske og kritiserer en europeisk inngripen i deres kulturelle liv og sosiale konvensjoner.²³⁶ Disse sjeldne eksemplene på hva de lokale innbyggerne syntes om «de fremmede», og deres innrykk i deres verden, er verdifulle. Og det er nettopp denne oppførselen til europeerne Engelhardt kritiserer i sin avhandling, og som han mener man må få bukt med hvis man skal ha noe håp om å danne den ikke-europeiske lokalbefolkningen etter sin målestokk.²³⁷ Likevel fikk ikke disse lokale stemmene komme til orde selv i Engelhardts avhandling. En avhandling som var ment å rette oppmerksomheten mot lokalbefolkningens urettmessige behandling, og som ønsket å «hjelp» dem til opplysning, men som likevel ikke tar med stemmene til de den ønsket å hjelpe. Den unnlater å spørre: ønsket de selv «å hjelpes til opplysning»? Deres erfaringer var nyttige og deres informasjon om eget samfunn var verdifull, j.f. misjonslegen Dr. Cnolls arbeider i kapittel tre, men når det gjaldt å tolke, analysere og bedømme dette så var det til syvende og sist europeerne som hadde den «rette» viten.

Konklusjon

Dette kapittelet har omhandlet danskenes, nordmennenes og de andre europeernes forhold til den ikke-europeiske lokalbefolkningen i Dansk India, hovedsakelig i perioden oppgaven behandler. Jeg har forsøkt å vise utviklingen i synet på «inderne» hos de europeere som kom til

²³⁴ Varisco, Daniel Martin. *Reading Orientalism – Said and the Unsaid*. Seattle: University of Washington Press, 2007. s. 142.

²³⁵ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen, *Lokalsamfundet Tranquebar*, 147.

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ Engelhardt H., *Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne*, 14-17.

koloniene, oppholdt seg der og levde med de lokale innbyggerne gjennom handel, administrasjon, misjon og på andre måter interagererte med den lokale ikke-europeiske befolkningen. Jeg har vist at gjennom eldre reiseberetninger var det et visst bilde av det «fremmede» og «eksotiske» «østen» eller «orienten» som europeerne forbandt med uante rikdommer. Ønsket om å ta del i disse rikdommene trakk mange ut på reisen mot India. Fremmedheten ved den verdenen man kom til, virket ofte stor på mange europeere, og ofte negativt sådan, men aksepten av et velordnet og sivilisert samfunn på likefot med de europeiske rikene, var der.

Etter hvert som kontakten økte, beretningene ble flere og erfaringene med «India» ble større så endret også etter hvert oppfatningene seg av denne verdenen og dens folk og kulturer. Dette skjedde i takt med økt tilstedeværelse fra europeernes side og en økning i deres makt og kolonisering av det indiske subkontinent, men også i takt med at opplysningstidens ideer og impulser bredte seg i den vestlige verden. Opplysning brakte med seg et mer «vitenskapelig» fundert og ideologisert syn på forskjellen mellom folkeslag og kulturer, basert på naturlige iboende kvaliteter og egenskaper. Et hierarkisk oppbygd kompleks der mennesket og dets sivilisasjoner/kulturer blir ordnet etter noenlunde de samme prinsipper som naturvitenskapen, i opplysningstidens encyklopediske ånd. En økende tilstedeværelse gjennom koloniene tilsa et økende behov for å legitimere denne dominansen, og dette mener jeg vi allerede ser tegn til også i Dansk India i den aktuelle perioden. Tonen og menneskesynet i beretninger fra koloniene på denne tid vitner etter mitt syn mye om dette.

Jeg har vist at det man kan ane en distinksjon i hvordan europeerne så på og forsto kulturforskjeller mot slutten av 1700-tallet. Noen så på slike forskjeller som grunnet i ulik historisk utvikling, men at menneskene var essensielt like, og andre begrunnet forskjellene i noe indre og «naturlig», en essensiell forskjell. De sistnevnte utgjør de egentlige «orientalister» i Sids forståelse av begrepet, og vi finner eksempler på disse hos guvernør Anker og andre embedsmenn, mens førstnevnte gjerne viser seg blant opplysningsteologer som misjonær John og pastor Engelhardt. Og denne tanken om en essensiell likhet hos mennesker uansett bakgrunn kan kobles opp mot opplysningstidens tanke om universalitet og troen på mennesket som et universelt vesen, med grunnleggende essensielle likheter og like rettigheter, j.f. naturretten. Disse samme ideene om universalisme finner vi hos de samme filosofer som i andre sammenhenger delte menneskene inn i «naturlige» hierarki og «raser».

Kapittel 6.

Interaksjon og dagligliv i Dansk India

Den daglige kontakten mellom europeere og lokalbefolkning

Malebarerne, der ere frygtssomme af Natur, maa holdes skarpt. At straffe Forseelser paa en behørig Maade uden Eftergivelse, at afværge saa meget mulig at ingen Forurættelser skeer, og i øvrig i en vis Grad af Haardhed at holde dem til deres Pligter, er den nemeste Maade at bringe Indianerne til Orden og Virksomhed.²³⁸ – Peter Anker

Innledning

Jeg har i det forrige kapittelet vist noen eksempler på hvordan europeerne som kom til, jobbet i og ofte tilbrakte flere år av sine liv i Dansk India, så på og opplevde sine ikke-europeiske naboer og deres kulturer og skikker. Og hvordan de forklarte og trakk konklusjoner av de opplevde kulturforskjellene. I dette kapittelet vil jeg ta dette videre, og se på hvilke praktiske konsekvenser dette fikk for den daglige kontakten mellom europeere og ikke-europeere i koloniene, hvordan denne kontakten forekom og i hvilken grad det var snakk om en virkelig interaksjon mellom europeere og lokalbefolkning. Jeg vil i tillegg se nærmere på guvernementets administrasjon av de lokale innbyggerne og hvordan konflikter som bygget på kulturelle motsetninger ble møtt og forsøkt håndtert av europeerne. Med dette vil det være naturlig å drøfte hvordan den dansk-norske stats overholdelse av prinsippet om ikke-innblanding i den lokale kulturen i størst mulig grad fungerte i praksis, og bruke kastekonfliktene i 1780- og 1790 årene som et eksempel på hvordan kulturforskjeller, og ulike forståelser av administrativ praksis, kunne føre til misforståelser og potensielt farlige situasjoner. Underveis vil jeg knytte opp mot «orientalisme» og eurosentrismen.

²³⁸ Arnesen, Finn (red.). *Brevet fra Trankebar 7. – 10. juni 1790 fra Peter Anker til Peder Anker*. Oslo: Bogstad Stiftelse, 2009. s. 30.

Herskere, handelspartnere, tjenere

Som jeg viste i forrige kapittel, var det med en følelse av å møte noe eksotisk, og nesten usivilisert, at den unge danske kvinnen Julie Rehling iakttok de lokale bøndene i Trankebar. Møtet med verden utenfor den delen av kolonien hvor europeerne oppholdt seg, i sine boliger inne i byen eller på sine landsteder med tilhørende hageanlegg i områdene rundt byen, markerte også for mange en følelse av møtet med det *virkelige* «India»: fra en atmosfære av trygghet, velorden og følelsen av hjemlandet i den europeiske verden bak murene, til den mer fremmede, eksotiske og litt «farlige» «indiske» verden utenfor. Igjen ser vi tydeliggjøringen av en distinksjon mellom den europeiske og den «indiske» verden som jeg har berørt i forrige kapittel, mellom det utviklede og det tilbakestående, mellom «vesten» og «orienten». Den europeiske sivilisasjon ble kontrastert mot dette «andre» og fremmede, og bygget opp sitt eget selvbilde. Dette danner selve kjernen i «orientalismebegrepet» slik Said ser det.²³⁹ Disse hagene i tilknytning til landstedene ble ofte av europeerne oppfattet som tilfluktssteder fra byens og dagliglivets mas.²⁴⁰ Det markerer også at det ikke var mye europeere og de lokale innbyggerne omgikk hverandre i det daglige liv, sosialt så vel som jobbmessig.

Ole Feldbæk skriver at «på Trankebars territorium betydde den administrative politikk, at dansker og indere reelt ikke kom i kontakt overhodet.»²⁴¹ Lokale forpaktere tok seg av skatteoppkreving og innkreving av avgifter, mens et vaktkorps bestående av for det meste tamiler tok seg sørget for ro og orden. Det var den såkalte «sorteretten», hvor europeere ikke hadde sete, som hovedsakelig dømte i saker som angikk lokalbefolkningen. I det hele tatt skulle ikke europeere og lokale innbyggere behøve å ha mer kontakt enn strengt tatt nødvendig, helt i pakt med ikke-innblandingspolitikken. Men kontakt var det, i handelen, i administrasjonen og i diplomatiet med omkringliggende indiske stater. I tillegg var det også kontakt i hjemmene, med ikke-europeiske tjenere. Hvor personlig ble disse møtene og i hvilken grad kunne det være snakk om vennskap mellom europeer og «inder»? La oss først se på den offisielle kontakten med indiske nabostater og omgangen med den lokale eliten.

Kongene av Thanjavur, som symbolsk var overhode for det området som Trankebar inngikk i, var de nærmeste indiske fyrstene og lokale politiske makt som Danmark-Norge måtte forholde

²³⁹ Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Classics, 2003. s. 1-3, 12.

²⁴⁰ Sebro, Louise, "Far from Home – Indian Influences on the Life of Governors and Their Families", i Fihl, Esther (red.). *The Governor's Residence in Tranquebar – The House and the Daily Life of Its People 1770-1845*. København: Museum Tusculanum Press, 2017. s. 231.

²⁴¹ Feldbæk, Ole og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika*. København: Politikens Forlag, 1980. s. 188.

seg til. Til å begynne med i koloniens historie var det en reell maktkamp og politiske spenninger i dette forholdet, hvor man forsøkte å posisjonere seg best mulig i forhold til hverandre. Men når vi kommer til 1770-tallet er Thanjavurs makt så svekket, og deres overhøyhet over Trankebar bare en tradisjonell tanke blant lokale innbyggere, at dette forholdet ble preget av mer symbolske handlinger, som offisielle seremonielle besøk, gaveutvekslinger og gjensidig respekt. Guvernør Anker ga f.eks. en ofring ved et av de hinduiske templene i Thanjavur. En overholdelse av disse formelle utvekslingene, og en offentlig anerkjennelse av at Thanjavur hadde en tradisjonell overhøyhet, var en måte for guvernementet å vise lokalbefolkningen at de respekterte deres kultur, tradisjoner og skikker. Derimot var det på denne tiden et mer reelt maktpolitisk spill med en annen nærliggende indisk stat, nemlig Mysore, hvor herskerne Hyder Ali og hans sønn Tipu Sultan, britenes indiske hovedmotstander på denne tid, førte langvarige og blodig kriger med engelskmennene om kontrollen over det sørlige India. Her måtte guvernementet trå varsomt for at ikke Trankebar skulle bli truet. Anker pleide et diplomatisk og formelt «vennskap» med Tipu Sultan per brev, i et forsøk på å få den Mysoriske herskeren til å avstå fra å angripe lille Trankebar som hans far Hyder Ali en tid hadde beleiret på 1780-tallet. Dette lykkes for så vidt, Tipu Sultan angrep ikke byen.²⁴² Det rent formelle vennskapet markerer forskjellen fra vennskap med europeiske diplomater og ledere i India, som Anker hadde mer personlige forhold til. Med de ikke-europeiske som Tipu Sultan forble «vennskapene» rent diplomatiske, upersonlige og markert ved at de to aldri møttes personlig. Tipu Sultan var i henhold til lokal skikk symbolsk representert ved et brev i en gyllen pose.²⁴³ Men mer personlige møter med representanter for den lokale eliten forekom i selskaper og tilstelninger i f.eks. guvernørboligen. Der den europeiske eliten omgikk rike lokale kjøpmenn og ambassadører for omkringliggende indiske stater. Her var de mer «på likefot», da de begge tilhørte det øvre sosiale sjikt, men aldri så mye som mellom europeere selv.

Der kontakten mellom europeerne og lokalbefolkningen av og til tok form av slike «vennskap» mellom guvernør og indisk fyrste, var den også tilstede i hverdagen i form av forholdet mellom herre og tjener. Europeerne i Dansk India møtte lokale ikke-europeiske tjenere i flere settinger: som palankin- (bærestol) bærere, som Chubdaren som akkompagnerte betydningsfulle herrer og fyrster rundt, bar på en gyllen stokk, og annonserte deres ankomst etc., andre typer

²⁴² Sebro, Louise. «The Friendship of Tipu Sultan». i Fihl, Esther (red.). *The Governor's Residence in Tranquebar – The House and the Daily Life of Its People 1770-1845*. København: Museum Tusculanum Press, 2017. s. 188.

²⁴³ *Ibid.*

kroppsarbeidere og de som tjenestegjorde i hjemmene til de velstående blant europeerne, hvor det jobbet mange lokale tjenere. Det var kokker, kammerpiker, de som vasket, butlere og husholdersker. Det finnes ikke mange beretninger om disse fra Ankers tid i boligen, men det finnes noen fra tiden da Julie Rehling, som jeg har referert til i forrige kapittel, bodde der med sin familie. Tjenerne kom ofte tett på europeerne i intime settinger og det kunne utvikle seg fortrolige personlige forhold mellom en herre/frue og den lokale tjeneren. Julie Rehling skriver da en av de mannlige tjenerne, Sinnine, som sto henne nær døde:

Det var et stort tap for meg [...] Han var så tro og hederlig at jeg kunne gi ham nøklene til alle mine hemmelige [oppbevaringer], og ikke noe ble noensinne borte. Når noe skulle kjøpes inn tenkte han alltid på vårt beste. Han var et godt menneske og jeg kommer til å savne ham mye.²⁴⁴

Likevel var det aldri egentlig snakk om å møtes på likefot og som jevnbyrdige mennesker. En annen beboer i huset, Adèle Mourier (1803-1855) søster til guvernøren, omtalte sin tjenestepike og mannlige tjener på en noe nedsettende måte:

[tjeneste] jenta har bare grunnleggende ferdigheter i å sy, og Tanerei [den mannlige tjeneren] er bare brukbar til å nøste inn tråder og sitere fra bokomslag. Han og min Sofie (som ikke på noen måte passer til betydningen av hennes navn [visdom]) sitter på gulvet i mitt rom om morgenen [...].²⁴⁵

Jeg vil hevde at slik Adèle omtaler sine tjenere på i dette sitatet gjør at deres kunnskapsnivåer, visdom og ferdigheter knyttes opp mot en sosial plassering og også til en viss grad en etnisk tilhørighet. Det kan leses mellom linjene at de ikke-europeiske tjenerne for henne «naturlignok» ikke kunne være på nivå med deres europeiske herrer evnemessig. Vi kan knytte dette opp mot Peter Ankers uttalelser i forrige kapittel, der vi i de nedsettende kommentarene om de ikke-europeiske innbyggerne aner oppfattelsen av en form for innebygd «enkelhet» hos dem. Som gjør at de må behandles deretter. Dette er, med Edward Said, det jeg igjen tolker som de

²⁴⁴ Sebro, Louise. «Everyday Life between Private and Public – Governor Families and Their Servants». i Fihl, Esther (red.). *The Governor's Residence in Tranquebar – The House and the Daily Life of Its People 1770-1845*. København: Museum Tusculanum Press, 2017. s. 143.

²⁴⁵ Sebro, *Everyday Life between Private and Public*, 142-143.

egentlige «orientalister». Tjenerne i guvernørens bolig og de andre europeiske hjemmene i Dansk India forble uansett alltid «de andre» og «de fremmede», uansett graden av intimitet.

Det er også viktig å nevne at i tillegg til at lokalbefolkningen fungerte som lønnede tjenere for europeerne, så var det også noen som var regelrette slaver. Louise Sebro sier at slaveri var ganske vanlig og utbredt i Trankebar særlig på 1700-tallet. Og at mange europeere hadde slaver som arbeidet i husene ved siden av de lønnede tjenerne. De fleste av slavene var kvinner som gjerne kom fra ulike steder i Sørøst-Asia. Ofte fra Malakka. Likevel kunne de gifte seg, og mulighetene for å bli fri fra slaveriet var store.²⁴⁶

Bortsett fra i den daglige kontakten med lokale handelsmenn, som ofte gikk gjennom ikke-europeiske mellommenn og bar preg av en formell omgangsform, var det også i én bestemt setting at lokalbefolkning og europeere omgikk hverandre regelmessig, og det var selvfølgelig i misjonsarbeidet og i de små ikke-europeiske kristne menighetene. Her var ikke-innblandingsmantraet til handelskompaniene og den dansk-norske stat fraværende, noe som jo var hele poenget. Det ser ut til å ha vært en langt større grad av personlig og vennskapelig kontakt mellom misjonærene og de ikke-europeiske kristne enn mellom europeere og lokalbefolkning ellers. Dette hang naturligvis sammen med den undervisningen som misjonærene drev, og det samarbeidet med lokale innbyggere de var avhengig av i sitt arbeid med å forsøke å omvende dem. Vi vet f.eks. at Bartholomeus Ziegenbalg pleide nære vennskap med tamiler som bl.a. hjalp ham med språket.²⁴⁷ Samtidig ble de omvendte kristne tamilene ofte sett på som å ha blitt en del av europeernes verden av deres hinduiske naboer, og følgelig å tilhøre europeernes «kaste», nemlig kristendommen. Dette nevner Peter Anker i sitt brev til fatteren Peder.²⁴⁸ Det at de var blitt kristne skapte en avstand til den øvre lokalbefolkningen, særlig hinduene, i og med at kristne ble sett på som «urene». Noe som ellers skapte en avstand mellom europeere og (den hinduiske) lokalbefolkningen.

Tanken om ikke-innblanding i lokale kulturer

Helt siden starten av Danmarks tilstedeværelse på det indiske subkontinent hadde den førende linje fra København vært at man ikke skulle blande seg for mye inn i de lokale innbyggernes

²⁴⁶ Sebro, *Everyday Life between Private and Public*, 147-148.

²⁴⁷ Singh, Brijraj. *The First Protestant Missionary to India – Bartholomaeus Ziegenbalg*. New Delhi: Oxford University press, 1999. s. 17-18.

²⁴⁸ Arnesen, *Brevet fra Trankebar*, 32.

skikker, religion og levesett. For på den måten å sikre at kolonistyret gikk mest mulig smertefritt og rolig for seg. Dette var en politikk som også andre europeiske kolonimakter førte i India frem til 1800-tallet, og som bl.a. medførte at det britiske East India Company ikke åpnet opp for egne misjonsselskaper i sine kolonier før i 1813, som nevnt i kapittel tre.²⁴⁹ Hovedsaken var som kjent å hindre uro blant de lokale som kunne føre til oppstand og dermed true handelen på koloniene, for det var nettopp dette, handelen, som i løpet av hele den danske tilstedeværelsen i India var og ble det viktigste. Guvernørene hadde ordre fra København om å utvise forståelse for de lokale levesett og religioner, og opptre rettfærdig og humant overfor innbyggerne. Og de skulle i størst mulig grad følge de lokale administrasjonsformer hvis mulig.²⁵⁰ Som historiker Ole Feldbæk skriver, gjenspeilte ikke dette en spesielt idealistisk holdning eller et høyere etisk nivå fra dansk side. Dette var ingen filosofi som var spesiell for Danmark, det gjaldt i like stor grad for de andre kolonimaktene.²⁵¹

Europeerne forsto tidlig at det ville være militært og økonomisk umulig å føre et styre som grep direkte inn i de lokale levesett og påtvang innbyggerne en administrasjon som kunne risikere at de gjorde opprør, eller reiste vekk. En vedvarende god handel avhang av at folk var fornøyde med styret og ble i koloniene. Dette var den politikken som handelskompaniene hadde ført fra starten, og som Det kongelige ostindiske guvernement videreførte etter overtakelsen i 1777.²⁵² Politikken kom bl.a. til uttrykk ved at administreringen av den lokale befolkning stort sett ble utført av embedsmenn fra lokalbefolkningen selv. Slik som ved «sorteretten», domstolen for de lokale ikke-europeiske innbyggerne i Trankebar, hvor de i størst mulig grad skulle dømmes i henhold til lokale vedtekter og sedvaner separat fra europeerne som ble dømt i byretten, og gjennom skatteoppkreving gjort av egne forpaktere. Ikke bare ble lokalbefolkningens egne skikker og tradisjoner lagt til grunn for behandlingen av saker som vedrørte dem, de kunne også appellere helt til København og bl.a. klage på de danske embedsmenn, noe som også skjedde.²⁵³ Denne graden av friheter og autonomi gjenspeilte som nevnt den store frykten fra dansk side om å miste kontrollen med innbyggerne i koloniene, ikke en emansipatorisk og høyetisk

²⁴⁹ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 187-188. ; Brimnes, Niels og Helle Jørgensen. 2017.

«Lokalsamfundet Tranquebar 1630-1750». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 151. ; <https://selfstudyhistory.com/2015/10/23/christian-missionary-activities-in-india/> Lest: 23.10.18.

²⁵⁰ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 187.

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 188. ; Brimnes, Niels og Helle Jørgensen. 2017.

«Tranquebar under forandring 1750-1808». i *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 231.

²⁵³ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 190.

holdning fra danskenes side basert på opplysningstidens ideer. Som jeg vil vise, var det en relativt velbegrunnet frykt. Men tanken om ikke-innblanding i de lokale skikker og seder, og at man lot de lokale innbyggerne selv ordne opp i sine tvister på sine egne vis, kunne faktisk også ha en motsatt og uventet effekt. Dette fikk Danmark-Norge erfare i Trankebar.

I Serampore, Dansk Indias andre fastlandsholdepunkt, måtte europeerne om mulig trå enda mer varsomt frem. Der var det svært få europeere i administrasjonen da flertallet var fra lokalbefolkningen.²⁵⁴ Man var helt avhengig av den lokale ikke-europeiske handelseliten for å opprettholde nærværet og handelen i det som hadde utviklet seg til å bli et svært lukrativt handelssted i Bengal regionen. Foruten den eksentriske sjefen for Serampore, nordmannen Ole Bie (1733-1805), mannen som innviet en stor lutherske kirke i byen og døypte den Sankt Olavs kirke, var det kun en håndfull europeere tilstede i administrasjonen og garnisonen til enhver tid.²⁵⁵ Det var riktignok et større antall andre europeere, som engelskmenn, franskmenn og nederlendere, grunnet nøytralitetshandelen til Danmark-Norge og Serampores asylrettigheter.²⁵⁶ Dette skapte den interessante situasjon av en etter hvert europeiskpreget liten by med en for det meste «indisk» administrasjon.

Den store kastekonflikten

Den 27. august 1787 konstaterer guvernementet i Trankebar, da under ledelse av guvernør Peter Hermann Abbestée (1728-1794), at en stor andel av de lokale ikke-europeiske innbyggerne i Trankebar hadde forlatt byen og slått seg ned utenfor dens territorium.²⁵⁷ Deres fravær truet innhøstingen, forsyninger og handelen i kolonien generelt, og markerte starten på en konflikt som skulle strekke seg over flere år og som var starten på en lang periode med motsetninger og uro innad i Trankebar. Dette var både en konkret konflikt mellom ulike representanter for både den europeiske og den lokale eliten på individuelt nivå, og et uttrykk for en dypere kulturell motsetning mellom europeisk og lokal sørindisk kultur. Den store kastekonflikten, som den har blitt kalt, hadde sitt opphav i uenigheter mellom de ulike kaster og spørsmål knyttet til religiøse seremonielle rettigheter. Den hadde sitt utspring i kontroversen rundt og misnøyen med spesielt én mann: dubashen Suppreman Chetti.

²⁵⁴ Rastén, Simon. «Serampore, det nye handelssentrum 1755-1808». i *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 263.

²⁵⁵ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 162. ; Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 159-160.

²⁵⁶ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 160.

²⁵⁷ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 227.

En dubash var egentlig en tolk eller, som ordet betyr, en person som behersket to språk. Dubashene var viktige for handelsmenn, embedsmenn og andre fra den europeiske eliten i koloniene, og fungerte i realiteten som mellommenn i alle saker som angikk handel, administrasjon og forholdet til den lokale befolkningen. De ble gjerne personlig knyttet til én bestemt europeer som de jobbet for, og kunne nyte fordeler av dette forholdet. Derfor var også stillingen som dubash ettertraktet. Dubashen var ikke egentlig en tjener men en person som var relativt innflytelsesrik i koloniene og representerte en måte hvor den lokale og den europeiske eliten kom sammen på til gjensidig nytte. Mot slutten av 1700-tallet toppet deres innflytelse seg i koloniene, og mange europeere syntes de hadde nettopp for mye av dette. Det ble f.eks. klaget på deres «natur for å intrigere», j.f. sitater i forrige kapittel.²⁵⁸ Dubashenes økende innflytelse i siste halvdel av 1700-tallet markerer også på mange måter utviklingen i koloniseringen av India, der en stadig økende europeisk innflytelse nå gjorde seg gjeldende.

Dubashene var i det fulle og hele avhengige av at de pleide gode relasjoner til sine europeiske herrer, for at deres egne økonomiske aktiviteter skulle gå godt. Før denne tid var de indiske kjøpmennene, så som tekstilkjøpmenn, på mange måter de mest innflytelsesrike i de indiske koloniene. Disse var også selvstendige økonomiske aktører, noe dubashene da ikke var fullt ut. Skiftet i innflytelse innad i den ikke-europeiske eliten kom i stor grad av at de europeiske kolonimakter fikk en økende kontroll over indiske økonomiske aktiviteter. En stadig større andel av kolonien Trankebars inntekter kom nå fra beskatning av landbruket, og de kastene som tradisjonelt var de dominerende innen landbruket, fikk nå økt makt på bekostning av de kastene som kjøpmennene hovedsakelig kom fra. Retten til å kreve inn skatter og avgifter fra jordbruket ble i stor grad forpaktet av dubashene, og de eide en del jord og lånte ut penger.²⁵⁹ De fikk i det store og hele ganske mye makt og bare det at de forvaltet sine europeiske herrers midler gjorde dem til en svært viktig brikke i koloniens dagligliv på denne tiden.

Suppremania Chetti hadde etablert seg som den kanskje mektigste blant den lokale ikke-europeiske eliten i Trankebar i 1770 og 1780 årene, som dubash for de tre første finansrådene i det statlige guvernement, og jobbet seg opp en betydelig formue.²⁶⁰ Han var fra den laverestående Saluppar Chettiar-kasten, som tradisjonelt besto av mindre kjøpmenn, og ikke fra

²⁵⁸ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 215.

²⁵⁹ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 215.

²⁶⁰ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 225.

de da mektigere jordbrukskastene slik som Vellalar og Waduga kastene. Det var her roten til misnøyen med Suppremannias makt og posisjon lå: han hadde gått utover sin kaste. Selv om det var mange dubasher fra Saluppakasten på denne tid hadde misnøyen fra de høyere kaster økt, og nå beskylte de Suppremannia for å bruke sin stilling til å tilrive seg stadig mer penger og makt, noe som ikke var forenlig med hans lavere kastetilhørighet. Dette ble koblet sammen med et sinne over at Saluppakasten forsømte sine religiøse plikter ved templene, noe som hindret gjennomføringen av viktige seremonier, og dermed valgte noen fra de andre kastene å forlate Trankebar som et pressmiddel for å få guvernementet til å ordne opp i dette.²⁶¹

De som flyttet ut av byen besto for det meste av medlemmer fra det som kaltes «høyrehåndskastene», som var de tradisjonelt jordeiende eliter, mens «venstrehåndskastene» for det meste ble igjen. Sistnevnte besto for det meste av kjøpmenn, handelsfolk og håndverkere, som ikke var knyttet til jord. Denne «loddrette» inndelingen i et ellers komplisert hierarki av kaster i det indiske samfunnet, er noe man kun finner i Sørøst-India, særlig i området ved Koromandelkysten, der Trankebar befant seg.²⁶² Systemet av venstre- og høyrehåndskaster var en slags fraksjonering innad i dette samfunnet som skar igjennom kastesystemet ellers, og historiker Kjell Hodne skriver at systemet fungert som et hjelpemiddel for å integrere konkurrerende ideer, grupper og skikker.²⁶³ Kastegruppene kunne bruke virkemidler slik som å reise ut av et område hvis det var stor misnøye om noe, og så stille krav for at de skulle vende tilbake å gjenoppta sine virker. Og det var i dette tilfellet at det danske guvernementet kom til kort i sin ikke-innblandingspolitikk.

Først valgte guvernementet å fengsle Suppremannia, på et dårlig juridisk grunnlag men som en forholdsregel for til det alminnelige beste som det skriver hjem til København.²⁶⁴ Guvernementet ønsket å imøtekomme kravene fra lokalbefolkningen og erstatte ham med en dubash av høyere kastetilhørighet. Dette hjalp lite, så han ble løslatt igjen, og guvernementet motsatte seg for en stund å høre på flere krav fra de utflyttede innbyggerne. Suppremannia hadde mektige venner i guvernementet, som dubash for finansråd Thomas Christian Walter. Han fikk også støtte av justisråd Michael Alrø Fugl, som var venn av Walter. Begge disse hadde

²⁶¹ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 227.

²⁶² Mentz, Brimnes, Fihl, «Indernes verden 1600-1750», I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 31.

²⁶³ Hodne, Kjell. *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar: interaksjoner, 1777-1808*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo, 2007. s. 17.

²⁶⁴ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 227.

økonomiske interesser av samarbeidet med Suppremannia: Konflikten falt på denne måten sammen med en konflikt innad i den europeiske eliten, der de fleste av guvernementets medlemmer sto mot Anker.

I første omgang fikk man overtalt folk til å vende tilbake til kolonien, en kommisjon bestående av europeere og ikke-europeere reiste økonomiske krav til Suppremannia og prøvde å løse konflikten om seremonielle rettigheter og plikter hos kastene. Da dette ikke førte frem brøt konflikten ut i runde nummer to, provosert fram av Suppremannia som fortsatte sine aktiviteter som før og å «heve seg over sin kaste». Guvernementet, som prøvde å etterkomme de fleste av kravene fra de utflyttede, arresterte Suppremannia igjen. Da denne nok en gang ble løslatt av mektige venner reiste han så vekk fra kolonien, og bosatte seg for enn tid i Thanjavur. I 1789 klarte man å hindre at konfliktene eskalerte igjen (med fysiske avstraffelser mot noen av hovedmennene), og en megling ble gjennomført. Med dette stanset de store kastekonfliktene hovedsakelig opp. Suppremannia ble senere mistenkt for å stå bak en rekke plyndringer og overgrep mot folk i Trankebar. Da grep guvernementet endelig inn, saken var nå ikke lenger ansett kun som et indre anliggende blant den ikke-europeiske befolkningen, men et direkte angrep på guvernementet, og Suppremannia ble bøtelagt svært strengt i 1794.²⁶⁵

Kulturforskjeller i forståelsen av den administrative praksis

Jeg vil hevde at den konflikten som oppsto mellom guvernør Anker og Suppremannia Chetti med hans europeiske allierte, markerer en konflikt mellom en nord-vest-europeisk og en lokal indisk forståelse av hvor skillet gikk mellom offentlig og privat økonomi, og hva som var ikke bare akseptert, men også forventet adferd blant myndighetspersoner i lokalsamfunnet. Selv om det var en langt tynnere grense mellom offentlig og privat økonomi også i Danmark-Norge på slutten av 1700-tallet, med det vi vil kalle korrupsjon som mer akseptert, var det likevel i ferd med å utvikle seg en mer utpreget spesialisering og byråkratisering innen statsadministrasjonen. Det skjedde en utbygging og profesjonalisering av sentraladministrasjonen hvor en ensartet, saklig og formell korrekt behandling av sakene ble sikret.²⁶⁶ Dette skapte et ideal om å skille offentlig fra privat økonomi og en klarere grense om hvor myndighetsområdet hos den enkelte embedsmann lå.

²⁶⁵ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 229.

²⁶⁶ Hodne, *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar*, 19.

Dette må sees i sammenheng med den utviklingen som hadde funnet sted i England noe før, i forbindelse med den første industrielle revolusjon, der krav om en mer effektiv administrasjon fra entreprenører og industrialister, vokste i takt med den industrielle utviklingen og klasesamfunnets fremvekst som skjøv den gamle paternalistiske samfunnsmodellen stadig mer tilbake. Nye idealer om profesjonalisering, byråkratisk spesialisering og økonomisk redelighet fikk innpass i den engelske offentligheten. Peter Anker, med sin fartstid som embedsmann i England gjennom mange år, var nok holdningsmessig og moralsk preget av dette sier Kjell Hodne.²⁶⁷ I Trankebar møtte han et motstridende syn og filosofi som ennå hang igjen blant de dansk-norske embedsmenn, i en lokaladministrasjon hvis store geografiske avstand til sentralmyndighetene gjorde personlig økonomisk vinning og utnyttelse av embetsstillinger adskillig lettere.

Det private/offentlige skillet og denne spesialiseringen var annerledes i det sørøstlige India på denne tiden. Grensene mellom politiske, religiøse og private affærer var ikke de samme som i f.eks. England, i stedet var disse knyttet til hverandre gjennom sosial prestisje og posisjonering. Politiske og seremonielle rettigheter hang ofte sammen med økonomiske inntjeningsmuligheter, og viktigst: det lå ikke en fast etablert byråkratisk og profesjonell inndeling til grunn slik som da utviklet seg i England, ei heller etablerte sedvaner i slike tilfeller, for som Niels Brimnes og Helle Jørgensen sier så var sosial prestisje og seremonielle rettigheter knyttet sammen og stadig oppe til forhandling.²⁶⁸ I dette samfunnet var også gaver og bestikkelser vanlige og en akseptert måte å få innflytelse på og utført tjenester. Det ble sett på som en slags ofring.²⁶⁹ Mange av de europeiske embedsmennene i India på denne tiden visste å utnytte dette grovt til egen vinning, særlig de engelske som ble kjent som «nabober» (fyrster) hjemme i England, og som var en av grunnene til at den britiske staten grep inn i bestyrelsen av de britiske koloniene.²⁷⁰ Etter hvert, fra 1770 årene av, vokste en profesjonell embetsmannsklasse i form av Indian Civil Service frem i de britiske koloniene, preget av nye moralske normer for embetsutøvelse, der det bl.a. ble adskilte profesjoner for handel og administrasjon. I tillegg ble lønningene hevet. Som følge av dette vil det være riktig å si at Britisk India lå foran Dansk India på det administrative området.²⁷¹

²⁶⁷ Hodne, *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar*, 19-20.

²⁶⁸ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 231.

²⁶⁹ Hodne, *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar*, 21.

²⁷⁰ Mentz, Søren. 2017. «Britisk ekspansjon og dansk tilpasning 1750-1808». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 186-187. ; Hodne, *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar*, 21.

²⁷¹ Hodne, *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar*, 20-21.

Den slags utnyttelse av lokal skikker og normer som nevnt over, gjaldt nok også for de danske embedsmenn som hadde vært i Trankebar en stund da Anker ankom, og som hadde høstet store økonomiske fordeler av å knytte seg til lokale ikke-europeiske innbyggere med innflytelse i lokalsamfunnet. F.eks. dubashene, rike handelsmenn og forpaktere av jord. Forståelsen av hvordan dette kompliserte sosiale systemet fungerte i praksis, dets tilknytning til kastevesenet, og de problematiske konsekvensene en slik oppførsel kunne få for administrasjonen av kolonien, vek nok tilbake for ønsket om rask personlig vinning. J.f. Henning Munch Engelhardtts klage om å utsuge de lokale innbyggerne for så å vende raskt hjem med økonomisk gevinst, som drøftet i kapittel fire.

Den trangen til personlige vinning som vi ser hos de europeiske embedsmennene i Dansk India, bidro til at de nok overså de skadelige virkningene av at en lavkastelig mann som Suppremanhia Chetti, fikk tilrive seg større økonomisk og politisk makt enn det lokalbefolkningen ellers kunne akseptere ut ifra et sosiokulturelt ståsted. Konflikten ble da videre markert av en manglende forståelse fra Anker og guvernementets side på hvordan man så skulle reagere. Idealet var, som nevnt, at man skulle gripe så lite inn i den ikke-europeiske lokalbefolkningens skikker som mulig, og la de i størst mulig grad løse konflikter selv. I kastekonflikten virket dette mot sin hensikt: det var *forventet* at guvernementet skulle gripe inn, som den «lille konge» som lokalbefolkningen kalte den lokale herskeren, i dette tilfelle det ostindiske guvernement.

Guvernementet ble oppfattet av lokalbefolkningen i Trankebar som å styre i kongen av Thanjavurs sted, som en småkonge under hans overhøyhet. «Høyrehåndskastene» forventet i dette tilfellet at guvernementet påtok seg sin plikt som lokal hersker og avgjorde saken gjennom en pragmatisk voldgiftsavgjørelse. Da det først i stedet valgte å nedsette en kommisjon med representanter både for koloniadministrasjonen og den ikke-europeiske lokalbefolkningen, for å undersøke saken på en så nøytral måte som mulig, mente man at dette skulle kunne løse konfliktene etter lokale sedvaner og skikker. Dette virket imidlertid bare forvirrende og ansvarsfraskrivende på de lokale. De som klaget, ville heller ha en rask og bestemt inngripen fra myndighetene. Da dette ikke skjedde med en gang, krevde man handling og at kommisjonens protokoll, som var ført på dansk, skulle kontrolleres opp mot en protokoll ført på tamil av «sorteretten». Men dette var dråpen som fikk begeret til å renne over for de europeiske medlemmene av kommisjonen, og for guvernementet. De anså det som et angrep på deres integritet og autoritet. De anerkjente ikke noen tamilsk protokoll, ei heller at «[...] være

forbundne at indføre og underskrive, hva en sort skriver, der ikke engang er nogen edsvoren betjent, finner for godt at skrive på nogle løse olisser [palmeblader], hvis indhold aldrig er blevet os sagt.»²⁷²

Dette viser at det gikk en grense for hvor langt koloniadministrasjonen kunne strekke seg i ikke-innblandingspolitikken, og ikke minst hvor stor ettergivenhet overfor lokale krav de kunne vise. Reaksjonen fra guvernementet viser også et syn på at det var en høyere kompetanse og integritet blant europeiske embedsmenn enn det som ble tiltrodd de lokale «sorte» innbyggerne og deres noe «usiviliserte» rettspraksis. Jeg vil bringe dette inn i diskusjonen om «orientalismen», og vil påstå at guvernementet her utviste en holdning til de lokale ikke-europeiske embedsmennene som virkelig kan kalles «orientalistisk», og med moderne øyne rasistisk: Sitatet over bringer tankene hen til typiske «orientalistiske» klisjeer som løgnaktighet, en intrigerende natur, usivilisert oppførsel og latskap. Sitatet gir i tillegg en antakelse om at «sorteretten» kunne bli oppfattet som et vrangbilde på en europeisk rettsinstans og administrasjon, med sin «redelighet», «integritet», «profesjonalitet» og «arbeidsomhet». En antakelse vi kan finne indikasjon for i Sids teori om «orienten» som vrangbilde på «vesten». Til slutt var dette også et autoritetsspørsmål om hvor den øverste myndighet lå, i rettspraksisen så vel som i andre spørsmål om autoritet i koloniadministrasjonen.

Kastekonflikten skulle komme til å prege den nye guvernør Peter Anker i stor grad. Han ankom midt oppe i den, og den bidro til at han søkte kommerseskollegiet hjemme i København om å få mer personlig makt i kolonien og slik opptre mer som en småkonge etter lokal skikk, noe han mente ville styrke administrasjonen av den betraktelig.²⁷³ Peter Anker selv vil bli tema for neste kapittel.

Konklusjon

Som jeg har vist i dette kapittelet var administrasjonen av koloniene lagt opp til fra guvernementets side slik, at det i praksis forekom lite intim kontakt mellom europeere og lokalbefolkning. Idealet om minst mulig innblanding i lokale affærer og dagligliv var som kjent mantraet som ble videreført fra koloniens etablering. Dette hang sammen med det primære ønske om å drive handel på India, og ikke en egentlig imperialistisk ekspansjon selv ikke etter

²⁷² Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 232.

²⁷³ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 232-233.

at andre kolonimakter for alvor begynte med dette mot slutten av 1700-tallet. Likevel var det en del kontakt og interaksjon mellom europeere og ikke-europeere, der førstnevnte møtte sistnevnte som handelsmenn og tjenere men også som lokale stormenn og fyrster, men der forholdet mellom dem aldri ble oppfattet som likeverdig på noen måte. Følelsen av to adskilte verdener, fysisk, kulturelt og også etnisk preger beretningene fra de europeerne som beskriver dagliglivet i koloniene, og deres omgang med lokalbefolkningen. Dette var et skille som også fremkalte eurosentrisk men også typiske «orientalistiske» holdninger blant hos europeerne overfor sine ikke-europeiske naboer. Men jeg vil påstå at vi kan snu dette på hodet, og si at det var slike holdninger og menneskesyn som også opprettholdt dette skillet.

Disse holdningene, koblet med frykten for uro, reduserte kontakten med lokalbefolkningen til et minimum. Bortsett fra i misjonen, der poenget nettopp var mest mulig kontakt. Og lokalbefolkningen fikk administrere seg selv i utstrakt grad. Men idealet om ikke-innblanding var som jeg har vist vanskelig å gjennomføre i praksis. Og særlig Peter Anker var en talsmann for et mer direkte autoritært styre og inngripen overfor lokalbefolkningen. Kastekonflikten er et godt eksempel på hvordan dansk-norsk (europeisk) kultur og de indiske kulturer kunne komme på kollisjonskurs i sentrale spørsmål. Den viser at europeernes forståelse av hvor dynamisk det Sørøst-indiske samfunnet var, kunne komme til kort. Grensene for religiøse, politiske og økonomiske rettigheter var andre og kunne være nært knyttet til hverandre, da seremonielle rettigheter f.eks. var knyttet til sosial prestisje. Dette var likevel ikke hugget i sten gjennom etablerte sedvaner, men kunne alltid forhandles om, og lokalbefolkningen forventet at den lokale herskeren skulle hevde sin autoritet i konfliktspørsmål som krevde en hurtig avgjørelse og dom, etter lokal tradisjon, og ikke være unnvikende. Konflikten viser også annen interessant ting: Når det kom til rettsforståelse, lovers gyldighet, administrative evner og profesjonell integritet så ble de lokale ikke-europeiske innbyggernes domstoler, rettspraksis og lovverk ikke tillagt den samme gyldighet, verdi og autoritet som europeernes. Her møter vi ikke bare et eurosentrisk syn, men også et likefrem «orientalistisk» syn på kulturforskjeller.

Den store kastekonflikten oppsto som vi har sett omtrent samtidig med etableringen med Det Trankebarske Selskab, og fungerte som et insitament til i den patriotiske opplysningsånden å innhente nyttig og anvendelig kunnskap om lokale forhold. Slik at man kunne hindre tilsvarende kulturelle misforståelser og konflikter i fremtiden, og virke sammen med lokalbefolkningen til koloniens beste. Dette fordret en aktiv inngripen i deres liv, og slik sett kom det patriotiske opplysningsidealet i konflikt med idealet om ikke-innblanding i de lokale kulturer.

Kapittel 7.

Koloniherre og opplysningsmann

Peter Anker og det indiske

Malebarene, der ere frygtsomme af Natur, må holdes skarpt²⁷⁴ - Peter Anker

Innledning

Ved Kulturhistorisk Museum i Oslo, som en del av den etnografiske samlingen, finnes et lite prospekt, et bilde, av en liten by med landskap rundt. Det er en akvarell og gouache på papir og det er gammelt. Byen det forestiller ser med en gang litt søreuropeisk ut, kanskje spansk eller et annet sted ved Middelhavet. Kan det være Nord-Afrika? Bygningene er lave, foruten et festningsverk til høyre, og de har alle et gulaktig preg. Rundt byen er det en høy mur. Det later til å være en godt bevoktet by. Det er tydelig at det er en kystby, siden man kan se noen skipsmaster. Det som likevel røper at det ikke kan dreie seg om en by ved Middelhavet er flagget som vaier over festningen. Det er det danske flagget. Danmark hadde ingen by eller festningsverk noe sted i Sør-Europa. Samtidig kan det heller ikke være i selve Danmark, eller for den slags skyld i Norge, Danmarks juniorpartner i dobbeltmonarkiet, for vegetasjonen som er avbildet rundt byen, i forgrunnen og ved sidene, er ikke den vi finner i Norden. Det er palmetrær og annen tropisk vegetasjon. Så hva er det vi ser? En nesten utydelig påskrift nederst ved venstre kant forklarer: *Tranquebar*. Det er antakelig malt i 1790, og hvis vi ser nøyere etter kan vi også finne navnet på kunstneren; bildet er signert P. Anker.²⁷⁵

Generalmajor Peter Anker (1744 – 1832) var guvernør i Trankebar mellom 1788 og 1806. Foruten å være en erfaren embetsmann av høy rang var også Peter Anker en habil maler, og her har han skildret byen han kom til som nyutnevnt guvernør et par år tidligere. For Peter Anker var en som likte å dokumentere det han så og det han opplevde av alt det indiske rundt seg. Ikke så mye følelser og hyllest til det åndelige, til naturen, menneskets heroiske fortid eller

²⁷⁴ Arnesen, Finn (red.). *Brevet fra Trankebar 7.-10. juni 1790 fra Peter Anker til Peder Anker*. Oslo: Bogstad Stiftelse, 2009. s. 30.

²⁷⁵ Hysing, Dorteia. «Generalmajor Peter Anker – En samling indiske prospekter i Etnografisk museum». Hovedoppgave i kunsthistorie – Avdeling for kunsthistorie – Universitetet i Oslo – 1998. Del. II. s. 10.

eksperimentering med farger som i den senere romantikken, selv om vi også kan finne spor av dette hos Anker, men heller et ønske om å dokumentere, klassifisere og kategorisere det han så. Han viste en spesiell interesse for det landet han var kommet til som embedsmann for Danmark-Norge, en vitenskapelig fundert interesse og nysgjerrighet som gikk utover den rent embetsmessige nødvendigheten for å rapportere om de lokale forhold. Som det barn av opplysningstiden han var. Men selv om Peter Anker viste en glødende interesse for indisk kultur, hadde han også til tider et svært negativt syn på den indiske lokalbefolkningen i Trankebar som mennesker. Som jeg vil komme tilbake til senere, står dette ikke nødvendigvis i motstrid til hverandre i et opplysningstidsperspektiv.

I dette kapittelet vil jeg ta for meg Peter Ankers liv og virke og forsøke å plassere ham inn i konteksten av de begivenheter som formet hans tid. Peter Ankers tid som guvernør dekker mye av den perioden oppgaven tar for seg, og jeg anser ham som en sentral eksponent for den politikken og det synet guvernementet hadde overfor de lokale ikke-europeiske innbyggerne. Derfor har jeg viet dette kapittelet til ham i sin helhet. Jeg vil se litt på hans tidlige år og hans bakgrunn som medlem av en privilegert stand, og den utdanning som førte frem til hans senere karriere, selv om vekten vil bli lagt på Ankers tid i India og hans virke som guvernør i Dansk India. Jeg vil drøfte hvordan Ankers syn på de lokale ikke-europeiske innbyggerne i koloniene, og deres kultur preget hans embetsgjerning. Og jeg vil forsøke å plassere Anker inn i debatten om distinksjonen mellom de typer av oppfattelse på kulturforskjeller som vi kan ane blant den intellektuelle eliten i koloniene på denne tiden, j.f. de to foregående kapitler. Jeg vil også legge vekt på en drøfting av Ankers mange bilder, og hvorvidt man kan si ut ifra disse og hans embetsgjerning om han kan beskrives som en «orientalist» ut ifra et saidisk perspektiv. Bildene som omtales finnes i et bilag til denne oppgaven, i tillegg er det første gjengitt på side 3.

Tidlige år

I shall always be happy to hear of the welfare & prosperity of three gentlemen, in whose conversation I have had so much pleasure, as in that of two Messrs Anchor & their worthy tutor, Mr Holt.²⁷⁶

²⁷⁶ Nielsen, Yngvar. General – Major Peter Anker, guvernør i Trankebar. Kristiania: P. T. Mallings Bogtrykkeri, 1870. s. 4.

Ordene tilhører Adam Smith, forfatteren av *Wealth of Nations* (1776) og et av opplysningstidens store navn, og står skrevet i stamboken (minneboken) til Peter og Carsten Anker den 26. mai 1762. Boken var med de unge brødrene på deres dannelsesreise mellom årene 1760 og 1765, en reise som bl.a. omfattet Skottland hvor de møtte Adam Smith som underviste i filosofi. Møtet med Smith forteller oss at de unge guttene var svært privilegerte og nok allerede hadde fått en god skolegang. Møtet plasserer også Peter og hans yngre bror rett inn i den åndsretning som dannet bakteppet for mye av deres liv: opplysningstiden. Denne tids ideer, filosofier og impulser skulle nok prege Peter og forme ham på mange måter, hans virke og hans karakter, og komme til uttrykk gjennom hans virksomme liv, i hjemlandet Norge, i England og som guvernør i en årrekke i den lille byen Trankebar i Dansk India.

Peter Anker ble født 31. juli 1744 i Fredrikshald, nå Halden. Som den eldste av kjøpmann Erik Anker og Anne Cathrine Tanks to sønner, vokste han opp i gode kår sammen med sin tre år yngre bror Carsten. I 1749 kjøpte deres far Moss jernverk sammen med en forretningspartner og i 1756 flytter familien til Moss. Her vokste de to sønnene opp ved verket og blir introdusert i farens forretninger og i driften av et jernverk. De fikk begge god undervisning, både av sine foreldre og av huslæreren Andreas Holth. Holth beskrives som en god pedagog som ofte tok guttene med ut av studerkammeret og ut i naturen for å vise og forklare.²⁷⁷ Selv om farens økonomi til tider ikke var den beste, skulle sønnene Peter og Carsten ha en god utdanning slik det sømmet seg barn av det øvre borgerskapet, og i august 1760 dro de to guttene ut på den sedvanlige dannelsesreisen. Med seg hadde de huslærer Holth. Første stoppested var England og byen Norwich. Dannelsesreisen, eller *The grand tour*, var en viktig del av utdannelsen til barn av den europeiske overklassen fra tidlig moderne tid av, og hadde som formål å utvikle deres personlighet ved innsikt i andre kulturer og språk, vitenskap og filosofi. Den skulle åpne deres sinn og virke dannende. Slike reiser var gjerne av langvarig art og ofte over flere år. For brødrene Anker varte den i over fem år, til desember 1765.

Første del av reisen omfattet England og Skottland. De oppholdt seg lenge i Oxford, men fikk også se Newcastle, Edinburgh, Glasgow, Liverpool og Manchester. Sommeren 1762 kom de til London. Der traff de sine fire fettere Iver, Bernt, Peder og Jess Anker, som var på en tilsvarende reise med sin huslærer.²⁷⁸ Deretter bar det av sted til Paris og Toulouse og tilslutt Tyskland hvor

²⁷⁷ Hysing, Dortha. «Generalmajor Peter Anker – En samling indiske prospekter i Etnografisk museum». Hovedoppgave i kunsthistorie – Avdeling for kunsthistorie – Universitetet i Oslo – 1998. s. 11.

²⁷⁸ Hysing, *Generalmajor Peter Anker*, 12.

siste stoppested var bergseminaret i Freiburg, hvor de oppholdt seg ett og et halvt år til de reiste hjem til Norge i desember 1765. Underveis kan vi anta at de fikk god undervisning, som skal ha omfattet engelsk også fransk språk og litteratur, geologi, fysikk og mekanikk samt filosofi, dramatikk og kunsthistorie.²⁷⁹ Det er også naturlig å anta at Peter Anker må ha lest og blitt undervist i noen av verkene til opplysningstidens tenkere, som berører nettopp temaer som historie, sivilisasjon, folkeslag, menneskerettigheter og menneskeverd, menneskets natur og iboende egenskaper osv., og ikke minst klassifiseringen og rangeringen av naturens arter. Foruten nevnte Adam Smith, har han antakelig lest Linné, og må sikkert også ha fått kjennskap til John Locke, David Hume, Voltaire og Montesquieu. Opplysningstidens store og aktuelle tenkere, kan ha bidratt til (Ankers) forsøk på å rangere folkeslag og kulturer hierarkisk på en vitenskapelig måte: opplysningstidens vitenskapelige rasisme.²⁸⁰ Samtidig må man ha i mente at brødrene Anker kan ha blitt skjermet for noe av det som ble ansett for å ha vært for radikal litteratur, av huslærer Holth, eller at Holth, hvis han selv var en søkende sjel, kan ha benyttet sjansen til å gi guttene en smakebit av det de ikke fikk lese i det eneveldige Danmark-Norge. Uansett blir dette kun spekulasjoner. Da brødrene så vendte tilbake til Norge, gikk Carsten inn i sin fars virksomhet for å bistå, men det er usikkert hva som skjedde med Peter. Det har ennå ikke lyktes meg å finne noen kilder om hans liv mellom 1766 og 1773. Kunsthistoriker Dorthea Hysing sier han ikke er registrert ved noen høyere læresteder i Norden, men at han kan ha reist ut av Norge igjen, og muligens hatt en morsarv å bruke av.²⁸¹

I utenrikstjeneste

I 1773 dukker Peter Anker igjen opp i kildene, da han blir utnevnt til konsul i Hull i England.²⁸² Vi kan anta at han imellomtiden kan ha studert i utlandet. Konsulembetet i Hull har han frem til 1776 og fra 1777 er han generalkonsul i London, et enda høyere embete.²⁸³ Der skulle Peter Anker virkelig bli lagt merke til. Som konsul først i Hull og deretter London rapporterte han flittig hjem til myndighetene i København om alt av teknologisk, økonomisk og samfunnsnyttig interesse, slik som den gryende industrien og fremstillingen av varer, deres bruksområder og maskinenes virkemåter mm.²⁸⁴ Dette er i den industrielle revolusjons første fase i England og ny teknologi ser dagens lys, slik som f.eks. dampmaskinen, og Peter Anker sender hjem det

²⁷⁹ Hauge, Yngvar. *På ytterste post*. Oslo: Aschehoug, 1951. s. 26.

²⁸⁰ Israel, Jonathan I. *Enlightenment Contested – Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*. Oxford: Oxford University Press, 2006. s. 590-594.

²⁸¹ Hysing, *Generalmajor Peter Anker*, 13.

²⁸² Peter Ankers div. utnevnelser. Riksarkivet Oslo. PA-0003 - Anker. Serie: F – Dokumentsamling.

²⁸³ *Ibid.*

²⁸⁴ Nielsen, *General – Major Peter Anker*, 7.

som kan være den første tegning av en dampmaskin i Danmark-Norge, den såkalte Newcomen-maskinen.²⁸⁵ Det var på denne tid nedgang i den dansk-norske trelasthandel og myndighetene i København søkte en løsning på problemet, samtidig som de påla Anker å dokumentere alt av interesse som kunne bedre økonomien. Slik fungerte Anker som den reneste industrispion i en tid hvor den patriotiske opplysning søkte å bedre samfunnet som helhet. Og den interesse for bildende kunst som han hadde fremvist under dannelsesreisen noen år før kom nå til sin rett, da han sendte tegninger av høy kvalitet av det han så hjem:

Jeg må Igentage min forbindtlighed [velvilje] og komplimenter for tilsendte tegning, uden at smigre, da ere de så fuldkommen smukke [...] Jeg har vist dem til alle stænder og alle aldere, fornemme og ringe, professores i kunsten og liebhavere [samlere], og alle ere de enige, at de ere af det kønneste slags, og at de gøre Eder megen ære. – Carsten Anker.²⁸⁶

Peter Anker ble nå også lagt merke til i regjeringsskretsene i København. Tegningene kunne bidra til å bygge opp en egen hjemlig industri i Det dansk-norske riket.²⁸⁷ Tegningene viser også at Ankers kunstneriske ferdigheter nå var kommet opp på et høyt nivå, et talent som skulle videreføres under hans opphold i India, og plassere ham for ettertiden som den første kanskje virkelige maler fra Norge.²⁸⁸ Foruten gjennom sitt virke som rapportør om de tekniske nyvinninger i England fikk Ankers gode forhandlingsevner og kontaktnett i England stor betydning for Danmark-Norges nøytralitetshandel gjennom tidens store omveltning, den nordamerikanske uavhengighetskrig. Hans aktelse i København steg så enda mer, noe han nøt godt av. I løpet av sine år i England var Peter Anker i et av sentrene for de impulser, åndelige strømninger og begivenheter som preget opplysningstiden. I London var tilgangen på litteraturen, nyhetene og de kunstneriske uttrykkene som preget denne perioden adskillig større enn hjemme i Norge eller Danmark, og det er rimelig å anta at dette har Peter Anker benyttet seg av, og blitt preget av. Det er sikkert at han var en stor tilhenger av det britiske politiske systemet, samfunnsform og skikker.²⁸⁹ Han var politisk konservativ og slettes ikke noen republikaner. Men tankene om større politisk frihet for i hvert fall borgerskapet ha vært tilstede.

²⁸⁵ Nielsen, *General – Major Peter Anker*, 9.

²⁸⁶ *Ibid.*

²⁸⁷ Ustvedt, Yngvar. *Trankebar – Nordmenn i de gamle tropekolonier*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag a.s., 2001. s. 187.

²⁸⁸ Beverfjord, Alexandra. 2002. «Indias ankermann». *Dagbladet*, 16. mars.

²⁸⁹ Brimnes, Niels og Helle Jørgensen. 2017. «Tranquebar under forandring 1750-1808». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 236.

Likevel, som jeg vil vise, skulle han bli en stor motstander av den franske revolusjon da denne gikk inn i sin mest radikale fase.

Selv om han lenge høstet fruktene for sin gode anseelse i England, skulle ting etterhvert bli vanskelig for Peter Anker personlig. Han fikk gjeldsproblemer. Han hadde levd på høy fot i London, mer enn hva godt var, med sine venner blant den engelske sosieteten. Dette skulle nå falle tilbake på ham. Her finner vi hovedårsaken til at Peter Anker søkte på stillingen som guvernør i Trankebar i det fjerne India, da denne bød seg. Han så muligheter for en god fortjeneste i stillingen, som kanskje kunne bøte på hans pengeproblemer.²⁹⁰

Peter Ankers møte med India

Den 5. november 1787 gikk Asiatisk Kompagnis skip «Johanne og Marie» ut fra London.²⁹¹ Om bord var den vordende guvernør. Det var en farefull og lang ferd som ventet, langs Afrikas kyst og over Det indiske hav. Selv i godvær kunne en slik reise by på problemer, men «Johanne og Marie» kom i tillegg ut for kraftige stormer på veien mot sitt første stopp, Kapp Verde øyene.²⁹² Men det gikk bra, og reisen videre til India og Trankebar tok til igjen den 21. desember. Ikke før den 11. mai, etter de hittil verste stormene skipet kom ut for, ankrer «Johanne og Marie» opp ved Trankebar. Peter Anker fikk se sitt nye hjem for første gang.

La oss vende tilbake til bildet fra innledningen. Bildet er fremstilt som en byprofil. Den skal kanskje gi et inntrykk av det første glimtet av Trankebar for en reisende som ankommer byen fra sør langs kysten. Den reisende har nettopp trengt ut gjennom noen palmetrær og annen tett vegetasjon, etter kanskje å ha forsert noen våtmarker, og der ligger den. Handelsbyen med sine murer, festningsverk og det digre danske flagget som vaier over det. For det er en europeisk by man først skimter. Foruten festningen Dansborg kan vi til venstre for den se spiret til en kirke, Jerusalemskirken, og dernest den korsformede Zionskirken. Helt til venstre skimtes en stor byport med en bro over en vollgrav. Tankene føres raskt til middelalderens og renessansens europeiske bystater. Men det er likevel noe som rokker ved dette inntrykket, for til høyre for byporten sees en stor bygning. Det er byens største pagode. Pagoden, et element som kan forbindes med India, og som har fått en ganske tydelig plass i motivet, knytter bildet og byen bestemt til Østen. Det er også noe annet som bidrar til akkurat det: Nedenfor byen, i forgrunnen

²⁹⁰ *Ibid.*

²⁹¹ Hysing, *Generalmajor Peter Anker*, 17.

²⁹² Nielsen, *General – Major Peter Anker*, 12.

og litt til venstre for midten kan det skimtes et lite følge med mennesker. Det er seks soldater med røde jakker og hvite bukser, den danske uniform. Bak dem følger en liten gruppe ikke-europeiske lokale innbyggere, tilsynelatende lettere kledd. De bærer på noe. Det er en bærestol, en såkalt palankin, og i den sitter en skikkelse som later til å være en europeisk offiser. Europeiske soldater, en offiser i bærestol, båret av lokale tjenere, på veg mot en i overveiende grad europeisk by i det sydlige India. Et «orientalistisk» element. Var det dette synet som møtte Peter Anker da han ankom Trankebar for første gang? Riktignok må han ha sett byen fra den andre siden, fra sjøen, men det gir et visst inntrykk av det første møtet. Det må ha gjort inntrykk på ham å ha sett det danske flagget vaie der så fjernt fra hjemlandet. Følelsen av å være kommet til en liten bit av Danmark-Norge må ha blitt forsterket av det faktum at en mengde lokale innbyggere rodde båten i møte for å tilby sine tjenester som hans dubash, alle på forståelig dansk.²⁹³ Han visste det ikke da men her skulle han forbli i hele 18 år.

Problemene sto i kø for den nye guvernør. Det var en koloni i uorden han overtok styringen av. Det året Anker reiste ut begynte den store kastekonflikten. Samtidig hadde mange av europeerne som bodde i Trankebar, så vel som mange av de lokale innbyggere slik som dubashene, skodd seg på økonomisk urederlighet. Korrupsjonen var særlig utbredt blant embedsmennene. Det var dårlig stilt med den lille militære styrken som fantes, soldatene og de fleste offiserer var forbrukne.²⁹⁴ I tillegg var det misnøye med misjonærene over deres dårlige behandling av de lokale innbyggerne.²⁹⁵ Anker forsøkte å rydde opp, og møtte motstand. De mange uærlige embedsmenn hadde lenge nytt godt av den relativt svake tidligere guvernøren Peter Herman Abbestees ettergivenhet overfor problemene, og at en nykomling som Anker nå skulle lage vanskeligheter for dem måtte få konsekvenser. På samme tid må man tenke at Anker hadde lite kjennskap til det dansk-norske byråkratiets irrganger, etter lengre tid i England, og hadde vanskelig for å sno seg i det relativt uklare farvannet av rett, gal og akseptert oppførsel blant korrupsjon, nepotisme og vennetjenester.²⁹⁶ Han hadde samtidig lite kjennskap til indiske forhold, enn så lenge, og hadde ikke satt seg nevneverdig inn i lokale skikker og samfunnsstrukturer på forhånd. Men han forsøkte likevel å rette opp i problemene, og lyktes i å få avsatt noen av de mest problematiske personene, samt få en slags orden på økonomien. I tillegg ble forholdet til de omkringliggende engelske kolonier de beste og lokalbefolkningen i

²⁹³ Feldbæk, Ole og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika*. København: Politikens Forlag, 1980. s. 191-192.

²⁹⁴ Hysing, *Generalmajor Peter Anker*, 24.

²⁹⁵ Rasch, Aage. "Dansk Ostindien 1777-1845 – Storhedstid og hensygnen". i Brøndsted, Johannes (red.). *Vore Gamle Tropekolonier Bind 7*, København: Fremad, 1966. s. 100-103.

²⁹⁶ Hysing, *Generalmajor Peter Anker*, 25.

Trankebar anså ham etterhvert som en som respekterte dem.²⁹⁷ Så er det spørsmål om dette var gjensidig.

Menneskesyn, hensynet til kulturforskjeller og den harde linje

[...] intet uden frygt for magten gør en god undersåt af en sort [...].²⁹⁸

I tillegg til sitatet over har jeg i kapittel fem og seks referert til noen andre av Peter Ankers utsagn om den lokale ikke-europeiske befolkningen i koloniene. Utsagnene som vitner om et negativt syn på deres generelle oppførsel og væremåte, skikker og «natur». Denne måten å omtale den lokale befolkningen på, med henvisning til deres «natur», og at en bestemt negativ oppførsel skulle ha rot i særtrekk ved denne befolkningen som helhet, minner om naturvitenskapelig preget tenkning når det gjelder kulturforskjeller hos Peter Anker. De kommer ikke bare av en ulik historisk utvikling og geografisk plassering, men i tillegg noe indre, fysisk og «rasemessig». Anker skriver at de han omtaler som «sorte» har en dårlig karakter og har en «natur» som gjør dem henfalne til mange slags laster. Videre mener han de er fryktsomme og onde av natur og må «holdes skarpt» (behandles hardt).²⁹⁹ Det forstås dithen at i Ankers øyne er kun maktspråk forenelig med deres fryktsomme «natur». I lys av dette vil jeg plassere Anker i den kategorien av den før nevnte distinksjonen i synet på kulturforskjeller i opplysningstiden, som argumenterte for en iboende underlegenhet fra naturens side hos de indiske (og andre) folkeslag i forhold til de europeiske. Dette gjorde at deres kulturer var mindre «siviliserte» enn de som fantes i Europa. Her sto han f.eks. i motsetning til Henning Munch Engelhardt, som var tilhenger av teorien om at kulturforskjellene kom av en forskjell i samfunnsmessig historisk utvikling og mangel på «opplysning», og ikke noe indre fra naturens side, noe «biologisk».³⁰⁰

Hvilke utslag ga dette menneskesynet i Peter Ankers måte å behandle de lokale ikke-europeiske innbyggerne på i hans tid som guvernør? Jeg har vist hvordan kastekonflikten preget Ankers tidlige tid som guvernør, og hvordan han søkte København om å få utvidete fullmakter for å

²⁹⁷ Ustvedt, *Trankebar*, 225.

²⁹⁸ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 229.

²⁹⁹ Arnesen, *Brevet fra Trankebar*, 24-30.

³⁰⁰ Thode Jensen, Niklas. 2015. «THE TRANQUEBARIAN SOCIETY – Science, enlightenment and useful knowledge in the Danish-Norwegian East Indies, 1768-1813». *Scandinavian Journal of History* 40, (4): 547. ; Ordet «biologi», som navnet på læren om naturen og dens organismer, kom ikke i bruk før ca. 1800.

håndtere slike uroligheter. Anker forsøkte fra dag én å innføre en hardere linje i sitt embete, for å «rydde opp» i bestyrelsen av koloniene.³⁰¹ I forbindelse med kastekonflikten tok han bl.a. i bruk korporlig avstraffelse av de lokale innbyggerne, da han fikk to av hovedmennene bak urolighetene pisket offentlig på torget i byen og innførte forsamlingsforbud i Trankebar.³⁰² Samtidig anså Anker alt dette for å være i pakt med lokale skikker og tradisjoner for utøvelse av politisk makt og rettshåndhevelse i Sørøst-India.³⁰³ Han mente at det var nødvendig å ha de nødvendige kunnskaper om lokale forhold for å hjelpe guvernementet i administrasjonen, og dette tilsa etter Ankers syn som nevnt en viss autoritær linje og en hurtig justis.³⁰⁴ Ikke-innblandingspolitikken fra København fungerte bare til et visst punkt. I tillegg forsøkte Anker på vegne av guvernementet å ivareta de lokale innbyggernes rettigheter og verne om dem på en rettferdig måte.³⁰⁵ Det er etter min mening noe han virkelig mente at han gjorde, da han må ha sett på seg selv som en ukorrupt og rettferdig tjenestemann, noe uttalelser i et brev til sjefen for Kommercekollegiets tyske sekretariat kan vitne om: Anker beklaget seg over de korruperte embedsmennene i koloniene, hvordan de kun tenkte på å leve godt, og dessuten ønsket å bygge opp en formue for så snart som mulig å vende tilbake til Europa. Dette kunne dog ikke skje « [...] uden ved at udsue Indbyggerne eller og ved at bedrage Kongen».³⁰⁶

Historiker Aage Rasch støtter også dette inntrykket av Anker som rettferdig og ukorrupt.³⁰⁷ Rasch skriver videre at:

Hans [Ankers] behandling af de indfødte [...] betegner et nyt og tiltalende træk i den danske administrasjons historie. For Anker var de ikke blot «sorte», der skulle udnyttes, men borgere under den danske konge, der havde krav på rimelig behandling. Hans kulturelle indsigt tillod ham også at vurdere deres kultur i højere grad, end tilfældet var med de fleste andre europæere derude [i India].³⁰⁸

³⁰¹ Ustvedt, *Trankebar*, 194-195.

³⁰² Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 229-233.

³⁰³ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 230-231.

³⁰⁴ Edelgaard Christensen, Kristoffer. 2015. «The Metropolitan Genealogy of the Colonial State – Danish Colonialism and practices of Order in late 18th and early 19th Century India». Paper presented at the conference Practices of Order: Colonial and Imperial Projects, University of Copenhagen, 28-30 January 2015. s. 4-8.

³⁰⁵ Edelgaard Christensen, *The Metropolitan Genealogy of the Colonial State*, 9.

³⁰⁶ Hodne, Kjell. *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar: interaksjoner, 1777-1808*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo, 2007. s. 54.

³⁰⁷ Rasch, *Dansk Ostindien 1777-1845*, 153.

³⁰⁸ *Ibid.*

Ut fra de uttalelser og eksempler på handlinger fra Ankers side som jeg har vist over, må det tilføyes at Rasch her nok er farget av en personlig beundring overfor Peter Anker, men at Anker likevel fremviste en genuin interesse for rettferdighet og forståelse for de lokale innbyggernes kultur, i ønsket om hvordan hans embetsverk skulle gjennomføres. Dette viser også hans interesse for å studere og lære om alt det «indiske» slik det fremgår av hans bilder og samlinger. Bruken av ordet «borger» hos Rasch er interessant, da det igjen vender tankene mot den patriotiske opplysning, og det kan kobles opp mot Ankers samarbeid med de andre embedsmennene i Det Trankebarske Selskab.

Bortsett fra dubashen(e) og tjenere i husholdet, var Ankers kontakt med lokalbefolkningen stort sett begrenset til periodevis og formell omgang med de ikke-europeiske embedsmenn i Trankebar, slik som «sorterettens» medlemmer. I den grad det skjedde var hvis disse befant seg blant eliten, og kom i kontakt med guvernøren via selskapeligheter o.a. I brevet til fetteren Peder i Norge beskrives for en sjelden gang en slik personlig opplevelse av en bestemt person blant lokalbefolkningen, igjen i mindre flatterende ordelag. Det dreier seg om fru Pingel, konen til førstefaktoren, som var halvt europeer og halvt tamil, datter av en «sort kjerring», og som ifølge Anker opptrådte som om hun var den viktigste frue i kolonien. Anker forteller om hennes underlige utseende, bl.a. at hun var svært fet, og omtaler henne som en «Indiansk (indisk) Curiosité», som hadde gjort seg godt i en europeisk samling, hadde det da bare ikke vært for at ingen sjøkaptein ville fraktet «dette slags dyr» i skipet.³⁰⁹ Altså ikke noe hjertelig forhold fra Ankers side, noe som kan ha blitt forsterket av hennes halvt ikke-europeiske bakgrunn. Det er ingen tegn til at Peter Anker pleide noe personlig vennskap med medlemmer av den lokale ikke-europeiske befolkningen under sin tid i India. Hvis man da ikke ser bort i fra det rent formelle «vennskapet» med Tipu Sultan, herskeren av staten Mysore.

Maleren, opplysningsmannen og ... orientlisten?

La oss se på dette med bildene nok en gang. Som nevnt er det noen mennesker som er avbildet på det prospektet av Trankebar som jeg har drøftet over. Dette viser noe litt utypisk for Peter Anker, for han maler sjelden mennesker i landskapsmotivene og bildene av gamle tempelanlegg, byer etc. Han følte seg kanskje litt usikker på sin evne til å male mennesker på en god og levende måte inn i bildene?³¹⁰ Når han faktisk maler mennesker, er det enten som

³⁰⁹ Arnesen, *Brevet fra Trankebar*, 24-25.

³¹⁰ Hysing, «Generalmajor Peter Anker», Del I. s. 91.

små skikkelser i det fjerne, eller noen helfigurer alene for å vise de ulike draktene og folkegruppene, i en katalog.³¹¹ Det er riktignok usikkert om Anker virkelig malte disse.³¹² Men denne formen for avbildning er litt typisk for samtidens malere og «en måte å gripe nerven i kulturen på» slik kunsthistoriker Dorthea Hysing sier det.³¹³ Her kommer opplysningsmannen frem igjen, og Anker maler dessuten også som oftest lokale ikke-europeere når han plasserer mennesker i sine motiver derfra. Bruken av europeere i motivene ser ut til å bare forekomme der det er naturlig og logisk at europeere ville ha vært tilstede. Menneskene i f.eks. landskapsmotivene bærer dessuten ofte preg av å være staffasjefigurer, som for å ha en målestokk til bildets øvrige innhold, hvis størrelse og karakteristikk skulle dokumenteres. Dette gjelder kanskje også for det lille prospektet av byen.

Prøvde Peter Anker på noen som helst måte å markere en forskjell mellom den lokale kulturen og hans egen i bildene? Eller prøvde han å være mest mulig nøytral i utførelsen? Ta f.eks. et annet bilde, som viser en liten fjelltopp med en indisk festning på toppen, et palasslignende byggverk ved foten av fjellet og noen lokale innbyggere som beveger seg i forgrunnen. En av dem blir båret i bærestol, og er heller ikke europeer. Bildet bærer tittelen *Festningen Gingee i Karnatik*. Et tredje bilde har ingen mennesker men forestiller noen steinmonumenter delvis dekket av vegetasjon. Det har tittelen *Mahabaliporum* (et sted nær Madras/Chennai) og viser noen gamle steinmonumenter. Det antas at steinmonumentene er gamle, og det er nettopp noe å dvele ved, for i tillegg til å vise datidens India, som Anker beveget seg rundt i, viser kanskje bildene også restene av det fordums storslagne India? Der menneskene beveger seg rundt ved ruinene av en tid da deres sivilisasjon var mer storslagen og vital enn på Ankers tid. Dette var nettopp noe mange av de akademiske orientalistene, og andre europeiske intellektuelle på den tid mente: de storslagne indiske, egyptiske eller persiske sivilisasjonene, som når de var på høyden av sin vitalitet og utvikling kunne måle seg med de europeiske, hadde stagnert, forfalt og blitt preget av overtro og blitt mer usivilisert igjen.³¹⁴ Og det var kun europeerne, med sin moderne forståelse av den historiske utvikling og vitenskapene, som kunne forstå og forklare hvordan den hadde vært.³¹⁵ Den «orientale» sivilisasjonen, i dette tilfellet India, ble gjort til noe eldgammelt og umoderne, mens Europa ble «moderniteten», speilbildet på dette fortidige.³¹⁶

³¹¹ Hysing, «Generalmajor Peter Anker», Del I. s. 88.

³¹² *Ibid.*

³¹³ Hysing, «Generalmajor Peter Anker», Del I. s. 89.

³¹⁴ <http://research.jyu.fi/jargonia/artikkelit/jargonia8.pdf> Lest: 05.10.18.

³¹⁵ *Ibid.*

³¹⁶ *Ibid.*

Dette synet har møtt kritikk, og slik jeg tolker Robert Irwin, en av Edward Saids store kritikere, så var det riktignok en hang blant tidens egyptologer, islamforskere etc. til å anse disse sivilisasjonene som å ha forfalt og at ruinene vitnet om noe stort som engang hadde vært, men som nå hadde mistet sin storhet. Og at dette i stor grad skyltes den «orientale» hangen til despotisme.³¹⁷ «Orientalisk despotisme» var et konsept mange av opplysningstidens tenkere, men også før og etter denne tid, forsvarte.³¹⁸ J.f. Karl Marx og Max Weber som nevnt i kapittel fem. Likevel var det ifølge Irwin ikke dermed sagt at disse orientalistene på 1700- og tidlig 1800-tallet forsvarte en imperialistisk og kolonialistisk politikk, og at «orientens» tilstand gav så å si carte blanche til dette.³¹⁹ Mange av dem var tvert om sterke motstandere av dette sier Irwin, og den engelske filologen William Jones (1746-1794) mente i tillegg at hans kollegaer burde ta lærdom av Asias og Østens læreinstitusjoner, kunst og vitenskaper for bedre å forstå disse kulturene.³²⁰ Dette mente helt klart Anker også, noe som fremgår av hans ønske om å kjenne den kulturen han skulle arbeide i. Likevel er det min mening at de aller fleste europeiske intellektuelle på denne tiden mente at deres sivilisasjon nå overgikk de østlige på nær sagt alle områder, særlig hva gjaldt vitenskap og statsformer.

Var Peter Anker blant disse? Var han en kolonialist eller også en imperialist, som forsvarte en kulturell inngripen i og erobring av «orientens» sivilisasjoner til fordel for en europeisk økonomisk og politisk ekspansjon, og kan bildene hans fortolkes som å være et forsvar av dette? Om han så var, blir spørsmålet: var han det bevisst? Dette vil jeg komme tilbake til i konklusjonen. Etter min mening er det flere elementer i bildene til Peter Anker som kan tolkes i en «orientalistisk» retning: de gamle ruinene, europeere i bærestoler omgitt av lokale tjenere, møtet mellom det gamle India og det nye Europa (de store seilskutene, flaggene som vaier over byene). Om dette var Ankers intensjon, eller om dette blir en overfortolkning av hans bilder, kan diskuteres. Samtidig er disse elementene ikke nødvendigvis typisk «orientalistiske». Said snakker om måter å representere «Orienten» på som bl.a. despotiet, nytelsessyken, det truende

³¹⁷ Irwin, Robert. *For the Lust of Knowing – The Orientalists and their Enemies*. London: Penguin Books, 2007. s. 133.

³¹⁸ http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/european-encounters/rolando-minuti-oriental-despotism#InsertNoteID_1_marker2 Lest: 05.10.18. ; Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Classics, 2003. s. 31-32.

³¹⁹ Irwin, *For the Lust of Knowing*, 109-140.

³²⁰ Irwin, *For the Lust of Knowing*, 139.

fremmede.³²¹ Dette er elementer man gjenfinner i kunsten først virkelig i 1800-tallets romantikk, og tidlig på 1900-tallet.

Typiske eksempler på slike «orientalistiske» scener og motiver er haremet, slavemarkedet, fargerike og fantasirike markedsplasser og hoff med slangetemmere og dansende kvinner med slør. De fremstiller gjerne «orientaleren» som litt truende av utseende, feminin og «usivilisert». Det er i det hele svært fantasirike og følelsesmessige fremstillinger som dominerer på denne tiden, innenfor den kunsthistoriske betydningen av «orientalismen», og som gjerne hører til på 1800-tallet i et kunsthistorisk perspektiv.³²² Mange av kunstnerne fra denne tiden malte da også kun etter fantasien, da mange ikke hadde satt sine føtter i det landet de avbildet, men lot seg inspirere av reiseberetninger og fortellinger om det fjerne Østen.

Disse elementene finner man lite av i Ankers motiver, som i stor grad ikke kun baserte seg på fantasien da han malte, men gjenskapte det han faktisk så. Dette er også da mer typisk for «orientalistiske» malerier fra 1700-tallet, som gjerne besto av svært billedskjønne gjenfortellinger og dokumentasjoner av hva kunstneren så og opplevde på sine reiser. De kunne riktignok være noe forskjønnnet og fokuserte på temaer som sto til forventningene hjemme i Europa, i takt med et økende svermeri for «Orienten». Og med dette dannet de en overgangsfase til den senere, «virkelige» «orientalistiske» kunsten. Og det er her jeg mener at man kan plassere Peter Ankers bilder. Som en form for «pre-orientalistisk» kunst. Spørsmålet blir da om man samlet sett kan kalle Anker for en «Orientalist» i en Saidisk forståelse av begrepet. Dette vil jeg vende tilbake til i konklusjonen.

Guvernør i stormfulle tider

Forholdet til England og de engelske kolonier er det verdt å se nærmere på, for det skulle komme til uttrykk under det som nok var den største krisen under Peter Ankers tid som guvernør i Trankebar. Englands ekspansjon i India og deres konflikter og allianser med de mange store og små riker på det indiske subkontinent unngikk ikke å påvirke også Trankebar. I tillegg kom konfliktene med Frankrike.³²³ Da Danmark-Norge ble dratt inn i begivenhetene gjennom angrepet på København i 1801, resulterte det i engelske myndigheters krav om å innta også

³²¹ Said, *Orientalism*, 37-40.

³²² MacKenzie, John M. *Orientalism – History, theory and the arts*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1995. s. 43. ; https://www.metmuseum.org/toah/hd/eur/hd_eur.htm Lest: 22.10.18.

³²³ Den franske revolusjon bryter ut under Ankers tid i India og de påfølgende revolusjonskriger, og i forlengelsen Napoleonskrigene, utspiller seg også på det indiske subkontinent.

kongens besittelser i India. Den overmakten Anker sto overfor, var betydelig, selv om den stridslystne kronprins Frederik i sterke ordelag makte til motstand, nå skulle engelskmennene sannelig få det!³²⁴ Det ble en håpløs sak. Fortet Dansborg, og den militære styrke som skulle beskytte kolonien, var i så dårlig stand og troppene så fåtallige, at noen reell motstand var nytteløs. Anker valgte å overgi kolonien den 12. mai samme år og fikk fritt leide. Som nevnt var Anker svært tett knyttet til det engelske, og dette bidro nok til et ønske om å bevare det gode forholdet. Men det faktum at kolonien var ute av stand til å yte reell motstand, gjorde nok sitt til at han også benyttet seg av sine gode kontakter og anseelse blant engelske myndigheter til å sørge for en god behandling av koloniens innbyggere og materiell. Dette skjedde også. Og takket være gode forhandlingsevner fra Ankers side overdragelsesvilkårene gunstige når koloniene endelig ble tilbakeført til Danmark-Norge og de siste engelske tropper forlot Trankebar i august 1802.³²⁵ Senere skulle de vende tilbake, men dette var etter Ankers tid som guvernør.³²⁶

Urolighetene rundt kastekonfliktene og den engelske okkupasjonen skulle ikke bli de eneste vanskelighetene Anker måtte stri med i sin tid som guvernør. Hans forsøk på å rydde opp administrativt og økonomisk gjorde at han la seg ut med mange av de utro tjenestemenn i Trankebar. Særlig kom konflikten med finansråden Frantz von Lichtenstein til å kreve mye av ham. Lichtenstein var halvt fransk og klart vennlig innstilt til de franske i kolonien. Franske flyktninger og handelsmenn i Trankebar forsøkte på et tidspunkt å eksportere revolusjonen også til den dansk-norske kolonien, noe den engelskvennlige Anker ikke så med blide øyne på. Lichtenstein drev ulovlig handel med disse om bl. a. våpen og motsto ethvert forsøk av Anker på å få ham fjernet. Han var en dreven renkesmed, og var nær ved å få Anker avsatt som guvernør.³²⁷ Saken involverte til og med en lokal bedrager, ved navn Sennapa Naik, som blir sendt til København for å spre løgner og dårlige rykter om guvernøren.³²⁸ Dette blir gjennomskuet og Lichtenstein ble til slutt avsatt og sendt tilbake til Danmark, men ikke før i 1799. Da hadde han blitt avslørt som forræder i den grad han ble knyttet til planene om et kupp mot Anker, han hadde solgt illegale sjøpass til franskmennene, og hatt kontakt med Frankrikes allierte Tipu Sultan av Mysore bak guvernementets rygg. Tipu Sultan var Storbritannias

³²⁴ Ustvedt, *Trankebar*, 224.

³²⁵ *Ibid.*

³²⁶ I 1808 ble de dansk-norske kolonier for annen gang okkupert av engelskmennene. Noe de forble til Kiel freden i 1814.

³²⁷ Ustvedt, *Trankebar*, 203-204.

³²⁸ Ustvedt, *Trankebar*, 205-206.

hovedmotstander i India. Han døde imidlertid før saken ble ferdigbehandlet.³²⁹ Etter dette roet ting seg litt for Peter Anker, og mellom slagene og i stillere øyeblikk samlet guvernøren krefter ved å ri og vandre i byen og dens omegn. Der han brukte mye av tiden på å male. Maleriene hans er nå blant de beste man har av Trankebar og omegn i tiden det var under dansk-norsk herredømme.

Hjemkomst, 1814 og de siste år

Livet i India og de prøvelser som han måtte igjennom, hadde satt sine spor i Peter Anker. Foruten de praktiske gjøremål kom det faktum at klimaet heller ikke var så forenlig med nordmannen. Han var ofte syk og holdt sengen mot slutten av den tid han fungerte der.³³⁰ Han forsøkte å få sin bror Carsten til å intervenere på hans vegne overfor myndighetene i København, slik at han kunne reise hjem. Først i 1805 fikk han gehør, og den 7. februar 1806 reiste han endelig ut fra Trankebar på det engelske skipet «Two Gyswesters». Da var ikke bare helsen betraktelig verre, det var også økonomien. Håpet om å tjene noe på handelen i koloniene hadde slått feil og den dyre livsstil Anker hadde fortsatt å føre også her gjorde at han nå var en forgjeldet mann. Han skyldte den kongelige kasse 21 000 riksdaler.³³¹ Dette ble riktignok ettergitt da staten overtok mye av hans inventarer etter gjenkomsten.

Etter hjemkomsten flytter Anker inn på gården Øraker vest for Christiania, som lå under Bogstadgodset. Dette var da eid av hans fetter Peder Anker. Her førte han et tilsynelatende rolig og godt liv. Det som derimot manglet i Peter Ankers liv var noen å dele dette med, en livspartner. Så vidt vi vet ble Peter Anker aldri gift og fikk heller ingen barn. Men alt tyder på at det fantes en spesiell kvinne i hans liv likevel. I Nasjonalgalleriet i Oslo finnes det et portrett fra slutten av 1700 tallet som forestiller en ung velstående kvinne. Det er antakelig malt i England og skal være av Mrs. F. A. Mallard (eller Mollart). Mrs. Mallard skal ha vært født Lady Mary Seymour, datter av den 8. hertug av Somerset, ifølge den Ankerske familietradisjonen.³³² Hun skal ha truffet Peter Anker i London for deretter å reise ned til Trankebar like etter ham. Med seg hadde hun etter sigende sin 10 år gamle sønn.³³³ Mrs. Mallard var enke og katolikk, og dette kan ha vært en årsak til at hun og Anker ikke ble gift. Både hun og sønnen døde derimot etter kort tid. En passus i Ankers testamente, vitner om hennes

³²⁹ Brimnes, Jørgensen, *Tranquebar under forandring 1750-1808*, 236.

³³⁰ Ustvedt, *Trankebar*, 225.

³³¹ Ustvedt, *Trankebar*, 227.

³³² Arnesen, *Brevet fra Trankebar*, 9.

³³³ *Ibid.*

betydning for ham: når han er død, skriver han, ønsker han å ha et bestemt rødt silketørkle over ansiktet, et silketørkle som hadde tilhørt Mrs. Mallard.³³⁴

I 1813 hadde Peter Ankers økonomi blitt noe trangere, som det fremgår av et brev hans bror Carsten skriver til en venninne, så Carsten tilbydde ham å flytte opp til ham på Eidsvoll, noe Peter takket ja til.³³⁵ Mens Peter Anker bodde på Eidsvoll ble han også involvert i de begivenhetene som utspant seg i Norge i året 1814, da løsrivelsen fra Danmark fant sted og et selvstendig Norge ble erklært på Eidsvoll av en riksforsamling, som også utarbeidet Norges Grunnlov, i hjemmet til broren. Noen uker før, den 16. februar, kalte Stattholderen Prins Christian Frederik inn en del ledende menn til rådslagning i sin venn Carsten Ankers hjem. Blant disse menn var Peter Anker. Møtet blir kalt Stormannsmøtet på Eidsvoll, og Peter deltok her sammen med sin bror og sin fetter Peder og 18 andre. Peter sa ikke mye på møtet, men «[...] han var likesaa faamælt som trofast; en kunne lite paa ham [...]».³³⁶ Dette sier Halvdan Koht i sin omtale om Stormannsmøtet i jubileumsboken fra 1914, og Peter Anker må ha blitt ansett som en redelig mann og en patriot.³³⁷ Han hadde også tidligere kommet med norsk-nasjonale uttalelser og kritikk av kronprins Frederik.³³⁸

Etter et kort, men fruktløst opphold i England våren 1814, i et forsøk på å få myndighetene der til å støtte Norges selvstendighetskamp, flyttet Peter tilbake til Øraker da året var omme. Peter trivdes bedre her og var ofte å treffe hos sin fetter Peder, og sine siste år tilbrakte Anker på den lille gården, stadig i felleskap med familien på Bogstad, og tok også gjerne imot gjester i sitt hjem. Der levde han blant sin samling av indiske kuriositeter:

Omkring paa Meublerne, ja endog paa Gulvet, staae indiske Oldsager, Gudebilder, Offerredskaber og deslige opstillede, som Eieren har samlet paa sin Gouvernementspost og sine andre Reiser. Denne hæderlige Olding, som lever der i philosophisk Roe og Ensomhed [...].³³⁹

³³⁴ Hysing, *Generalmajor Peter Anker*, 34.

³³⁵ Carsten Anker i brev til en veninde datert 2. januar 1813. Riksarkivet Oslo. PA-0086 «Ankeriana».

³³⁶ Berner, Carl., Harry Fett og Halvdan Koht og Albert J. Lange og Carl W. Schnitler og Roar Tank. *Eidsvold 1814*. Kristiania: J.W. Cappelens Forlag, 1914. s. 100.

³³⁷ Koht, *Eidsvold 1814*, 99-100.

³³⁸ Feldbæk, Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 184.

³³⁹ Hysing, *Generalmajor Peter Anker*, 29.

De indiske gudebildene som omtales, var ni hinduiske bronsefigurer fra Trankebar. Disse ble funnet i jorden nær festningen da man gravde ut med tanke på et nybygg der i 1799. De ble oppfattet av lokalbefolkningen i Trankebar som «urene», da de hadde ligget i jorden og blitt tråkket på.³⁴⁰ Derfor ble de gitt i gave til Anker, da man visste at han hadde interesse for slike ting. Anker aktet figurene høyt og de vitner om hans store interesse for indisk kultur. Slik levde «oldingen på Øraker», som selve sinnbildet på en gammel orientalist, der han omgav seg med sin samling og sine minner om Trankebar, i filosofisk ro og ensomhet. Det er likevel viktig å poengtere at Anker ikke var noen orientalist i den akademiske forståelsen. Peter Anker overlevde hele sin generasjon av familiemedlemmer, og må nok ha blitt sett på som en kuriositet selv til slutt, tatt i betraktning hans etter hvert høye alder og hans spesielle bakgrunn. Han hadde trodd han skulle dø mye tidligere og hadde lang tid i forveien gjort alt klart til sin begravelse; et testamente var skrevet hvor han gjør sin nevø Erik til eneste arving, og på loftet på gården Øraker oppbevarte han en kiste til seg selv. Denne prøvelå han også etter sigende av og til.³⁴¹

Den 17. april 1832 døde Peter Anker, nesten 88 år gammel, og ble gravlagt på Moss kirkegård ved siden av sine foreldre. Over ansiktet hadde han det røde tørkleet til sin Mrs Mallard.

Konklusjon

I dette kapittelet har jeg beskrevet hvordan Peter Anker, som kom fra en privilegert borgerskapsfamilie i Norge, jobbet seg opp som høyere embetsmann i den dansk-norske statens tjeneste i England, for senere å bli guvernør i kolonien Trankebar, der han forble i hele 18 år. Han var den mest sentrale embetsmannen og representanten for helstaten i Dansk India i den perioden oppgaven behandler. Hans bakgrunn, hans ideologiske overbevisninger og menneskesyn, samt hans tilnærming til utførelsen av sitt embete, fikk konsekvenser for guvernementets og statens forhold til den ikke-europeiske delen av befolkningen. Dette forholdet var i stor grad preget av gjensidig respekt og anerkjennelse av og hensyntagen til kulturforskjellene fra guvernørens side, og mest mulig ikke-innblanding i det lokale levesett. Det kan virke som om det at han utviste et syn på å styre koloniene etter hans antakelser om hva som var lokal praksis og rettsforståelse, og at han utviste en vilje til å lytte til de lokale innbyggerne og ta deres klagemål med i beregningene når politikken skulle utformes, faktisk

³⁴⁰ Hysing, Generalmajor Peter Anker, 99-100.

³⁴¹ Ustvedt, *Trankebar*, 260.

har ført til at han ble møtt med respekt fra disse.³⁴² Likevel utviste guvernementet også nulltoleranse og en hard linje når det kom til uroligheter og forsøk fra den lokale befolkning på å gjøre opprør mot administrasjonen. På disse områdene var Anker på linje med føringene fra København.

Peter Anker var en kultivert mann og i tillegg en habil maler. Jeg har vist hvordan vi ved å analysere noen av hans malerier kan danne oss et bilde av hans personlige syn på og forhold til den lokale ikke-europeiske befolkningen i koloniene og til den fremmede kulturen han møtte. Som jeg har vist var Ankers primære hensikt med sine bilder å dokumentere det han så og opplevde, i pakt med en genuin interesse og nysgjerrighet for det fremmede. Samtidig går det også an å tolke såkalte «orientalistiske» elementer inn i bildene, som sammen med Ankers personlige syn på den ikke-europeiske befolkning som eksemplifisert gjennom en rekke av hans uttalelser, danner et bilde av en mann som ikke likestilte den «indiske» kulturen og sivilisasjonen med den europeiske, men i stedet fremhevet den sistnevnte på bekostning av den andre. Et syn som forsterkes av hans uttalelser om en «naturlig» forskjell, og rangering, mellom folkegruppene og folkeslagene. Denne «rasismen» var preget av opplysningstidens begynnende klassifisering av menneskegrupper, folkeslag og kulturer. Som jeg har vist, kan det betviles om hans bilder kan sies å være virkelig «orientalistisk» kunst, men hvis ikke gjør det etter min mening Anker til en «ufrivillig orientalist», i en Saidisk forståelse av begrepet, da bildene likevel kan sies å danne en overgang til slik kunst.

Til slutt: var Anker en kolonialist og imperialist? Jeg vil helt klart si at Anker var en kolonialist i den grad han forsvarte og jobbet for Danmark-Norges fortsatte tilstedeværelse på det indiske subkontinent, og jobbet for videreføringen av befestningen Trankebar som støttepunkt for handelen med og utvinningen av ressurser fra denne delen av verden. Han var villig til å bruke harde midler overfor lokalbefolkningen for å opprettholde denne politikken. Anker ønsket å sikre fortsatt drift av de få og små koloniale territorier som da fantes, og holde handelen i gang for enhver pris. På dette området var han i full overenstemmelse med regjeringen i København.

³⁴² Nielsen, *General – Major Peter Anker*, 106. ; Ustvedt, *Trankebar*, 225. ; Rasch, *Dansk Ostindien 1777-1845*, 135.

Oppsummering og konklusjon

Gjennom fem hovedkapitler har jeg i denne oppgaven vist hvordan den perioden vi kjenner som opplysningstiden fremsto i de indiske kolonibesittelsene til Danmark-Norge, i all hovedsak på slutten av 1700-tallet, i perioden fra Dansk India blir statlig i 1777 til den britiske okkupasjonen i 1808. Jeg har vist hvordan de idéstrømninger, impulser og idealer som kjennetegnet denne åndsbevegelsen virket på og i det intellektuelle klimaet som eksisterte blant den europeiske befolkningen i de dansk-norske indiske koloniene, med fokus på byen Trankebar.

Mitt hovedanliggende har vært forholdet mellom europeere og den ikke-europeiske lokalbefolkningen i koloniene. Jeg har vist hvordan denne befolkningen ble betraktet av sine europeiske koloniherrer og hvordan kulturforskjellene ble forsøkt forklart i lys av opplysningstidens idealer om universalisme og vitenskapelighet, og ikke minst hvilke praktiske følger dette fikk for forholdet til de lokale innbyggerne i koloniene. Perioden var preget av mye indre uro og ytre konflikter og press på de små dansk-norske koloniene i India, og ikke bare lokale indiske konflikter, men også de franske revolusjonskrigene og Napoleonskrigene satte sitt preg på og omfattet etter hvert Dansk India.

Slutten på Napoleonskrigene i 1815 markerte slutten for Dansk Indias storhetstid, selv om den egentlig må kunne sies å ha inntruffet allerede syv år før, ved den britiske okkupasjonen. Samtidig markerer denne tiden også slutten på den revolusjonære epoken i den vestlige verden, som hadde tatt til med Den amerikanske revolusjon på 1770-tallet. Napoleonskrigene markerte også i stor grad slutten på den opplysningsånden og fremtidsoptimismen som hadde feid over Europa før krigene, på opplysningstiden. Det var en reaksjonær og mer konservativ tid som nå tok til. Romantikkens og især nasjonalromantikkens åndsstrømning, med sitt partikulære og nasjonale kontra universalistiske og kosmopolitiske fokus, vant større terreng.

De patriotiske selskaper i det tidligere Danmark-Norge fikk nå også en nedgang. Deres moralistisk pregete ideologi og fokuset på allmennytte ble nok oppfattet som gammelmodig og til dels avleggs av mange, og mange av selskapene opphørte å eksistere rundt 1820-tallet, selv om noen har fortsatt helt til våre dager og fortsatt eksisterer i andre former. De var gjerne knyttet til én bestemt person eller noen få ildsjeler, j. f. Henning Munch Engelhardt, og dette gjorde det

vanskelig å drive dem videre når disse falt fra. Juliane Engelhardt har hevdet at en viktig grunn til selskapenes nedgang var det faktum at staten etter hvert overtok og institusjonaliserte mange av de funksjonene som selskapene hadde hatt før, med dannelse av allmuen, fattigomsorg etc.³⁴³

Selv om Det Trankebarske Selskab opphørte å eksistere allerede i 1792 etter H. M. Engelhardts død, hadde mye av dets arbeid og målsettinger blitt båret videre av misjonærene C. S. John og J. P. Rottler, og især John jobbet hardt for å videreføre det vitenskapelige arbeidet og skolevirksomheten som var selskapets kjerneområder helt frem til sin død i 1813. Likevel hadde aktiviteten minket under de konfliktfylte tidene på 1790- og det tidlige 1800-tallet, da de europeiske krigene også satte sitt preg på India. Da John døde i 1813, døde på mange måter den patriotiske opplysning i Dansk India med ham. Samtidig markerer dette også slutten for storhetstiden til misjonen i Dansk India. Selv om den store vitenskapelige aktiviteten og opplysningsarbeidet som Den danske Halle-misjonen hadde gjennomført, særlig fra midten av 1700-tallet, allerede kan sies å ha vært over rundt år 1800, markerer likevel Johns død en symbolsk slutt for dens blomstringstid. En stund etter koloniens tilbakegivelse til Danmark i 1815 fikk misjonærene samtidig instruks om å holde seg til skolevirksomheten, og ikke fokusere på omvendingen av «hedningene».³⁴⁴

C. S. John og H. M. Engelhardt hadde vært representanter for opplysningstidens universalistiske og allmenngjørende idealer og ambisjoner, der menneskets evne til å tilegne seg opplysning ble sett på som grunnleggende likt for alle folkeslag og hvor grunnleggende rettigheter som mennesker gjaldt uansett kulturell bakgrunn. Forskjellen i kulturer ble hos dem forklart med henvisning til ulike stadier i den historiske utvikling, og ikke ut ifra indre essensielle forskjeller hos de ulike folkegrupper. Dette var en forestilling som hjalp opplysningstidens historikere og filosofer til å forstå historien i samsvar med et av opplysningstidens store idealer: troen på det stadige fremskrittet, der menneskelige sivilisasjoner utviklet seg fra en naturtilstand, som gjerne ble eksemplifisert med amerikanske urbefolkninger, til et stadig høyere kulturelt og vitenskapelig/teknologisk nivå, som i samtiden ofte ble forstått som de frie opplyste nasjoner i Europa, slik som f.eks. den britiske.³⁴⁵ De som støttet seg på en slik tenkning ønsket gjerne,

³⁴³ Engelhardt, Juliane. *Borgerskab og fællesskab – De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2010. s. 370.

³⁴⁴ Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftungen, 2006. Vol. I. s. 145.

³⁴⁵ Tricoire, Damien (red.). *Enlightened Colonialism – Civilization Narratives and Imperial politics in the Age of Reason*. Cham: palgrave macmillan, 2017. s. 179-180.

som Engelhardt og John, å «hjelpe» andre kulturer og nasjoner videre til denne opplysthet hvis de følte at disse andre hadde stagnert. Det var denne holdningen de fremviste i sine arbeider i koloniene, og det er på denne bakgrunn jeg har valgt å benytte begrepet «eurosentriske paternalister» på dem. De var, slik jeg har vist flere steder i oppgaven, ikke representanter for en virkelig «orientalistisk» tenkning slik Edward Said forstår det.

Denne begrepsmessige distinksjonen markerer forskjellen i hvordan intellektuelle europeere i koloniene, men også hjemme, så på og forklarte kulturforskjeller. De virkelige «orientalistene» var i mine øyne de som fokuserte, bevisst eller ubevisst, på indre *essensielle* forskjeller hos ulike nasjoner og folk, forskjeller gitt av naturen. Som jeg har vist oppsto det under opplysningstiden en vitenskapelig basert forståelse av kulturelle forskjeller som hadde sine røtter i naturvitenskapene, idealet om å katalogisere og kategorisere arter i naturen og ordne dem i hierarkier, j.f. Carl von Linnés taksonomiske system som nevnt i kapittel fem. Som jeg viste i samme kapittel, forklarte mange av opplysningstidens tenkere menneskers annerledeshet og fremmedhet med naturgitte egenskaper, basert på en slik klassifisering etter empirisk observasjon. De var preget av opplysningstidens fornuftsbaserte og rasjonelle tenkning og kan sies å være opphavet til den vitenskapelige rasisme. Som jeg har vist i denne oppgaven var de virkelige «orientalistene» de som la seg nærmest en slik forklaring på kulturforskjeller, og det er bl.a. her vi etter min mening finner guvernør Peter Anker, som med sin oppdragelse i mange av opplysningstidens idealer om vitenskapelighet og sin modning i 1770- og 1780-tallets England, fremviste en tilsynelatende sterk tro på europeisk overlegenhet, kulturelt og fra naturens side. Peter Ankers år i Trankebar sammenfaller samtidig med den begynnende nedgangstiden for Dansk India.

De umiddelbare følgene av disse ulike måtene å forholde seg den indiske lokalbefolkningen på i koloniene var at disse ble forsøkt innlemmet i en europeisk verdensanskuelse ut ifra en eurosentrisk fundert universalistisk ambisjon. Først gjennom omvendelse til den lutherske kristendom og senere gjennom den europeiske «dannelsen» i den patriotiske opplysningsånd. Denne prosessen ble forsøkt gjennomført delvis med lokkemidler og delvis med ren tvang, og det «orientalistiske» synet på den indiske lokalbefolkningen som essensielt underlegen europeerne ga seg på den annen side utslag i en til tider hard linje i administreringen av den, eksemplifisert med guvernør Anker, og ellers svært nedlatende holdninger. Til tross for idealet om at lokalbefolkningen skulle bevare sin særegne kultur og ikke-innblandingspolitikken til guvernementet, forekom likevel et betydelig inngrep i lokal indisk kultur og levesett. Selv om

dette, rent bortsett fra misjonen, ikke etterlot store spor etter dansk-norsk kultur i den lokale indiske etter Dansk Indias opphør.

Historien til Dansk India i den perioden jeg har behandlet markerer på mange måter sluttsatsen til en mellomstor europeisk makts koloniale ambisjoner. Etter nesten 200 års forsøk, til tider vellykket, på å opprettholde et fotfeste og et handelsknutepunkt i den indiske verden, blir Danmark-Norge innhentet av det storpolitiske maktspeilet og de nye forholdene i den europeiske koloniale politikk ved overgangen til 1800-tallet. I denne nye fasen av den europeiske koloniseringshistorien, der kampen om ressursene skapte fremveksten av geografisk større koloniale imperier, var det ikke lenger plass til en liten kolonimakt som Danmark-Norge, som ikke hadde slike ambisjoner eller ressurser til å gjennomføre dem. Sett fra et idéhistorisk perspektiv er det historien om universalistiske ambisjoner og fremskrittstro, eksemplifisert gjennom misjonsarbeidet og arbeidet til Det Trankebarske Selskab, som møter sin undergang og glir over i desillusjon og en understrekning av forskjellene og det spesielle, markert ved «orientalismen». Peter Anker legemliggjør på mange måter denne utviklingen, og hans desillusjon og tragedie er også koloniens tragedie.

Epilog – Tiden etterpå

På nyåret 1808, to år etter at Peter Anker endelig hadde fått nok og returnert til hjemlandet, marsjerte overlegne britiske styrker opp foran Serampore og forlangte at kolonien overgav seg, og den 28. januar kapitulerte den daværende sjefen i Serampore, Jacob Kræfting. 12. februar fulgte Trankebar etter og guvernør Peter Hermansen, Ankers etterfølger, ga etter for britenes krav. De to koloniene ble raskt besatt, og slik skulle det vare til 1815. Med det var definitivt en epoke over for Dansk India: Den florissante perioden i handelen, der Danmark-Norge hadde nytt godt av sin nøytralitetshandel med de krigførende stormaktene, var over med Storbritannias angrep på København i september 1807. Napoleonskrigene hadde nådd Danmark-Norge. Med det var også den lange fredstiden på 1700-tallet over for tvillingrikene, en fredstid som hadde brakt relativt mye velstand for Danmark-Norge, og hvor opplysningstidens optimisme, på sin egen måte, hadde blomstret i helstaten.

Dansk India hadde vært okkupert av britene før, i 1801-1802, i forbindelse med en kortvarig konflikt over nøytralitetshandelen. Den gang hadde det gått smertefritt for seg, handelen hadde ikke blitt skadet for mye og Peter Anker hadde blitt rost i København for sin gode håndtering av situasjonen.³⁴⁶ Denne gangen skulle bruddet bli mer langvarig, krigen i hjemlandet mer alvorlig og den dansk-norske handelen på India bli mer skadelidende. Britene oppbrakte dansk-norske skip som var på havene og disse ble tatt som prise, krigsbytte. Inntil fredsslutningen med Storbritannia i 1814 var handelen med Asia stoppet helt opp for Danmark-Norge. I Dansk India derimot gikk livet relativt sett som før. Okkupasjonen ble mild: Guvernementet ble riktignok suspendert og i Serampore ble embedsmenn og kompaniansatte tatt som krigsfanger, men de kunne bevege seg relativt fritt i området. I Trankebar fikk okkupasjonen svært få praktiske følger for dagliglivet, og livet fortsatte nesten som før. Så lenge man aktet seg, lot britene folk være i fred. De øvre sosiale lag i byen var såkalte «krigsfanger på æresord», og i Trankebar ble sjøfolk som tok hyre på engelske skip i Det indiske hav, ikke ansett som krigsfanger.³⁴⁷ Dette gjaldt også hvis man hadde familie i India.³⁴⁸ Trankebar beholdt sin dansk-norske karakter i størst mulig grad gjennom okkupasjonen, men Serampore var ved frigivelsen blitt så godt som

³⁴⁶ Feldbæk, Ole og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika*. København: Politikens Forlag, 1980. s. 184. ; Hodne, Kjell. *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar: interaksjoner, 1777-1808*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo, 2007. s. 135-135.

³⁴⁷ Feldbæk, Ole og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika*. København: Politikens Forlag, 1980. s. 258.

³⁴⁸ Mentz, Søren. 2017. «Britisk ekspansjon og dansk tilpasning 1750-1808». I *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*, redigert av Niels Brimnes. København: Gads Forlag, 2017. s. 207.

en del av Britisk India, også sosialt og kulturelt sett. Dette var riktignok en utvikling som hadde startet allerede før okkupasjonen med den store tilflyttingen av engelskmenn dit.

I tiden etter 1815 lå Dansk India i skyggen av britenes stadig økende kolonivelde i Asia. At koloniene i det hele tatt ble gitt tilbake til Danmark hadde først og fremst økonomiske grunner for britene, som kostnader ved opprettholdelsen av koloniene og å få verdenshandelen på fote igjen. Men Dansk India gikk nå i sparebluss. Asiatisk kompani eksisterte fortsatt, men var bare en blek utgave av sitt tidligere jeg, og den økonomiske krisen i Danmark gjorde evnen til å få koloniene skikkelig på fote igjen dårlig. Livet hadde fortsatt noenlunde som før under okkupasjonen, men det var samtidig en viss stagnasjon, og nye impulser og nye prosjekter var det lite av. Handelen på India ble forsøkt gjenopptatt umiddelbart etter krigen, og flere skip fra private handelshus ble sendt av sted, men de dro sjelden innom og losset og lastet hverken i Trankebar eller Serampore, og det var som nevnt i første kapittel en stille tid koloniene nå gikk inn i, og eneveldet prøvde så godt det kunne å bli kvitt begge to.

I de stillere år, da Trankebars europeiske innbyggere i stadig større grad var pensjonerte sjøoffiserer og embedsmenn med hustruer, grodde gresset stadig høyere i gatene og på paradeplassen foran festningen Dansborg der Peter Anker med pomp og prakt hadde trådt inn i sin nye stilling som guvernør så mange år før. En tilreisende fra Frankrike, som en månelys natt i 1830 vandret omkring i gatene der mange av husene nå sto tomme, kunne ikke få seg fra å tenke at Trankebar nå mest av alt minnet ham om oldtidsbyen Pompeii.³⁴⁹ Sakte, nesten umerkelig, ble det europeiske Trankebar en del av det omkringliggende Britisk India, økonomisk, administrativt og kulturelt, men først formelt ved salget i 1845 sammen med Serampore. Man kan kanskje undre seg om Peter Anker, Englandsvenn som han var, hadde satt pris på anglifiseringen av Trankebar eller ikke. Ville han ha trivdes der i den stille tid, som skilte seg sånn fra den turbulente epoken han selv virket i? Hva han tenkte om det, vet vi ikke. Da Trankebar ble britisk, var Anker for lengst borte. For de lokale ikke-europeiske innbyggerne gikk livet videre mye som før, men de skulle snart bli enda mer innlemmet i det britiske imperium som dets undersåtter, og bli preget av dets kultur. Kanskje bortsett fra misjonen, satte ikke Danmark og Norges tilstedeværelse i deres verden like store spor etter seg i noen gjensidig påvirkning av hverandres kulturer.

³⁴⁹ Feldbæk og Justesen, *Kolonierne i Asien og Afrika*, 272.

Anvendt materiale

Primærkilder:

Riksarkivet i Oslo

PA-0086 - Eidsvollsbygningen

Carsten Anker i brev til en venninne datert 2. januar 1813. Arkiv: PA0086 - Eidsvollsbygningen. Serie: F - Eidsvoll verks historie. Materiale angående familien Anker. Serie: Fb – Familien Anker. Stykke: L – 0004 «Ankeriana».

PA-0003 - Anker

Peter Ankers div. utnevnelser. Arkiv: PA-0003 - Anker. Serie: F – Dokumentsamling.

Rigsarkivet i København

Arkivet efter Ernst Schimmelmänn

Korrespondance. Peter Anker. Arkivserie: Breve fra udlændinge, norske breve, breve fra hertugdømmerne og breve fra kammerhr. Hennings m.fl. (1767 - 1831). Arkivskaber: Schimmelmänn, Heinrich Ernst (1767-1831). Pakke nr. : 26. Norske breve A 1771 - Norske breve W 1827.

Det kgl. ostindiske Guvernement, Kolonien Trankebar

Resolutionsprotokoller. Arkivserie: Guvernementets resolutionsprotokoller (1778 - 1845). Arkivskaber: Det kgl. ostindiske Guvernement, Kolonien Trankebar. Pakke nr. : 1331 (1789-1791).

Det Kongelige Bibliotek København

Henning Munch Engelhardt

Tanker om Oplysnings Udbredelse blandt Indianerne. I Anledning af det Tranquebarske Selskabs Opgave: Hvilket er det bedste Middel til at bringe Oplysning blandt Malabarerne.
Udatert, 40 sider. Håndskrift. Værk ID: NKS 425 b, folio.

Astronomers og Matematikeres Breve til Th. Bugge 1776-1805

Brev fra Henning Munch Engelhardt til Thomas Bugge. Værk ID: NKS 1304 folio, nr. 1a, 2a, 3, 4, 5, 6 og 7.

Det Trankebarske Selskabs Skrifter

Det Trankebarske Selskabs Historie Katalog nr. 30:2, -255 - 8°. København, 1789.

<http://www.kb.dk/e-mat/dod/130020342154.pdf> Lest: 09.10.18., 13.09.18. og 18.10.18.

Sekundærlitteratur:

Arnesen, Finn (red.). *Brevet fra Trankebar 7. – 10. juni 1790 fra Peter Anker til Peder Anker*. Oslo: Bogstad Stiftelse, 2009.

Berner, Carl., Harry Fett og Halvdan Koht og Albert J. Lange og Carl W. Schnitler og Roar Tank. *Eidsvold 1814*. Kristiania: J.W. Cappelens Forlag, 1914.

Beverfjord, Alexandra. 2002. «Indias ankermann». Dagbladet, 16. mars.

Brimnes, Niels (red.). *Indien – Tranquebar. Serampore og Nicobarerne*. København: Gads Forlag, 2017.

Burgess, J. Peter (red.). *Den Norske Pastorale Opplysningen – Nye perspektiver på norsk nasjonsbygging på 1800-tallet*. Oslo: Abstrakt forlag AS, 2003.

Chatterjee, Amal. *Representations of India, 1740-1840 – The creation of India in the Colonial Imagination*. New York: ST. MARTIN'S PRESS, INC., 1998.

Edelgaard Christensen, Kristoffer. 2015. «The Metropolitan Genealogy of the Colonial State - Danish Colonialism and practices of Order in late 18th and early 19th Century India». Paper presented at the conference Practices of Order: Colonial and Imperial Projects, University of Copenhagen, 28-30 January 2015.

Engelhardt, Juliane. *Borgerskab og fællesskab – De patriotiske selskaber i den danske helstat 1769-1814*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2010.

Feldbæk, Ole. *Danmark-Norge 1380-1814 Bind IV, Nærhed og adskillelse 1720-1814*. Oslo: Universitetsforlaget, 1998.

Feldbæk, Ole og Ole Justesen. *Kolonierne i Asien og Afrika*. København: Politikens Forlag, 1980.

Fihl, Esther (red.). *The Governor`s Residence in Tranquebar – The House and the Daily Life of Its People 1770-1845*. København: Museum Tusculanum Press, 2017.

Gilje, Nils og Tarald Rasmussen. *Norsk Idéhistorie Bind II – Tankeliv i den lutherske stat 1537-1814*. Oslo: Aschehoug, 2002.

Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftungen, 2006. Vol. I.

Gross, Andreas, Y. Vincent Kumaradoss, Heike Liebau (red.). *Halle and the beginning of Protestant Christianity in India*. Halle: Verlag der Franckesche Stiftungen, 2006. Vol. III.

Hampson, Norman. *The Enlightenment – An evaluation of its assumptions, attitudes and values*. London: Penguin Books, 1990.

Hauge, Yngvar. *På ytterste post*. Oslo: Aschehoug, 1951.

Hodne, Kjell. *Danske embetsmenn og indiske eliter i kolonien Trankebar: interaksjoner, 1777-1808*. Masteroppgave. Universitetet i Oslo, 2007.

<https://academic.oup.com/jcs/article/51/4/663/793842> Lest: 17.10.18.

<https://archive.org/details/CanTheSubalternSpeak/page/n0> Lest: 20.10.18.

<https://archive.org/details/descriptionofwor01polo> Lest: 20.09.18.

https://archive.org/stream/jonolafssonsopl00ristgoog/jonolafssonsopl00ristgoog_djvu.txt
(Kap. XVII). Lest: 11.10.18.

<http://bjoerna.dk/DanskeLov/Kongeloven.htm> Lest: 27.05.18.

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/danmarks-og-norges-oekonomiske-magazin/> Lest: 02.11.18.

<http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/om-ove-gieddes-ekspedition-til-ceylon-og-trankebar-1618-1622/> Lest: 17.10.18.

http://denstoredanske.dk/Danmarks_geografi_og_historie/Danmarks_historie/Danmark_1536-1849/den_florissante_handelsperiode Lest: 25.04.18.

<https://fof.se/tidning/2006/4/den-svenska-upplysningen-fanns-den> Lest: 02.10.18.

<http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/european-encounters/rolando-minuti-oriental-despotism> Lest: 11.10.18.

http://ieg-ego.eu/en/threads/backgrounds/european-encounters/rolando-minuti-oriental-despotism#InsertNoteID_1_marker2 Lest: 05.10.18.

https://nbl.snl.no/Henning_Engelhardt Lest: 13.09.18.

<http://oll.libertyfund.org/titles/montesquieu-complete-works-vol-1-the-spirit-of-laws>
Lest: 11.10.18.

<https://plato.stanford.edu/entries/montesquieu/#4.3> Lest: 23.09.18.

<http://research.jyu.fi/jargonia/artikkelit/jargonia8.pdf> Lest: 05.10.18.

<https://selfstudyhistory.com/2015/10/23/christian-missionary-activities-in-india/>
Lest: 23.10.18.

<https://slate.com/news-and-politics/2018/06/taking-the-enlightenment-seriously-requires-talking-about-race.html> Lest: 27.09.18.

https://snl.no/Philipp_Jakob_Spener lest: 29.08.18.

<https://videnskab.dk/kultur-samfund/serampore-var-en-glemt-dansk-koloni-mens-den-var-koloni> Lest: 24.10.18.

<https://www.britannica.com/topic/Moravian-church> lest: 11.09.2018.

<http://www.kb.dk./e-mat/dod/130020342154.pdf>

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/ch02.htm#003>

Lest: 11.10.18.

https://www.metmuseum.org/toah/hd/euor/hd_euor.htm Lest: 22.10.18.

Hysing, Dorthea. «Generalmajor Peter Anker – En samling indiske prospekter i Etnografisk museum». Hovedoppgave i kunsthistorie – Avdeling for kunsthistorie – Universitetet i Oslo – 1998.

Irwin, Robert. *For the Lust of Knowing – The Orientalists and their Enemies*. London: Penguin Books, 2007.

Israel, Jonathan I. *Enlightenment Contested – Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man 1670-1752*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Kvist, Palle, Michael Dupont og Jørgen Mikkelsen. *Mellem København og Tranquebar*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2011.

Larsen, Alex Frank. *Slavernes Slægt*. København: DR, 2008.

MacKenzie, John M. *Orientalism – History, theory and the arts*. Manchester and New York: Manchester University Press, 1995.

Nielsen, Yngvar. *General – Major Peter Anker, guvernør i Trankebar*. Kristiania: P. T. Mallings Bogtrykkeri, 1870.

Nøtvik Jakobsen, Rolv. *Gunnerus og nordisk vitenskapshistorie*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015.

Palmer R. R. / Joel Colton/ Lloyd Kramer. *A History of Europe in the Modern World*. New York: McGraw-Hill Education, 2014.

Rasch, Aage. *Vore Gamle Tropekolonier Bind 7*. Under redaksjon av Johannes Brøndsted. København: Fremad, 1966/67.

Rousseau, Jean-Jaques. *The Social Contract*. London: Penguin Books, 1968.

Ruud, Arild Engelsen, Eldrid Mageli og Pamela Price. *Indias historie med Pakistan og Bangladesh*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2011.

Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Classics, 2003.

Singh, Brijraj. *The First Protestant Missionary to India – Bartholomaeus Ziegenbalg*. New Delhi: Oxford University press, 1999.

Thode Jensen, Niklas. «Making it in Tranquebar», in *Beyond Tranquebar – Grappling Across Cultural Borders in South India*, av Fihl, Esther, A. R. Venkatachalapathy (red.). New Delhi: Orient BlackSwan, 2014.

Thode Jensen, Niklas. 2015. «THE TRANQUEBARIAN SOCIETY – Science, enlightenment and useful knowledge in the Danish-Norwegian East Indies, 1768-1813». *Scandinavian Journal of History* 40, (4).

Tricoire, Damien (red.). *Enlightened Colonialism – Civilization Narratives and Imperial politics in the Age of Reason*. Cham: palgrave macmillan, 2017.

Ustvedt, Yngvar. *Trankebar – Nordmenn i de gamle tropekolonier*. Oslo: Cappelen, 2001.

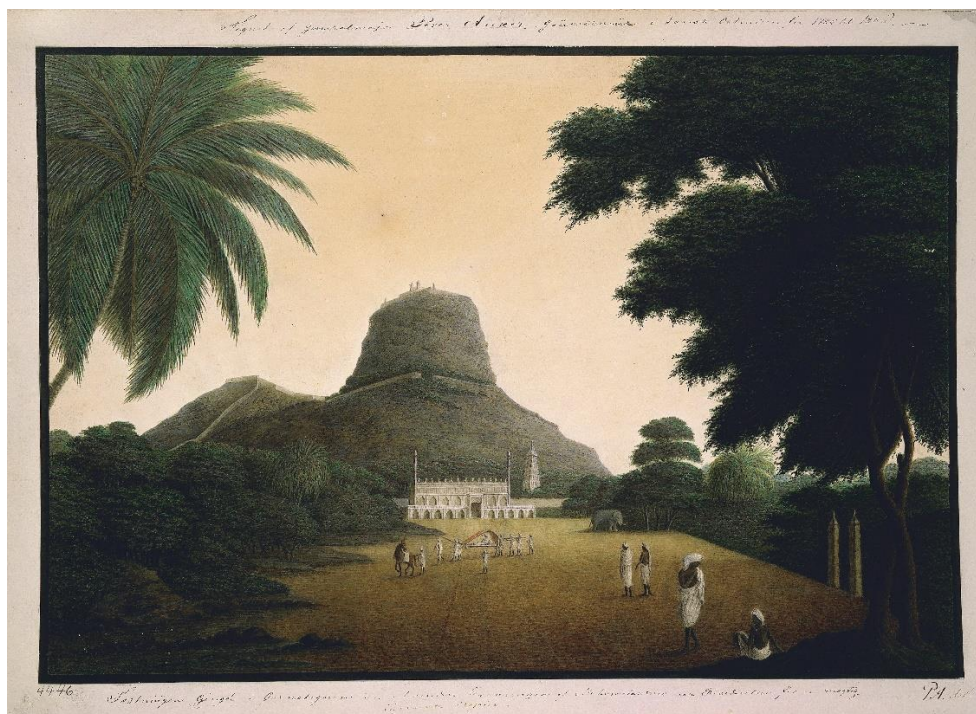
Bilag 1.

Utvalgte malerier

Bildene er hentet fra Wikimedia Commons.

Tranquebar. Malt av Peter Anker, ca. 1790.

Festningen Gingee i Karnatik. Malt av Peter Anker, ukjent år.

Steinmonumentene ved Mahabalipurum. Malt av Peter Anker, ukjent år.

**Peter Anker. Antakelig malt av Niels Gude.
Ukjent år.**

**Suppremannia Chetti.
Antakelig malt av Peter Anker, ca. 1791.**

Bilag 2.

Kart over Trankebar og Foto av Fort Dansborg

Kartet er hentet fra Det Kongelige Bibliotek København.

Fotoet er hentet fra Wikimedia Commons.

Trellundkartet, 1733. Opphav: Trellund, Gregers Daa Ingeniørkorpset.

Fort Dansborg i 2006.